

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Néprajzi Tanszék

Fábián László

**A magyar és a ruszin (ukrán) népballadák
összehasonlító vizsgálata**

Doktori disszertáció

Témavezető: **Dr. Ujváry Zoltán**

Debrecen, 2007.

A magyar és a ruszin (ukrán) népballadák összehasonlító vizsgálata

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a ..... tudományágban

Írta: ..... okleveles .....

Készült a Debreceni Egyetem ..... doktori iskolája
(..... programja) keretében

Témavezető: Dr. ....
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....

A doktori szigorlat időpontja: 200... ..

Az értekezés bírálói:

Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A nyilvános vita időpontja: 200... ..

Tartalom:

1. Bevezetés. A téma behatárolása. Célok.....	4
1.1. Témaválasztás.....	4
1.1.2. A ruszinok a magyar és a közép-európai történelemben.....	9
1.1.3. Célok.....	11
1.2. A kárpátaljai ruszin néprajzi kutatás korszakai a mai Kárpátalja területén.....	12
1.2.1. A reformkortól a szaktudományos helytörténet és folklórgyűjtés kialakulásig.....	13
1.2.2. A ruszin helytörténetírás és néprajzkutatás a milleneumtól 1945-ig.....	15
1.2.3. A ruszin népköltészet kutatása a két világháború közt.....	20
1.2.4. Történetírás, helytörténet és néprajzi kutatás a visszacsatolás és a ruszin autonómia időszakában (1938 – 1944).....	23
1.2.5. Néprajzi gyűjtőmunka a Szovjetunió Kárpátontúli Területén (1944 – 1991).....	27
1.3. Néprajzkutatás a ruszin etnikai tömb Kárpátalján kívül eső területein.....	30
2. A ruszin (ukrán) népballadák a műfaj rendszertanában.....	33
2.1. A ruszin (ukrán) népballadák tartalmi-tematikai sajátosságai.....	33
2.2. A Duna szerepe a ruszin népballadák cselekményének földrajzi elhelyezésében.....	39
2.3. Helyi (kárpátaljai) kötődések és <i>magyarizmusok</i>	40
2.4. <i>Az összehasonlítás módszerei</i>	42
3. Tipológiai és genetikus párhuzamok a magyar és a ruszin (ukrán) népballadákban.....	45
3.1. Az Elcsalt menyecske - A rászédett Marko.....	45
3.2. A Három árva – Az árvák anyjuk sírjánál.....	52
3.3. A Kényszerített menyasszony – Bátyja eladja hűgát a töröknek.....	58
3.4. A Zsivány felesége – A rabló felesége.....	66
3.5. Fia-rabolta anya – A vő-rabolta anyós.....	73
3.6. A Hűségpróba – A próbára tett szerelem.....	78
3.7. A Párjavesztett gerlice – Az egymástól elszakított galambok.....	83
3.8. A Megrontott fiú – A lakodalomban megrontott lány.....	91
3.9. A Csudahalott – Az élő halott.....	97
3.10. Szeretet próbája – Az önfeláldozó szerető.....	104
3.11. A Katonalány – Katonalány.....	112
3.12. A Gunaras lány – Az eltört korsó.....	117
3.13. A Halott vőlegény – A Halott szerető.....	122
3.14. A Pávás lány – A pávát őrző lányt klerikus csábítja.....	127

3.15. A Templomkerülő – Magzatgyilkos lány a pokolban	133
4. A távolabbi (bizonytalan) rokonságot mutató réteg vizsgálata.....	143
4.1. Gyermekét elhagyó, elcsalt menyecske – A szigorú anyós miatt gyermekét a mezőn felejtő asszony	143
4.2. Két rab testvér – A börtönben felejtett testvérbáty	143
4.3. Vitéz és kegyes – A rablókká lett fivérek megbecstelenítik testvérhúgukat	145
4.4. Háromszoros magzatgyilkos – A megesett lány vízbe fojtja csecsemőjét	147
4.5. Kegyetlen anyós – Az anyós fia távollétében elpusztítja menyét	148
4.6. Gőgös feleség – A szeretetlen férj korbáccsal neveli asszonyát	151
4.7. Tücsöklakodalom – A szúnyog temetése	153
4.8. Megcsalt férj – A csábító koldusnak adja ki magát.....	155
5. Összefoglalás.....	158
5.1. Az összehasonlítás szempontjai.....	158
5.2. A tipológiai és genetikus vizsgálódás eredményei.....	159
5.3. A távolabbi (bizonytalan) rokonsághoz tartozó réteg vizsgálatának eredményei.....	165
5.4. Következtetések	167
5.5. Az ukrán folkloristák a ruszin (ukrán) népballadák nemzetközi párhuzamairól	168
Summary.....	168
A felhasznált irodalom jegyzéke.....	171

1. Bevezetés. A téma behatárolása. Célok

1.1. Témaválasztás

Naivitás vagy álságos politikai szemérem lenne, ha a kezdet kezdetén nem mondanánk ki, hogy a *néprajz* a tágabb régióban, leszűkítve a Duna-medencében az eltelt ezer esztendőben együtt élő népek, nemzetiségek és etnikumok világszemléletének, tudatvilágának, egészében szellemi örökségének meghatározó része.

A média által az utóbbi két évtizedben halmozottan hátrányos helyzetüként feltüntetett kárpátaljai magyarság bizonyos tekintetben mégiscsak szerencsés, mert sajátos földrajzi és etnikai környezetének köszönhetően az állandó gazdasági és kulturális kapcsolatok szintjén is megismerhette a vele történelmi sorsközösségben élő ruszinság tárgyi és szellemi kultúráját, miközben hűséggel tartotta meg a sajátját. És ugyancsak szerencsés az itt élő magyar értelmiség, valamint a multikulturális környezetben tevékenykedő folklórkutató, aki a nyelv birtoklása által bejárhatja a ruszin népköltészet eredeti és különös szépségű tájait. Így természetes módon kínálja magát az összehasonlító folklór művelésének lehetősége, adott esetben a balladakincs komparatív jellegű vizsgálata, amely az adott népközösség értékeinek felmutatásán túl egy határozott lépés lehet egymás jobb megértése felé.

S bár köztudott, hogy az európai balladakincs felfedezése és reneszánsza még a klasszicizmus, a felvilágosodás idején is kiemelt szerepet játszott egy új típusú nemzetfelfogás, egy romantikus nemzetkép kiépítésében, ám a párhuzamok váratlan felfedezése hamarosan egymás kultúrájára nyitotta előbb a folkloristák, majd pedig a szélesebb közönség szemét.

Elsőként különös módon a „herderi jóslat” névadója hívta fel a figyelmet a nagyrégió néprajzi értékeire, és ő sürgette először a gyűjtés és feldolgozás megindítását. Némedi Lajos szavaival szólva „*a népköltészet értékeinek [herderi] felismerése új önbizalmat öntött Délkelet-Európa népeibe*”¹. A kérdés bővebb kifejtését *Pukánszky Bélánál* találjuk meg². Mindez azonban megmaradt a nemzeti romantika szellemiségének keretei közt. Mintha Bibó Istvántól olvasnánk egy másfél évszázaddal későbbi műben (*A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*): az itt élő népek a folklór kapcsán is elsősorban rivalizáltak és féltékenykedtek (gondoljunk például a *Vadrózsa pörre*). Az igazságnak tartozunk azonban azzal, hogy találkozhatunk pozitív példákkal is. (Itt elsősorban a XIX. század utolsó

¹ Némedi Lajos: Herder, Johann Gottfried. Világirodalmi Lexikon. VII. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 392. p.

² Pukánszky Béla: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Budapest 1918.

harmadában tevékenykedő *Meltz Hugó* vagy a már XX. századi *Gragger Róbert* munkásságára gondolhatunk.)

A magyar néprajzi gyűjtés eközben egyre szervezettebbé vált, beleértve a hazai nemzetiségek népköltészetét is. Azonban – mint azt a történeti áttekintésben látni fogjuk – a legnehezebb sorsú kisebbség, a ruszin esetében is sok volt ebben az érdeklődésben az egzotikum iránti kíváncsiság, az összefüggések, a mélyebb hiedelemvilág felmutatása azonban elmaradt.

Térségünkben a 19. század végén határozta meg az együttélésből fakadó feladatokat *Michel Haberlandt*, az Osztrák néprajzi Múzeum egyik megalapítója. „*A Kárpátoktól egészen az Adriáig – írja – a hazának természet és történelem által megszabott kereti között néptörzsek sokasága lakik, s ez, mint egy kivonat mutatja be Európa etnológiai változatosságát... Ausztria tarka etnográfiai összetételén keresztül a népismeret összehasonlító irányzata valósággal magától értetődőnek adódik. A német vagy román népek néprajzával ellentétben nekünk nem kell országon kívülre mennünk ahhoz, hogy nemzeti kereteken átlépve az általános törvényszerűségeket találjuk meg.*”³

Haberlandt és követői felismerték, hogy a tartományok nem jelentenek néprajzi egységet. A néprajzi szempontú valóság inkább ország-csoportokat ismer, amelyek mozaikszerűen állnak össze. Ennek a jegyében rendezték az Osztrák Néprajzi Múzeum gyűjteményeit. Az első világháború után ez a munka elakadt és leginkább tárolási feladatot jelentett az addig gyűjtött anyag viszonylatában. Napjainkban végleges, bár statikus megoldásnak ígérkezik a köpcsényi múzeum az osztrák-magyar-szlovák hármashatáron. Az intenzív folklorisztikai érdeklődés ellenére az általunk vizsgált területen összehasonlító folklorisztikai munka nem folyt. A bécsi döntés után ugyan felcsillant a korszerű, példamutató néprajzi gyűjtés-kutatás-elemzés lehetősége (elég, ha csak *Gunda Béla* és a ruszin *Potusnyák Fegyir* közös kárpáti gyűjtőútjaira és az azt követő elemzésekre gondolunk),⁴ 1944 októberében azonban a terület a vörös vandalizmus prédája lett, így a Magyar Néprajzi Társaság által elindított kárpátaljai programok félbemaradtak.

E bevezetőben még két sajátosságra kell felhívni a figyelmet. Az egyik a területi specializálódás eredménye, a másik a megközelítés, a szemlélet módja, amely a történelem és kultúrtörténet vonatkozásait helyi tükörben vetíti elének.

Ma már tehát axióma, miszerint a folklórkutatás az általános művelődéstörténet egyik igen fontos alappillére, amely az évszázadok óta a társadalmi élet részét képező mítoszréteget képes egy korszerűbb, az

³ L. Beitzl, Klaus: Európától Európáig. A bécsi Osztrák Néprajzi Múzeum útjai. Acta Ethnologica Danubiana 7. Komárom-Komarno 2005. 16. p.

⁴ Gunda Béla: A rostaforgató asszony. Múzsák Közművelődési Kiadó 1989. 274. p.

emberek, a közösségek tudatvilágát felfejtő asszociatív elemzéssel kiegészíteni. Egy község, néprajzi tájegység, azonos gazdálkodási, szociális helyzetű, földrajzilag is lokalizálható csoport életének folklorisztikai feldolgozása a kultúrtörténet egy-egy építőköve. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk két tényezőt. Az egyik az a tendencia, hogy a vizsgálat köre, látáásszöge szélesedik, egyrészt a művelődéstörténet irányába, másrészt az olyan szaktudományok terebélyesedése felé, amelyek napjainkban kerülnek a közgondolkodás erőterébe (élettevékenység és környezet összhangjának kérdése, a mitikus és vallási elemek egymásba szövődése stb.).

A másik, ugyancsak nem elhanyagolható jelenség, hogy megjelentek a gazdaság- és politikatörténet szempontjai is, ezen belül is elsődlegesen a regionalizmus kérdésköre (Éger⁵, 2000, S. Benedek⁶ 2004). Ami Kárpátalját illeti, ez a tájegység lényegében megfelel Anssi Paasi finn kutató négy kritériumának (Paasi⁷ 1989).

I. A területi keretek, a régió határai az első világháborút követően, mesterséges beavatkozást követően ugyan, de létrejöttek.

II. A már korábban is közel azonos területi kereteket a békediktátumok szentesítették. A változó politikai-adminisztratív megnevezések mellett kialakult a közösség egészének önelnevezése. Az egybetartozás tudatát a történelmi események erősítették.

III. Az intézményes formák ugyan nem belső fejlődés eredményeképpen, de hatalmi szóval létrejöttek, míg a kulturális, oktatási formák önvédelmi eszközként funkcionálnak.

IV. A közigazgatás szuverenitása (I: autonómia) elsősorban stratégiai célként jelentkezik egy adminisztratív szervezeti forma árnyékában.

A régió *megkülönböztetési szempont* mind belső, mind külső értelemben, ugyanakkor nem azonos az ott lakók személyes életterével. *Benedict Anderson*⁸ szerint ez inkább a „képzelt közösségek” fogalmkörébe tartozik. A nemzet tágabb meghatározásában a régió tehát egy olyan tág társadalmi kör, amelynek tagjai közt az azonossági jelek alapján jön létre az egybetartozás tudata. Ezzel az új térszerveződési modellel Magyarországon mindeddig elsősorban a néprajz kutatói foglalkoztak. *Kósa László* a terminológiai kérdéseket elemezve utal *Paládi-Kovács Attila kulturális régió* definíciójára, egyúttal hangsúlyozva, „*hogy a magyar történetírás – bár helytörténeti munkákban igazán nem szűkölködik – a regionális szemléletnek voltaképpen híján van.*”⁹

⁵ Éger György. Regionalizmus. Pro Minoritate Könyvek. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

⁶ S. Benedek András: Gens fidelissima: a ruszinok. Budapest 2003. 8-9-p.

⁷ Paasi, Anssi. A régiók fejlődése és a regionális identitástudat kialakulása. In.: Tér és Társadalom 3. évf. (1989). 3. sz. 70-79 p.

⁸ Anderson, Benedict: Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism

⁹ Kósa László (Szerk.). Magyar művelődéstörténet. Osiris Kiadó, Budapest 2001.

Itt tárgyalt témánkhoz ugyancsak az újabban a kisebbségkutatás szempontjait is figyelembe vevő néprajz elemzése visz közelebb.¹⁰ A táji szemlélet hosszas elhallgatás után szinte a keleti tábor valamennyi országában egyszerre, az 1960-as években vált elfogadottá, ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy a helytörténet körüli vitákban első helyen a *terminológia* kérdése áll. Ezek a megközelítések érintik témánk földrajzi körülhatároltságát, a helytörténet társadalmi szükségességét.

Vizsgált területünkre a fentiekben említett *régió* fogalma a leginkább használható. *Frisnyák Sándor* földrajzi, ökológiai és ökonómiai szempontból tekinti annak,¹¹ *Süli-Zakar István* a területnek a Kárpátok Eurorégióban betöltött kezdeményező és központi szerepével foglalkozik.¹² A társadalomszerveződésnek ez a formája kétségkívül hasznosítható a kisebbségi közösségekben, illetve a természetes centrumtól leszakadó etnikulturális közösségekben is.

Ha e régió balladaanyagát óhajtjuk vizsgálni, nem elégedhetünk meg a tisztán néprajzi megközelítéssel. A pásztorokról, a földművesekről, a favágókról, a vásárosokról írni ugyanolyan értékű tájékoztatás, mint a tisztán etnográfiai, botanikai, ornitológiai írások vagy éppen a műemlékvédelem megannyi megközelítése. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, azt sem, hogy egy kisebbségi terület nehezen vizsgálható önmagában. Az ugyan vitathatatlan, hogy egy tájegység, régió vagy éppen politikai formáció alulról építkező története a kulturális önmegvalósítás és így az egyéni és közösségi megmaradás alappillére, s az sem vitatható, hogy kisebbségben a nemzeti öntudat építőkövei is egyben a néprajzi résztanulmányok. Az egységes magyar kultúra kódrendszere szempontjából azonban Kárpátalja nehezen asszimilálható, az egyes tudománysíkok rendszerébe korántsem automatikusan épülnek be az itt született szellemi termékek.

Az is tény, hogy maga a *Kárpátalja fogalom* is összetett. Több fizikai-földrajzi, népi helyföldrajzi, gazdaságtörténeti, néprajzi és etnikai rétegből tevődik össze, amelynek táji határai túlmutatnak a mai határokon, belső tartalma pedig erősen az összehasonlító vizsgálatok felé mutat.

A Trianont követő években az „*önszerveződés szempontjából... egyre fontosabbnak tűnt a humán tudományok működtetése.*”¹³ Ugyanakkor mindannak, ami a múltban közös értéként megjelent, annak a kisebbségi

¹⁰ Fejős Zoltán. Néprajz és regionalizmus: kutatási irányok és lehetőségek. In.: Muratáj '99, 1.sz 96-99. p. ((A XI Néprajzi Szeminárium előadásának anyaga. Lendva – Lenti 1999. Júl. 11. 17.)

¹¹ Frisnyák Sándor: Kárpátalja gazdasági térszerkezete a 18-19. században. In.: Kárpátalja. Észak- és Kelet - Magyarország Földrajzi Évkönyv, Nyíregyháza 1999, 101 -104– 114

¹² Süli-Zakar István: A Kárpátok Eurorégió interregionális szervezet szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésében. In.: Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv., Nyíregyháza 1999. 179 – 190 p.

¹³ Filep Tamás Gusztáv: A (cseh)szlovákiai magyar irodalom, tudományosság és könyvkiadás nyolc évtizede. In: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998. Ister, Budapest 1999.

hagyományokban való szerepeltetése nem lépheti át a lokálpatrióta büszkeség határait és szaktudományos szempontból csak a szerves fejlődés, az időben és térben egymásra rétegződő hagyaték gyökereinek, összefüggéseinek felmutatása szempontjából értékelhető. Túlhangsúlyozásuk egy harmonikus nemzeti kulturális örökség érték- és arányvesztését idézheti elő. Míg azonban a közismert és kellőképpen feltárt hagyatékanyag esetében ez törvényszerű, számot kell vetnünk azzal is, hogy az akadémikus szemlélet látóköréből számos helyi vonatkozás kiesett, vagy nem kellő hangsúllyal szerepelt, illetve csak a mesterségesen elkülönült időszakban került feltárásra.

Mindezek színvonalas feldolgozása és a magyar és ruszin kultúra, illetve kultúrtörténet szerves egészében való elhelyezése a formálódó helyi szaktudomány feladata.

Elsősorban a helyi néprajzosok tárhatják fel a tájegység folklórértékeit, ők valósíthatják meg a már feltárt anyag komparatvizitikai, elemzését ezen a mai szakkifejezéssel multikulturális területen. Ki kell emelnünk ezen belül a ruszin népesség gazdag, sok tekintetben évszázadokkal korábbi állapotot mutató hagyományos kultúráját.

A Kárpátok völgyeibe zárt ruszinok még ma is igen közel állnak a természethez. Pontosabban a természetben és azzal együtt élnek. *Bacsinszky Tivadar* megállapítás szerint¹⁴ félnek a természeti erőktől. Azt hiszik, hogy azoknak földöntúli, titokzatos hatalma van. „*A szüntelen csobogó patakok – írja-, a viharok idejében síró és bömbölő erdőzúgások, a magas hegyekben alacsonyan száguldó komor felhők gyakori villámfénycsóvái és fülsiketítő dörgései, az egyedüllét, a küszködés, a sok kár, a vadállatok közelsége, mind azt súgja neki, hogy ilyenkor a természet szellemei beszélnek hozzá*” és büntetik őt.

A babonák forrásvidéke ez és a balladáké. Ez rendkívül fontos szűkebb témánk szempontjából is, mivel ennek a mítoszvilágnak magától adódóan az epikum a megfogalmazási formája. Ami ezek műfaját, műformáját illeti, itt tetszik igazán fontosnak Voigt Vilmos megállapítása, amelynek a lényegét úgy foglalthatnánk össze, hogy a folklór művészet sokban őrzi a nyomait az ősművészet szinkrétizmusának; ugyanakkor a maga keretein belül jellemzi a másodlagos vagy folklór szinkrétizmus is. Ez utóbbiból azt a következtetést szűrhetjük le, hogy az egyes művészi kategóriák – műfajcsoportok és műfajok – között még nem alakult ki szilárd határ.¹⁵

Ennek a tudatvilágnak az örökösei a ruszinok, akik mai iskolázottságuk mellett is (vagy annak ellenére?!) őrzik hagyományaikat. Ez a sokat szenvedett népcsoport saját hagyományainak, nemzeti

¹⁴ Bacsinszky Tivadar: A magyar- orosz lakosság néprajza. In: Ungvár és Ung vármegye. Vármegyei Szociográfiák I-X. Budapest 1940. 112-119. p.

¹⁵ Voigt Vilmos. A folklór esztétikájához. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1972.

öntudatának visszaszerzésében komoly segítséget kaphat a kárpátaljai magyarságtól, ahogy mi is hasznosíthatjuk helytörténeti, folklorisztikai munkáikat.

1.1.2. A ruszinok a magyar és a közép-európai történelemben

Ha el akarunk jutni a kárpátaljai rutén népballadák egzotikus világába, meg kell ismerkednünk a ruszinokkal, a ruszin szellemiséggel és az azokat meghatározó történelemmel. A magyarokkal együtt élő népek és nemzetiségek közül a ruszinok sorsa a legsajátosabb. Soha sem volt önálló államiságuk, bármiféle területi elhatárolódásuk. Nemzeti identitásukat, önálló entitásukat *görög katolikus vallásuk*, a korábbi irodalmi nyelvteremtő kísérletek kívülről szorgalmazott kudarca után egymáshoz közel álló *nyelvjárásaik*, gazdag és színes szellemi és tárgyi *néprajzuk*, valamint a sok évszázados magyar-ruszin együttélésből fakadó *történelmi tudatuk* határozza meg.

A nagyorosz egységesítő szándék már a 18. században, a cári orosz borvásárló bizottság tevékenysége kapcsán, majd József nádor felesége, *Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő* (Pál orosz cár lánya) korai halála után az emlékére épített ürömi pravoszláv templom mindenkor Oroszországból érkező papja tevékenységében jelentkezett, de tettenérhető a pravoszláv gondolatot képviselő bécsi lektorok, tanácsadók munkájában is, akik a ruszin tankönyvek egész sorát “igazították” át elkötelezettségük szellemében. Teljes erővel azonban a reformkor utolsó éveiben, a szabadságharc idején, majd az abszolutizmus éveiben jelentkezett az anyagilag is támogatott nagyorosz szándék, mely olykor kijevi, tehát ukrán színezettel is gazdagodott. Sajnos, a már komoly értékeket felmutató ruszin kultúra megsínylette ezt az agresszív kampányt. A XIX. század legkiválóbb ruszin költője, *Alekszandr Duhnovics*, a ruszin nemzeti himnusz szerzője, 1856-tól maga is oroszul kezdett írni.

A fentebb emlegetett okok miatt és más késleltető tényezők hatására a ruszin értelmiség fél évszázados késéssel, a századfordulón talált vissza népéhez. Ekkor azonban a vallás oldaláról indítottak támadást: Máramaros egyes vidékein, elsősorban Iza környékén Kijevben felkészített papok terjesztették a schismát, a pravoszláv vallásra való áttérést. Ez a mozgalom azonban, bár a két világháború közti csehszlovák hatalom erősen támogatta, a szovjethatalom pedig egyeduralmuként tette, megtört a hitéhez ragaszkodó papság és a ruszin nép ellenállásán. A kommunizmus bíbor áruhájába öltözött pánszláv sovinizmus nemcsak a görög katolikus vallást, de a ruszin nyelvet, a ruszin önelnevezést is betiltotta, üldözte az ún. folklorizmust, a Kárpáti Könyvkiadó lektorai újrakiadáskor szorgalmasan átírták nagyukránra a legjobb ruszin regényeket, a szaktudomány

legalapvetőbb szabályait megszegve ukrán átiratban jelentek meg a folklórgyűjtemények, stb.

A szovjethatalom természetesen az ezer év óta tartó magyar - ruszin barátságot is igyekezett megbontani. Tudományos tételek rangjára emelték az addig csak sarlatánok által képviselt, népetimológias történeti legendákat, s minden monográfia vagy akár politikai brosúra alaptételévé vált az “ezeréves elnyomás”, a magyar uralkodó osztálynak a kárpátaljai őslakosság ellen követett népelyomó politikája!

A most újraéledő ruszin identitástudat legjobb képviselői azonban pontosan tudják, hogy e két nép (s valamennyi Duna-medencei nép) sorsa közös. *Rákóczi hű népe* - bár oly sokan és oly sokszor szerették volna - sohasem ingott meg a magyar testvérnép iránti hűségében, még az első bécsi döntés és Kárpátalja visszacsatolása közt eltelt rövid időszakban is elsősorban a hegygerincen túlról érkezett *szics-gárdisták* (s természetesen az ellenérdekelt német vagy éppen román politika) szították az ellentéteket. S. Benedek András kismonográfiájában¹⁶ megerősíti azt a sokat emlegetett tényt, hogy a ruszin nép a görög katolikus egyház vezetésével meg tudta őrizte szellemi autonómiáját, amely Teleki Pál kiállításának köszönhetően rövid négy évig valódi autonómiává vált, e nép első politikai megszerveződésévé.

Az elmúlt másfél évszázad, s különösen az utóbbi ötven év nem telt el nyomtalanul a ruszin nép életében. Mivel a pánszláv propaganda miatt a reformkorban már-már megvalósult nemzetté válás folyamata megtört, az irodalmi nyelv kialakítása sem teljesezett ki, s nem születtek meg a nemzeti kultúra alapművei – szótárak, monográfiák, folklórgyűjtemények. Ma a kijevi vezetés beletörődik ugyan a ruszinság létezésébe, ellenben kétségbe vonja az önálló ruszin entitás létezését, hivatkozva a közös irodalmi nyelv és kiteljesedett szellemi kultúra (nem utolsó sorban általuk okozott) hiányára. Ebben a régióban azonban nemcsak az ígéretek, de a múlt tényei sem mindig bizonyosak. Ennek a történelem országútjára vetett kis népnek önnön léte igazolásában elsősorban saját hagyományaihoz kell visszatalálnia. Gyökerei erősek, épek, ügyük az etnikai reneszánsz korában nem reménytelen.

A témát érintő legutóbbi események közül mindenképpen említést érdemel a Kárpátaljai Területi Tanács 2007-es márciusi ülészsaka, melyen 75 képviselőből 71 szavazott amellett, hogy a ruszinság Kárpátalja őslakos nemzete. Az eredmény máris kisebbszerű lavinát indított el a nemzetiségek egymás iránti toleranciájáról nevezetes vidékünkön, mert a vitába szakemberként beszálló történészek, mint az alábbi idézet szerzője, *Joszip Kobal* is, a kijevi álláspontot képviselik: „*Ruszinoknak, ruténoknak Anonymus sem a Kárpátok alján élőköt, hanem a keleti szlávokat nevezi...*

¹⁶ S. Benedek András: I. m. 6-7. p.

*Nem járt itt soha sem Cirill, sem Metód, sem a tanítványaik, és nem kereszteltek ruszinokat, mert akkor itt ez a nép nem is létezett. A ruszinok tulajdonképp Galíciából, az akkori Lengyelországból települtek be a mai Kárpátaljára és így bizonyítottan ugyanolyan ukránok, mint a hágókon túli nemzetársaik.*¹⁷ Mondjuk ki: az érvek naivak, de egyben rendkívül tanulságosak, mert az utóbbi 60 esztendő során folyton azt kellett hallanunk, hogy honfoglaló őseink itt összefüggő szláv népeiséget találtak.

Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy a ruszinság történelmi sorsa nem mindennapi, azaz nem egy a hasonló körülmények közt élő népek sorsa közül, ennél fogva tanulságai, amelyek valamennyi Duna-medencei nép számára hasznosak lehetnek, szintén nem mindennapiak.

1.1.3. Célok

A múlt, a történelmi léptékkal mért közelmúlt, a hagyomány s ezen belül is elsősorban a néprajz az a megtartó erő, amely közösségként is képes megőrizni bármely kisebbséget, így a több évszázados közös múlt jegyében rokonítható kárpátaljai magyar és ruszin lakosságot. Megerősíti ezt az MTA Kisebbségkutató Intézet 2001. május 30-31-i konferenciáján elhangzott gondolat is. *Szarka László*, az intézet vezetője a helytörténet fogalmába tartozó résztudományokat „*a leggyakoribb térbeli identitásteremtő tényezők*” közt tartja számon.¹⁸

Mindezt figyelembe véve a kisebbségi folklorisztika nem vizsgálható pusztán kutatási módszertani kérdésként. Ez az önazonosság-tudat megalapozását célzó munka egy közösség belső igénye, önmaguk, kisebb vagy nagyobb közösségük megmutatásának meg-megújuló kísérlete. Mint ilyen, természetesen hiányzó öngazgatási és egyéb struktúrák „*lelki pótléka*”, amennyiben azonban képes megerősíteni vagy módosítani a Duna-medencei történelmi folyamat általános képét, semmiképpen *nem nevezhető provinciálisnak*.

Munkám feladata mindezek fényében csak egy lehet: elfogulatlanul, tárgyilagosan, de lehetőleg teljességre törekedve bemutatni mindazt, amit e témakörben a kárpátaljai helyi (magyar és ruszin) lakosság örökségül kapott, és felmutatni azokat a tendenciákat, amelyek mentén ez a néprajzi munka kiteljesedhet, és a már említett Duna-medence tudományosságának egészébe ágyazódva új értékeket mutathat fel. Ezt alátámasztandó, végül egy nem magyar nemzetiségű, de az önnön etnikumának újrateremtésében hasonló feladatokat vállaló ruszin tudós gondolatát idézném. A betiltott, elégetett, elhallgatott ruszin könyvek (jelesül *Hodinka Antal* egy

¹⁷ Kárpáti Igaz Szó (az „igazi”) 2007. 03. 17.

¹⁸ Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek térben és időben. In: Kisebbségkutatás, 11. évf., 2. szám. 234-231 p.

monográfiája) kapcsán írja *Igor Kercsa*,¹⁹ hogy a már veszni látszó hagyomány is feltámad, akár a fönix hamvaiból, s megtanít minket minden egyes nép, kultúra és a történelem tiszteletére.

1.2. A ruszin néprajzi kutatás korszakai a mai Kárpátalja területén

A pozitívizmus szakmai érvényesüléséig igen óvatosan kell kezelnünk a korai forrásokat. Kellő szakmai kritikával, forráselemzéssel azonban elvethetők az áltörténeti legendák és lokalizálható a valós hagyomány. Ugyancsak nehezen dönthetünk a műfaji kérdéskörben is, mivel néhány helytörténeti leírás mesés elemei a folklórból, gyakran a balladákból szűrődtek át. Gyakori a népdalok, balladák újramesélése, illetve helyenként szabad idézése.

Ha még mélyebbre megyünk vissza a múltba, a ruszin néprajz valós kezdeteit - benne az epikus folklór elemeit - azokban a falusi pópák által átdolgozott, alapvetően csak az őket körülvevő szűkebb és tágabb világ ismeretére alapozó evangéliummagyarázatokban kell keresnünk. A másfél tucatnyi fennmaradt bibliamagyarázat-átdolgozás hamisítatlan, zamatos népnyelven adja elő az aznapi prédikációhoz illő helyi példákat, példázatokot. Bonkáló Sándor szerint²⁰ ezek a szövegek a népmese színvonalán mozognak. Még több folklóryananyagot tartalmaznak az un. *Zbornikok*. Ezek a kor szinte minden ismeretét összefoglaló gyűjteményes munkák, amelyek prédikációk, apokrif szövegek mellett legendákat, széphistóriákat, népmeséket, néprajzi ismereteket tartalmaznak. Ezek a gazdag forrásgyűjtemények voltak az alapjai a ruszin néprajz mitikus, misztikus elemeinek s erre épült mintegy két évszázad népies irodalma.

A XVIII. század végére a papság ungvári, nagyszombati és római tanulmányai elsöpörték ezt a naiv szépségű kultúrát. Megkezdődött a ruszin múlt emlékeinek enciklopedikus feldolgozása. A kimondottan történelmi illetve gazdaságtörténeti munkákat – azok fontosságát elismerve – most nem elemezzük részletesen, igyekszünk a néprajzi kezdetekre koncentrálni.

Az első kárpátaljai ismert ruszin folklórgyűjtő *Juhaszevics Joan*, (1741-1814) nevickei kántor, ikonfestő, illusztrátor és költő, aki 370 népi mondás és szólás mellett 10 bizonyosan népi eredetű dallamot és szöveget jegyzett fel.²¹

¹⁹ Kercsa Igor: *Muj podvig ne szlipooovodna szmiloszty*. In: A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk. A Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. Nyíregyháza 2000.

²⁰ Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Franklin Társulat, Budapest 1939.

²¹ Jaszko, M.: *Rukopisznij zbirnik priszliviv i prikazok Zakarpatyja 1806 roku ta jogo ukladacs Ivan Juhaszevics*. In: *Naukovi zapiszki Uzsgorodszkogo dezsavnono universzityetu*, XLI, Uzshorod, 1959.

A felvilágosodás kori notitiákat, majd az azt követő monográfiakísérleteket²², irodalmi köntösbe burkolt leírásokat a reformkortól felváltotta a rendkívül népszerű „táj- és népleírás”²³. Ezekben kell keresnünk az első néprajzi munkák kezdetét is.

1.2.1. A reformkortól a szaktudományos helytörténet és folklórgyűjtés kialakulásig

A szabadságharcot követő közel három évtizedben a mai Kárpátaljára vonatkozó írások romantikus stílusa és elbeszélő technikája nem változott, ugyanakkor pontosabbak, tárgyyszerűbbek és legfőképpen adatgazdagabbak lettek a leírások, beszámolók. Sok azonban még mindig a kritikátlanul átvett, irodalmi indíttatású rege, legenda, álmonda. Ezért a korszak elkülönítése némiképp jelképes.

Nagy Nikolaj (Miklós?) 1851-ben Bécsben kiadatta *Ruszkij szolovej* c., iskolásoknak szánt énekeskönyvét, amely szerzői dalok mellett néhány népi szöveget is közöl.

Duliskovics János (1815-1883) még papnövendékként több helyismereti írást tett közzé. Ezek közül kárpátaljai vonatkozású a Tudományos Gyűjteményben 1941-ben napvilágot látott *Máramaros vármegye részletes rövid ismertetése*, amely folklórelemeket is tartalmaz. 1868 és 1871 között egy sor cikket közölt a ruszinok történetéről a Szvet c. lapban. Ezekből állt össze fő műve, az *Isztoricseszkiye cserti ugroruszkij (A magyar-oroszok története)*, amelynek három kötete látott napvilágot Ungváron 1974-77 között, a tervezett negyedik elkallódott. **Duliskovics Mihály** (1813-1873) görög katolikus esperes és címzetes kanonok, bustyaházi lelkész munkássága szűkebb szülőföldjéhez, Máramaroshoz kötődik. Első írásait a *Hasznos mulatságok* 1838-as évfolyamának első számában, (*Verchovina*) s ugyanabban az évben a *Tudományos Gyűjteményben (Máramarosmegye Verchovinai járásának ismertetése 1838.XII.)* tette közzé. Ugyanitt jelent meg az 1841-es évfolyam X. számában a testvére munkáját mintegy kiegészítő *Máramaros vármegyének részletes rövid ismertetése (Felső járás)*. Nála is, valamint testvérénél az egykor volt epikus dalok nyomait találjuk meg, olyanokat is, amelyek ma már ismeretlenek, de olyanokat is, amelyeknek ma is élő „rokonsága” van.

A magyar abszolutizmus időszakában a ruszin népdalok és balladák gyűjtésében és közzétételében igen jelentős szerepe van a galíciai **Jakov**

²² Laurentsik Keresztély=Christianuis Laurentsik, Topographica descriptio comitatus Bereghiensis OszKK. Fol. Lat. 3377: 54 f.

²³ Lutskey Mihály: *Historica Carpathico Ruthenorum*. I-IV. Kötet. Kézirata: Kárpátontúli Területi levéltár. Kiadott részek: Az Ukrán Kultúra Szvidniki Múzeumának Tudományos Gyűjteménye, 1983. 1990. 1991, 1992. Eperjes.

Holovackijnak. 1863-tól kezdve a *Cstyenyija v Imperatorszkom obscsesztve isztorii i drevnosztyej rosszijszkih* rendszeresen publikálja a „*Narodnije pesznyi Halickoj is Uhorszkoj Ruszi*” című rovatát. A rovat gyűjtőgárdájában ott volt **Alekszandr Duchnovics, Alekszandr Pavlovics, Alekszandr Mitrak, Anatolij Kralickij, Vaszilij Talapkovics, I. Jackovics, V. Szuhij, I. Vorobej, K. Safrankovics, Mihail Beszkid** és mások. Holovackij ezeket a közleményeket 1878-ban négy kötetbe foglalva, mintegy 300 szöveget tett közzé.

A fentiek közül ki kell emelnünk **Joan (máshol: Vaszilij) Talapkovicsot**, aki a *Holovackij-gyűjtemény III/2*. Kötetében közölt szövegeihez eredetileg a dallamokat is feljegyezte. Ez a kéziratos munka jelenleg a *Lembergi Tudományos Könyvtárban* található „ND” 193/12 leltári szám alatt.

Holovackij mellett Oroszországban publikálta ruszin népdalgyűjteményét **Andrej Desko** a „*Zapiszki Russzkoho geograficseszko obscsesztva po otgyelenyije etnografii 1867/1*. kötetében, valamint ” **Grigorij de Wollan**, magyar-orosz népdalait a „*Zapiszki Russzkoho geograficseszko obscsesztva*” III. kötetében (1885).

Saját gyűjtése mellett de Wollan **Nyikolaj Bacsinszkij, Andrej Hladonnyik**, és Gosovszkij szerint bizonyos **Levicki (?)** népdalgyűjtéseit is közli. A korszakhatárt a mai Kárpátalja területén **Lehoczky Tivadar** nagyszabású megyemonográfiája jelzi legteljesebben. Mintegy 90 írást tett közzé monográfiájának kiadásáig.²⁴ Ezek közül témánk szempontjából a legértékesebbek a Bereg megyei rutén fatemplomokról írott cikkei, a ruszin néprajzzal foglalkozó jegyzetei s végül az Erdélyi János biztatására kiadott *Magyar-orosz népdalok*, amely a szerző életrajzával Sárospatakon látott napvilágot 1864-ben.

Itt kell megemlítenünk **Fincicky Mihály** (1842-1916) nevét, aki ungvári ügyvéd, majd hosszú ideig a város polgármestere volt. Számos műfordítást publikált orosz nyelvből. Jelentős néprajzi gyűjtőmunkája. 339 ruszin népdalt publikált 1870-ben magyar fordításban a Kisfaludy Társaság gondozásában megjelent *Magyar-orosz népdalok* című gyűjteményében. Ismeretlen okokból nem jelent meg népmese-gyűjteménye, azt csak 1970-ben közölte a Népek meséi sorozat. Ez a könyv, *A vasorrú Indzsibaba* 1974-ben *Skrobinec Jurij* fordításában Ungváron is megjelent. A kor hivatalos nyelvén, ukránul. Eredeti, ruszin változata még kallódik, de némi reményt kelt, hogy az utóbbi időben lemergi levéltárakban több ruszin népköltési anyag került elő, így *Lehoczky, Fincicky és Zlocky Teodor* magyar fordításainak azonosítható ukrán változatai. Ki kell emelnünk, hogy az eredeti ruszin néprajzi mítoszvilág műfajok szerinti elválásában ezek a mesék gyakran még az átmeneti állapotot jelzik, amikor a balladai elem,

²⁴ Lehoczky Tivadar: I. m.

tömörítés és gondolati ritmika prózai megjelenítése csak az adatközlő szándékától függ.

Az itt említett **Zlocky Teodor** (1846-1926) görög katolikus lelkész, költő és néprajzgyűjtő volt, a Magyar Néprajzi Társaság tagja. Lehoczky és Fincicky gyűjteményeinek ismeretében, azokat mintegy kiegészítve és összehasonlítva a galíciai Jakiv Holovackij publikációjával készítette el 1888-ban a saját, 295 népdalt tartalmazó gyűjteményét (*Népdalok Kárpátaljai Oroszország vidékéről*), ez azonban valamilyen okból kifolyólag kéziratban maradt, sokáig kallódott s csak a közelmúltban került újra elő. A kárpátaljai ruszin folkloristák próbálják összeállítani és kiadni kétnyelvű változatát. A *Kelet* című lapban 1888-89-ben jelent meg egy-egy sorozata a máramarosi ruszinok hitvilágáról és egyéb szokásairól. Készített egy gyűjteményt *Népi szólások és közmondások* címmel, de ez is kéziratban maradt.

1.2.2. A ruszin helytörténetírás és néprajzkutatás a milleneumtól 1945-ig

A ruszin értelmiség világa az első világháború előtt még elég szűkkörű volt. A lényegében csak a görög katolikus papságra épülő anyanyelvi kultúra megosztott volt. Sokan a pánszláv törekvésekben látták a jövőt és írásaik nyelvét a fejlődésében mesterségesen fenntartott ruszin helyett az oroszra választották. Sok híve volt az elsősorban Galíciából terjesztett ukrán eszméknek. (Galícia ekkor az ukrán törekvések Piemontja; a cári birodalom nem fogadta el a „kisorosz” nép létét!). Csak néhányan voltak képesek tudatosítani, hogy történelmük közép-európai történelem, kultúrájuk is e régióhoz kötődik, épp úgy, mint a nép nyelve. A mikor a szabadságharc fél évszázados évfordulóján Petőfi emlékoszlopot avattak Segesváron, alig találtak olyan embert, aki a rávésendő ruszin szöveget megfogalmazza.

Ezek a törekvések azonban gyakran egy-egy személy munkásságában is összefonódtak, amikor a nemzetiségi identitást megalapozó helytörténeti és néprajzi munkával foglalkoztak. A XIX. század végén megindult szaktudományos folklorisztikai munka már a gyűjtők életrajzából adódóan sem tagolható háború előtti és utáni szakaszokra. Változtak a hangsúlyok (különösen az elvárások), de a folkloristák életműve így nem korszakolható.

A ruszin lakosságot – bár mindenképpen történelmi sorsfordulóként élték át – kevésbé viselte meg az impériumváltás, mint a magyarokat. Ez

egyrészt annak köszönhető, hogy ezt a nemzetiségi fejlődésében megrekedt népet szinte teljes egészében lefedték az új állam keretei s autonóm maradt a nemzeti tudat egyetlen képviselője, a ruszin görög katolikus egyház is. Bár az ígért teljes körű autonómia, a társországi státus sosem valósult meg, a kultúra terén valóban a korábbinál nagyobb lehetőségek mutatkoztak az önszerveződésre. Figyelembe véve azt is, hogy a szlovák-ruszin határ a mainál még keletebbre húzódott, megcsonkítva mind a magyar, mind a ruszin etnikumot, az utóbbi számára ez nem jelentett merev határt, Ruszinszko *bojko*, *dolisnyák* és *hucul* lakosai lényegében egy egységet képeztek a lemák területtel, az *Eperjesi Püspökség* ruszin településeivel.

Nem jelentett törést a ruszin kulturális törekvésekben sem a hatalomváltás. Tevékenységük eddig is az Északkeleti Felvidékre koncentrált, így az egyes kutatók munkája folyamatos maradhatott. Ekkor még a korábbi ország szellemi központjában, Budapesten élő és dolgozó ruszin kutatók is részei lehettek egy virtuális nemzeti identitásnak az alakításában. Jól érzékelhető mindez az egyes folkloristák munkásságában.

Zsatkovics György Kálmán (1855-1920) a ruszin helytörténetírás és néprajz jelentős alakja. Az 1850-es években kialakult fogalom szerint az u. n. kárpátaljai ruszin „ébresztők” utóda, szakmai tudása és alaposága azonban kiemeli a csupán érzelmi alapon állást foglaló közegekből. Ungvári, esztergomi tanulóévek után tért vissza szülőföldjére. Első történeti, néprajzi publikációi az ungvári *Lisztokban* jelentek meg, amelyet egyházi jellege ellenére szerkesztője, *Fencik Jenő* a kárpátaljai ruszin helytörténetírás és folklórgyűjtés publikációs fórumává tett. Hamarosan elismert szerzője lett a legkiválóbb országos szaklapoknak is, és tagjává választotta a Magyar Történeti Társaság. Összefoglaló munkája *A magyarországi oroszok történetírásának története* 1890-ben a *Századokban* látott napvilágot. A *Vázlatok a magyarországi oroszok életéből* című műve is több a címben ígértnél: a további kutatásokat megalapozó munka. XIX. század 90-es éveiben átfogó magyar nyelvű művet írt a „magyar-oroszok” néprajzáról s ezt ruszin nyelvre is lefordította. Ennek a műnek az illusztrációiban számos balladai elemmel találkozhatunk. **Volodimir Hnatjuk**, a galíciai ukrán nacionalisták egyik vezetője ezt az írást ukránul közölte a lemergi *Etnograficsnij zbirnik*-ben. Ezzel kapcsolatban Zsatkovics – bár szimpatizált a lemergi ukránofilekkel – élesen elhatárolódott, mivel nem értett egyet azok politikai programjával.²⁵

---

²⁵ Zsatkovics Kálmán-György: A magyarországi oroszok néprajzi leírása. (Ukránul, Volodimir Hnatjuk fordításában: *Zamitki etnograficsni z Ugorszkoji Ruszi. Etnograficsnij Zbornik*, Lviv 1996)

Sztripszky Hiador (1875-1946) a ruszin írásbeliség egyik legsokoldalúbb képviselője. A XX. század elején az Erdélyi Múzeum alkalmazottja, majd a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán dolgozott. Tagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak. Kidolgozta a tájegység néprajzi kutatásának átfogó tervezetét s 1905-ben ő maga is Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben 50 mesét és mintegy 100 népdalt gyűjtött. A Tanácsköztársaság idején a ruszin nemzetiség ügyeivel foglalkozó népbiztosság munkatársa volt, ezért 1922-ben nyugdíjazták. Témánk szempontjából fontos művei: *Kossuth Lajos a rutén népköltészetben* (H. n. 1907); *A tűzgerjesztés hazai két adaléka.*(NÉ. 1914). **Bilak Szidorr** (1889-1944) együtt közzétette a *Dolha és vidékének néprajza című monografikus tanulmányt* (NÉ. 1915; 1916). Bilák különben a Károlyi kormány idején *Ruszka Krajna* iskolaügyi biztosa volt, számos előterjesztést készített az autonómia gyakorlati megvalósításával kapcsolatban. A csehszlovák megszállás után Magyarországra költözött, de továbbra is érdeklődésének központjában maradt szülőföldje. 1926-ban az Ungvári Zsavoronok c. gyűjteményében tette közzé népköltészeti gyűjtésének egy részét. Ő írta a Révai Nagy Lexikona *Rutén irodalom* című szócikkét. *Szto szpivanok i mnoho poszlovcej* című népdal- és közmondásgyűjteménye kéziratban maradt.

A ruszin történelem, nyelvészet és néprajz mindmáig legkiemelkedőbb alakja **Hodinka Antal =Antun** (1864-1946). A zempléni születésű, de gyermek- és ifjúkorát a máramarosi Szeklencén (Szokirnica) töltő tehetséges fiatalember Máramarossziget, Ungvár, Budapest, Bécs, Róma után mint a magyar szlavisztika és történettudomány egyik legkiválóbb tudósa kapott egyetemi katedrát majd lett tanszékvezető a pozsonyi Erzsébet Egyetemen, amely Trianon után Pécssett nyert menedéket. Korábban már dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában (a mai Országos Széchényi Könyvtárban), s a szláv nyelvű kéziratok rendezése során pótolhatatlan forrásismeretre tett szert, ahogy később az Osztrák Történettudományi Intézetben, majd a Császári-Királyi Hitbizományi Könyvtárban is. Ezt a munkáját csak 1895-1896-ban szakította meg, amikor a MTA ösztöndíjával Róma könyv- és levéltáraiban búvárkodott.

1910-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1933-tól rendes tagja. Szerteágazó történelmi munkásságával összefüggésben elkötelezett saját népe, a ruszinok iránt. Folyamatosan kutatta Kárpátaljának, a görög katolikus egyháznak és a régió népének történetét. A kárpátaljai ruténekről írt kismonográfiája²⁶több nyelven is napvilágot látott. Eredeti, és kísérő tanulmányokat is tartalmazó ruszin változata a közelmúltban jelent meg Nyíregyházán reprintben. Ez a kiérlelt kismonográfia a földrajzi és

²⁶ Hodinka Antal: A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk. Budaoest 1923. Utolsó ruszin kiadása:Utcjuznina, gazdusztvo i prosloszty juzsno-karpatszkih ruszinuv. Nyíregyháza 2000.

etnográfiai behatárolást követően a történelmi leírásban kihangsúlyozza a hét évszázados magyar-ruszin együttélés tanulságait. Kárpátaljaiként és kiváló szlavistaként mindenkor a valóban élő történelmi helyneveket használja. Napjainkban megjelent Hodinka Antal válogatott kéziratának kommentált szövegkiadása (Nyíregyháza 1992). Ugyanebből az anyagból Ungváron látott napvilágot Hodinka népdalgyűjteménye (Pisznyi nasih predkiv. Intermix, Budapest – Uzshorod 1993). A magyar helytörténet is érzékeli ennek az életműnek a valós súlyát, értékét.

A kárpátaljai történetírás egyik legfelkészültebb, munkájában szigorúan csak a szakmai szempontokat érvényesítő képviselője érdekes módon egy szentpétervári egyetemi tanár, **Alekszej Petrov**. 1859-1932). Egész életét a ruszin etnikum történelmének szentelte. Az első világháború előtt öt alkalommal végzett terepmunkát az érintett régióban, különös figyelmet szentelve a nagyobb és kisebb egyházi levéltáraknak, gyűjteményeknek. Egyúttal természetesen a néprajz kérdéseivel is foglalkozott.

Vrábely Mihály (1866-1923) etnográfus a ma Szlovákiához tartozó területen született, Eperjes vidékén és a Délvidéken dolgozott, munkássága azonban értelemszerűen kiterjed a mai Kárpátalja területén élő ruszin népcsoportokra is. Saját költségén két néprajzi kötetet adott ki. Ezek: *Russzkij szolovej. Narodnaja líra, Ili szobranyije narodnih peszseny na raznih ugroruszkih narecsijah*, Ungvár, 1890; *Ugroruszki narodni szpivanki. I. kötet, Szpivanki Maramarosszki*. Budapest, 1900. Fontosabb tanulmánya: *Rutén népmondák Mátyás királyról* (Eth., IV. 1893. 160). Zempléni és vajdasági néprajzi írásai is viszonyítási alapot nyújthatnak a kárpátaljai kutatásokhoz. Számos történelmi és művelődéstörténeti cikket közölt a helyi lapokban.

Volodimir Hnatyuk (1871-1926) galíciai néprajzkutató 1895-1903 között hat néprajzi expedíciót szervezett a mai Kárpátalján és a Vajdaságban. A gyűjtési anyagot ugyancsak hat kötetben tette közzé (*Etnograficsni matyeriali z Uhorszkoji Ruszi-* 1897-1911). Kiadta a gyűjtő utak során feltalált ún. Zbornikokat, a hegyvidéki görög katolikus papság „mindenes gyűjteményeit” (1902). Foglalkozott a szlovák etnikum térnyerésével a ruszinokkal szemben az Eperjesi püspökség területén. Elkötelezett és szakmai szempontból is helytálló munkáját csak a következtetések árnyékolják be. Hnatyuk ugyanis nem ismerte el a ruszin etnikumot, azt csupán elszigetelt, fejletlenebb ukránoknak tartotta.

Nemes Mihály egyszerre volt a ruszin folklór gyűjtője és tolmácsolója, így a tájegység speciális helyzetéből és sorsából fakadó feladatrendszer felvállalója. Főleg a népszokások, a vallási néprajz foglalkoztatta. Fontosabb művei: *A talaborvölgyi ruthén nép lakodalmi szokásai* (Eth., VI. 1895. 429-435), *Bibliai tárgyú mondák a talaborvölgyi*

rutén népnél.(Eth., VIII, 1897. 431-436), *A talaborvölgyi ruthének karácsonyi kolendái* (Eth., XI. 1900. 226-229), *A ruthén néphit köréből.* (Eth., XII. 1901. 352-356), *Ótvar gyógyítása a ruthénoknál.* Uglya, Máramaros. (Eth., XVI. 1905. 361-362), *Az ördögnek is szükséges gyertyát gyújtani.* (Ethn., XIX. 1908. 315-317), *Rutén Krisztus-monda* (Eth., XX. 1909. 316-317), *Rutén építkezés* (NÉ, X. 1909. 223-233).

Közvetlenül az első világháború előtt több fontos néprajzi anyagot tett közzé **Szémán István** (?-?) ungvári tanítóképző intézeti, majd eperjesi főgimnáziumi tanár, az Eperjesi Görög Katolikus egyházmegye tanfelügyelője. Első rövid beszámolója a Magyar Állam 1908-as évfolyamában jelent meg (*A magyarországi ruthén nép dalai*). Az összehasonlító néprajz számára fontosak a ruszin legenda- és mondavilágból készült adalékai (*Magyarországi ruthén Krisztus-legendák.* Ethn., XX. 1909. 164-169., 241-242; *A lovag és a halál.* Ethn., XXI. 1910. 300-302; *Mátyás király a magyarországi ruszin népmondában.* Ethn., XXII. 1911. 236-240). Az eperjesi Széchenyi-kör pályázatán díjat nyert gyűjteménye (*Sáros vármegye tót-rutén népköltészete*) kéziratban maradt. 1920-ban a cseh hatóságok kiutasították.

1.2.3.A ruszin népköltészet kutatása a két világháború közt

Mint jeleztük, a ruszinság kutatásával foglalkozó tudósok jelentős része ekkor Magyarországon élt. Korábban láttuk, hogy Hodinka Antal néhány publikációja is átnyúlik erre az időszakra, de meghatározó érvénnyel ekkoriban már tanítványa, **Bonkáló Sándor** (1880-1959) a ruszin kérdéskör legismertebb kutatója. Két kismonográfiája (*A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*, Budapest, 1935; *A rutének*, Budapest, é. n. [1940]) nélkülözhetetlen alapmű, kultúrpolitikailag is tisztázó, meghatározó érvényű. Ez utóbbi kiegészített változatban a Magyar Protestáns Szabadegyetem kiadásában is napvilágot látott (Basel-Budapest, 1996). *Német nyelven jelent meg: Die ungarländischen Ruthenen* (In Ungarische Jahrbücher. Berlin, 1922. Bd.1.).

Lapokban és folyóiratokban megjelent fontosabb írásai (*A magyarorosz népdal.* Pesti Hírlap, 1939. VIII. 20. Vasárnapi melléklet; *Kárpátorosz, nagyorosz, orosz, ruszin, rutén, ukrán.* Látóhatár, 1939. 7. sz. 292-295.; *Ruténeink.* Tükör, 1940. II. 371-373.) egy-egy részletprobléma megértéséhez járulnak hozzá. Kategorikus állásfoglalásai, a ruszin kontinuitás tagadása, e népcsoport sajátos származtatása miatt a ruszin historiográfia sokáig nem vett tudomást munkásságáról, az utóbbi időben azonban megítélése tárgyyszerűbb (Pop i. m).

Panykevics, Ivan (1887-1958) az első világháború után a ruszin kérdés szakértőiként feltűnt fehéremigránsok egyike, aki lemergi, bécsi és

moszkvai tanulmányai után emigrált Csehszlovákiába. 1920-tól Podkarpatszaka Rusz iskolaügyi biztosa, aki ukranofil irányzatával komoly ellentéteket szított az értelmiség körében. Számunkra azonban lényegesebb, hogy folklorisztikával is foglalkozott. 1929-től-től a Cseh Tudományos Akadémia megbízásából hangfelvételeket készített a ruszin nyelvjárásokról. 1935-ben a ruszin zenei folklórról 29 hanglemezt adott ki. A *Podkarpatszka Rusz* című lapban 1924 és 1936 között tucatnyi néprajzi írást tett közzé (a drótosokról, a vízimalmokról, a hegyvidéki szánfajtákról, az évkör szokásairól stb.). Publikált az Ucsitel című pedagógia lapban valamint a lemergi Hnatyjuk-émlékkönyvben (*Velikodnyi igri i pisznyi Zakarpattya*. Lvov, 1929.). A dialektológia és a néprajz az a két terület, ahol Kárpátalja kultúrája számára maradandót alkotott Panykevics. Ezen a két területen hiteles gyűjtés esetén ugyanis nem nyílt mód a nagyukrán ideológiai érvényesítésére.

Az orosz és ruszin törekvések központja a Duhnovics Társaság volt. Egyik alapítója és húsz éven át főtitkára volt **Fenczik István (Sztefan)** (1892-1945). A Kárpátalja ruszin művelődésében komoly szerepet játszó családból származó tehetséges fiatalember Budapesten, Bécsben és Párizsban végzett teológiai, bölcsészeti és jogi tanulmányokat. 1918-ban Bécsben és Budapesten a zeneakadémián szerzett oklevelet. Az ungvári teológiai akadémia és az ungvári orosz gimnázium tanára valamint a papnevelde karnagya volt, miközben aktív tevékenységet folytatott mind a Duchnovics társaságban, mind a helyi lapok állandó szerzőjeként. Mintegy másfél tucat könyv formában megjelent művéből témánk szempontjából a legfontosabb: *Pisznyi podkarpatszkih ruszinov*. (A kárpátaljai ruszinok dalai, I. rész, Prága, 1921; II. rész, Prága, 1923);

Csupán származása szerint soroljuk fel az orosz irányzat képviselői közt **Pjotr Grigorjevics Bogatirjevet** (1893-1971). A neves nyelvész a szaratovi egyetem tanára volt, amikor a prágai szovjet misszióhoz nevezték ki fordítónak. Két évtizedig tartózkodott Csehszlovákiában, részt vett a világhírű prágai nyelvészeti iskola megalapításában. Az itt kialakított strukturalista megközelítési módszereket alkalmazta az etnográfiaiban is. 1923-tól rendszeres gyűjtő utakat szervezett Kárpátaljára. Ez a néprajzi anyag jelenleg Moszkvában található *Az Irodalom és Művészet Állami Levéltárában* illetve részben az *Állami Irodalmi Múzeumban*. Gyűjtési eredményeiről rendszeresen beszámolt a *Česky lid* hasábjain (1924-1925). A későbbiekben tanulmányai prágai, pozsonyi és párizsi lapokban láttak napvilágot. Néprajzi gyűjtéseinek fő témái: az évkör ünnepei, népi gyógyászat, babonák, a családi élet fordulói. 1924-ben a szláv etnográfusok első prágai kongresszusán tartott beszámolójában új, szinkronikus tanulmányozási módszert hirdetett meg.. 1929-ben jelent meg Párizsban *Actes magiques rites et croyances en Russie Subcarpathique* (oroszul:

Magicseszkiye gyejsztvija, obrjadi i verovanja Zakarpatyja(!) = Kárpátukrajna mágikus eljárásai, ritusai és hiedelmei. In: *Voproszi teorii narodnogo iszkussztva*, Moszkva, 1971) című könyve.

Kárpátalja, mint egzotikus táj és még feltáratlan gyűjtőterület természetesen felkeltette az államalkotó cseh és szlovák tudósok figyelmét is. **A. Kožminova** cseh etnográfus már 1922-ban kiadott egy monográfiát²⁷, amely többek közt népi dallamokat és szövegeket is közölt. Jan Húsek cseh történész a ruszin-szlovák nyelvhatár kérdéseivel foglalkozva több, addig szlováknak hitt dalról bizonyította be, hogy azok ruszinok, a szlovakizáció érzékelhető jegyeivel²⁸.

Különös jelentősége volt a szovjet akadémikus, **Filaret Kolessza** (1871-1947) két kárpátaljai gyűjtőútjának (1910 és 1929). A gyűjtőmunka eredményeit egy monográfia részeként publikálta²⁹. Értéke, hogy dallamokat is közöl, valamint bemutatja az egyes variánsokat és mindezt összeveti több szláv nyelv folklórgyűjteményével.

A két világháború közti s azt követő korszakok legjelentősebb egyénisége **Zádor Dezső** (1912-1985). Zongoraművész, orgonista és karmester is volt. A harmincas években elsősorban mint előadóművész és népzene gyűjtő volt ismert. Kapcsolatot tartott fenn Bartók Bélával is. 1936-38-ban a prágai művelődésügyi minisztérium folklórosztályának megbízásából Kárpátalja referenseként folytatott népdalkutatást.

Hladonik István (1914-1941) görög katolikus pap-családban született s tanulmányait is az ungvári teológián kezdte, később azonban Prágában és Budapesten zenei tanulmányokat folytatott. Kezdetben az ungvári görög katolikus székesegyház aranyérmes énekkarának karnagya, később, a visszacsatolás éveiben az ungvári királyi görög katolikus líceum zenetanára 1941-ben bekövetkezett korai haláláig. Létrehozta a Verhovina férfikart, amelyekkel nemzetközi sikereket ért el. Ruszin népdalok gyűjtésével is foglalkozott.

A kárpátaljai kórusművészet fejlődésében meghatározó szerepe volt **Miloszlavszkij, Pjotr Petrovicsnak** (1896-1954). A pétervári születésű énekes, karmester és zenepedagógus a szovjetek ellen harcoló délvidéki fehérgárdista hadsereg tagjaként emigrált a vereség után előbb Törökországba, Algériába, majd Prágába. A harmincas években a Bojan zenei-drámai egyesület meghívására költözött Kárpátaljára, ahol kidolgozta a tájegység kórusművészetének komplex fejlesztési programját. A tanítók egyesített énekkarával a legnagyobb sikert a köztársaság fennállásának

²⁷ Kožminova, A. :Podkarpatská Rus. Práce a život po stánce kulturni, hospodářské a narodopisné. Praha 1922.

²⁸ Húsek, Jan: Národopisná hranici mezi slováku a karpatorusy. Bratislava 1925. A népdalok nyelvi átváltásáról: 301. p.

²⁹ Kolessza, Filaret: Několik slov a népevech národních písni z Podkarpatské Rusi. „Podkarpatská Rus”. Sbornik. Red. J. Zatloukal, Bratislava, 1936. 225-232. p.

huszadik évfordulója alkalmából Prágában, a Rádió Házában rendezett ünnepi koncerten aratta. A ruszin népdalok gyűjtésével és feldolgozásával is foglalkozott.

Meg kell említenünk mindenképpen még két gyűjtőt: **M. Rosahivszkijt** (1899-1952) és **P. Szvitliket** (1901- ?) Az előbbi tanár és karmester, mintegy 300 dallammal együtt feljegyzett népi szöveg gyűjtője. Sajnos, hagyatéka csak csonkán maradt ránk. Szvitlik a Borzsa völgyének gyűjtője. Anyagát a *Podkarpatszka Rusz* c. folyóiratban közölte, illetve a második világháború után különböző gyűjteményekben láttak napvilágot.

1.2.4. Történetírás, helytörténet és néprajzi kutatás a visszacsatolás és a ruszin autonómia időszakában (1938 – 1944)

A mai Kárpátalja területének visszacsatolását s annak a ruszin néprajzi irodalomra való kihatását árnyaltan kell vizsgálnunk. Az 1938. november 2-án meghozott első bécsi döntés ugyanis csak a terület délnyugati, majdnem tisztán magyarlakta területet csatolta vissza Magyarországhoz. Itt a régi megyerendszer visszaállítása kezdődött meg s ennek megfelelően alakultak a helytörténeti munka lehetőségei is. 1939 március idusán azonban a ruszinlakta részt is visszacsatolták. Bár ez a Volosin Ágoston által kikiáltott és a galíciai Szics-gárdisták elleni fegyveres fellépés útján történt, maga a ruszin lakosság üdvözölte (korábban sürgette!) ezt az akciót. Már március 14-én délben a kormányzó fogadta a Magyarországi Ruszinszkóiak Egyesületének üdvözlő küldöttségét, amelyet Sztojka Sándor munkácsi püspök vezetett. Ezt követte egy azóta keveset említett néhány napos szlovák-magyar háború (legelső sorban a ruszin területekért!), amelyben igen ellentmondásos szerepe volt a Ruszinszkóban állomásozó, Volosint támogató, de a Szics-gárda fellépését nem helyeslő, Prchala tábornok által vezetett cseh hadosztálynak. Az Ungvár bombázásával is járó harci cselekmények eredményeképpen Magyarországhoz került néhány ungi magyar község és a ruszinlakta hegyvidékből a takcsányi körzet. A Teleki Pál sürgetésére hamarosan létrejött ruszin autonómia körülményei közt végre szervezeten megindulhatott a tudományos munka, ezen belül a helytörténet és a néprajzi kutatás is. A mai Kárpátalján folyó helytörténeti-néprajzi munka így sajátos kettősséget mutatott, jelentek meg művek a Tiszaháttal kapcsolatban, ugyanakkor a Kárpátaljai Kormányzóság szervezeti keretei között is együtt dolgoztak a ruszin és a magyar tudósok, figyelembe véve azt is, hogy érzékelhetően jelen volt a kettős identitás, kettős kötődés is.

A visszatért felvidéki sávban viszonylag hamar napvilágot látott megyemonográfiák, tanulmánykötetek most nem tartoznak kutatási körünkbe, időnként azonban utalnunk kell egyes megállapításaikra. 1938-

ban hivatalosan is újrászerveződött a csehszlovák hatóságok által el nem ismert **Gyöngyössi Irodalmi Társaság**. A csehszlovák uralom utáni első, az indulástól számítva V. évkönyvét 1942-ben adták ki Ungváron. A kötetben szereplő számos írás közül témánk szempontjából érdemes kiemelnünk Ijjász Gyula összefoglalóját a festészetről, valamint Pataky Máriának a ruszin népzeneről szóló tanulmányát. **Pataky Máriának** 1939-ben az Officina képeskönyvek bibliofil sorozatában jelent meg *Rákóczi földje* című kismonográfiája, amelyet 32 illusztráció (reprográfia és fényképfelvételek) tesznek igen szemléletesé.

A Felvidék és később Ruszinszko visszacsatolása a megnagyobbodott Magyarország életében is rendkívüli esemény volt. Igen komoly szakirodalma van a ruszin autonómia kérdéskörének. Tudnunk kell, hogy Teleki Pál csak igen komoly küzdelem után tudta érvényesíteni elveit, elképzeléseit a Kárpátokat csupán hadműveleti-védelmi területként értelmező hadvezetéssel szemben³⁰. Ennek már a kisebbségtudomány szintjén megjelenő dokumentuma például a *Törvényjavaslat a kárpátaljai vajdaságról és annak önkormányzatáról* (In: Kisebbségi Körlevél, [1940], 37-47).

Átfogó munka **Balás Vilmos** könyve,³¹ amely már egy szervezettebb, céltudatosabb munka egyik eredménye. A régió egészének történeti, helytörténeti, néprajzi, zene-és képzőművészeti tanulmányozását ugyanis ebben az időszakban már a Kárpátaljai Vajdaság keretében létrehozott Kárpátaljai Tudományos Társaság fogta össze.

A ruszin kulturális autonómia részeként elképzelt tudományos társaság ötlete Kozma Miklóstól, Kárpátalja kormányzói biztosától származott, még 1940-ben. Az ő közreműködésének köszönhető, hogy a világháború éveiben is sikerült anyagi fedezetet szerezni a terv támogatására. A Kárpátaljai Tudományos Társaság 1941. január 26-án tartotta alakuló ülését. Jellegét, struktúráját és feladatrendszerét illetően a társaság egy helyi tudományos akadémia szerepét volt hivatott betölteni.³² A kormányzói biztos megnyitó beszédében kihangsúlyozta, hogy a tudományos társaság „munkájától távol kell maradnia minden nem tudományos, nem irodalmi, nem művészeti vonatkozásnak, tehát semmi néven nevezhető napi politikának a társaság keretein belül helye nincs és nem is lehet”.

A napi politikától való éles elhatárolódás nem csak és talán nem elsősorban a fenntartók elvárásainak szólt. A társaság ugyanis nem

³⁰ Zselicky Béla: Kárpátalja a cseh és szlovák politika érdekerében. Napvilág Kiadó, Budapest 1998.

³¹ Balás Vilmos: Az Erdős Kárpátok és a Nagy-Alföld, ruszinok és magyarok. Kárpátaljai Tudományos Társaság, Ungvár 1942.

³² Csatári György: Zorja-Hajnal. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941-1944). Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány. Beregszász-Budapest 1995

csatlakozott egyetlen ruszin nyelvi-politikai irányzathoz sem, a ruszofil, ukranofil és ruszin elkötelezettségű szakemberek integrálására törekedett s az ezzel kapcsolatos esetleges vitáknak igyekezett szakmai teret nyújtani. Fontos még kiemelnünk, hogy bár a Kárpátaljai Tudományos Társaság a ruszin értelmiséget igyekezett elsősorban tömöríteni, az ezeréves együttélés és a gazdasági-társadalmi közösség a nyelvi-nemzetiségi korlátokat már az első pillanatban feloldotta. A ruszin akadémia különböző fóruma, szakosztályai minden itt élő, vagy a tájegység iránt elkötelezett tudósnak teret nyújtottak.

A társaság (ma már úgy mondanánk: tiszteletbeli) elnöke az ekkor már idős Hodinka Sándor lett, alelnöke Konratovics Irén (Iréneusz) történész, a gyakorlati munka valódi irányítója azonban kezdettől Harajda János ügyvezető igazgató volt. **Harajda János (Ivan)** (1905-1944), mint polonista, hosszabb ideig Krakkóban élt. A német megszálláskor a Jagelló egyetem többi tanárával együtt őt is koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan csak a magyar kormány erélyes közbeavatkozására szabadult. A Kárpátaljai Tudományos Társaság igazgatójaként szerkesztette a Zorja-Hajnal kétnyelvű tudományos folyóiratot, a néprajzi folyóirat szerepét is betöltő Lityerturnaja Negyelja (Irodalmi Hét) című kiadványt, a társaság ifjúsági lapját és az évkönyv jellegű kalendáriumot. Ő jelentette meg a társaság Népkönyvtár-sorozatának harminc kötetét, az Irodalmi-Tudományos Könyvtár negyven kiadványát és a Gyermekkönyvtár tizenegy füzetét. Lelekács Miklóssal (Mikola) együtt összeállították a kárpátaljai 'orosz' irodalomtörténet bibliográfiáját (*Bibliografija podkarpatszkoj ruszkoj isztorii lityeraturi*, 1942), a kárpátaljai 'orosz' irodalom bibliográfiáját (*Bibliografija podkarpatszkoj ruszkoj lityeraturi*, 1943) valamint a korszak legalapvetőbb munkáját, Kárpátalja Általános Bibliográfiáját (*Zagalyna bibliografija Podkarpatyja*, 1944).

A fiatalabb néprajzkutatók közül ki kell emelnünk a filozófiával is foglalkozó **Potusnyak Fegyirt** (1910-1960). Tanulmányait a beregszászi gimnáziumban kezdte, majd a prágai Károly egyetemen folytatta. A fél tucat nyelvet ismerő, rendkívül felkészült fiatal tudós kezdetben az ukranofilekhez tartozott, 1939-ben el is menekült Prágába, de látva, hogy a megtorlások elmaradnak, hazatért és a Kárpátaljai Tudományos Társaság egyik legaktívabb munkatársa lett. A Zorja-Hajnalban publikálta *Tűz a ruszin néphitben* (1941, 1-2.), *A ruszin népviselet* (1943, 1-4.) és a *Voda, zemlja i vozduh v narodnom virovanja* (A víz a föld és a levegő a népi hitvilágban, 1942, 3-4.) c. munkáit. A társaság Lityerturne Negyilja című hetilapjában tette közzé *Korotkij Narisz filozofii Podkarpatyja* (A kárpátaljai filozófia rövid leírása) c. tanulmányát (1943. Folytatásokban). A Kárpáti Vasárnapban és annak irodalmi-tudományos mellékletében közel negyven népköltészeti forrásközlése jelent meg. A háború utolsó

hónapjaiban bevonult és fogságba esett. 1945-ben már egy más országba tért haza.

1944-ben Lovassy Andor magyar nyelvre fordította és szövegmagyarázatai kíséretében Ungváron kiadta a Luka Demjan által Huszt, Ökörmező, Rahó és Volóc környékén gyűjtött ruszin népballadák 27 szövegét. A könyvecske az Országos Széchényi Könyvtárban sem található meg, ennél fogva valóságos könyvészeti ritkaság. (Az Ukrán-ruszin szakirodalom – így Gosovszkij – sem említi. Munkánk során szerencsére sikerült felhasználnunk egy beregszászi magánkönyvtárban őrzött példányát.

Zádor Dezső (1912-1985) a ruszin népköltészet kolomejkáiról tett közzé egy tanulmányt a Zorja – Hajnalban. Ez az írása a társaság irodalmi és tudományos kiadványainak egyikeként önálló kötetben is megjelent. A már többször említett Miloszlavszkijjal és Kosztyo, J.-al együtt kiadta a ruszin népdalok színvonalas gyűjteményét.³³

Kosztyo, J. (Kosztjuk, Jurij) (1912-1998) a század első felének kiemelkedő zenepedagógusa és karmestere volt. Alapvetően az ukranofil eszmék híve, ez azonban nem vitte téves irányba szakmai munkáját. Különböző kárpátaljai községekben dolgozott a csehszlovák idősokban és mintegy 40 népi együttest hozott létre. Fontosabb munkái a tárgyalt idősokban: *Muzicsnij reneszansz Zakarpatyja v period 1918-1938* (Kárpátaljai zenei reneszánsz az 1918-1938 közötti években); *Najsztarsi fonograficsni zapiszi muzicsnogo folkloru Zakarpatyja iz arhiva I. Panykevicsa* (A legrégebb kárpátaljai népzenei fonográffelvételek I. Panykevics gyűjteményéből). A második világháború után Csehszlovákiában tevékenykedett.

Miloszlavszkij, P. (1896-1954) Zádor Dezsővel együtt a zenei élet szervezésével foglalkozott és népköltészeti tanulmányokat tett közzé. A Zorja-Hajnalban jelent meg *Vojna v ruszkoj narodnoj pesznyi* (A háború [témája] a ruszin népköltészetben. 1943, 1-4. sz.). A háborút követően a Kárpátontúli Állami Népi Énekkar vezetője.

A tágabb közép-európai összefüggéseket kutató Gunda Béla közvetlenül a Ruszinföld visszafoglalását követően indult el munkácsi költő-barátjával, Sáfáry Lászlóval a Vicsa és a Latorca völgyébe, valamint a Tisza felső forrásához, a huculföldre. 1940-ben a Néprajzi Múzeum munkatársaival azonban már a magyar területsáv határára indul: a Szernye-mocsár peremvidékére, Dercenbe, Beregújfaluba, Beregre. Itt gyűjtött anyaga fel-felbukkan nagyobb tanulmányaiban, így *A rostaforgató asszonyban*, a *Falucsúfolókban*, stb. A gyűjtés munkájában jelentős részt vállalt még Dincsér Oszkár, Gönyei Sándor és fiatal egyetemisták egész

³³ Zador, D., Kosztyo, J., Miloszlavszkij, P.: Narodni pisznyi podkarpatszkih ruszinov. Ungvar 1944.

sora. Ruszin vonatkozásban legfontosabb segítője, munkatársa Fegyir Potusnyak.³⁴

A Gunda által is nagyra becsült Fegyir Potusnyak az utolsó univerziális felkészültségű tudósok egyike. Pedagógus, költő-és prózaíró, filozófus, régész, poliglott nyelvész és nem utolsó sorban etnográfus, néprajzkutató. Munkássága méltatlanul került a folklórtörténezek érdeklődésének második vonulatába. Kárpátalja rövid autonóm időszakának legfontosabb kiadványaiban (Zorja-Hajnal, valamint a Kárpátszka Negyelja Irodalmi-Tudományos melléklapjában) több, mint hetven írást tett közzé, zömmel a folklór, az etnográfia témakörében. A szovjet időszakban csak mint nyelvészre volt rá szükség, ruszin etnográfusra, a ruszin etnikum megtagadása, betiltása után, nem. Potusnyak nem tudott megbékélni nemzetiségének parancsszóra történő megszüntetésével és a vulgármarxista tanokkal, lassan felörlődött és ötven éves korában végképp távozott az „elátkozott földről”, Kárpátaljáról. Nem tisztán néprajzi témájú, de mindenképpen a ruszin-magyar együttélés és az összehasonlító folklór-kutatások példája **Ortutay Gyula** kismonográfiája³⁵. Ortutay érdeklődését a tájegység iránt ruszin származású mesemondója, Fedics Mihály motiválta, s e könyvön kívül is több cikket, tanulmányt tett közzé szakmai lapokban és monográfiákban³⁶ valamint részt vett az 1941-ben megalakult Kárpátaljai Tudományos Társaság irodalmi-tudományos szakosztályának munkájában.

1.2.5. Néprajzi gyűjtőmunka a Szovjetúnió Kárpátontúli Területén (1944 – 1991)

Bár a háttéralkuk a terület sorsát már rég eldöntötték, a helyi lakosság és a nemzetközi közvélemény előtt a Baltikumban már néhány évvel korábban begyakorolt forgatókönyv szerint el kellett játszani a történelmi tragikomédia zárójelenetét. A szovjet hadsereg bevonulása ugyan meghatározta az erőviszonyokat, Kárpátalján 1944 októberében újraszerveződött a csehszlovák polgári közigazgatás. A csehszlovák kormány teljhatalmú kárpátaljai megbízottja Frantisek Nemeček volt, aki Husztról próbálta irányítani a terület demokratikus újraszervezését. Érdekes, de törvényszerű módon épp a magyarlakta területen, jelesül Beregszászban talált támogatókra. A két rossz közt a magyarok a kevésbé rosszat választották volna. A többpártrendszer alapján létrehozott képviselőtestület azonban csak keveset tehetett. A párhuzamosan működő

³⁴ Pop, Ivan: Enciklopedyija Podkarpatszkoi Ruszi. Izdatyelsztvo V. Padjaka. Uzsgorod 2001. 275-276. p.

³⁵ Ortutay Gyula: Rákóczi két népe. MEFHOSZ, Budapest. [1933] é. n.

³⁶ Ungvár és Ung vármegye (Ungvár és Ung vármegye községei). Szerk.: Csíkvári Antal. Budapest 1940.

szovjet katonai vezetés ugyanis időközben elhurcolta a felnőtt magyar és német férfilakosságot, a kommunista pártnak a „felszabadítókkal” érkezett vezetése pedig egyértelműen a Szovjetunióhoz való csatlakozás mellett döntött. „Spontán” tüntetések, aláírásgyűjtés stb. alapozta meg azt a döntést, amelyet Klement Gottwald Sztálinnal folytatott 1945. januári megbeszélése már megalapozott (ekkor vonult ki a polgári csehszlovák közigazgatás a területről), s amelyet az az év júniusi államközi szerződés szentesített. Az átmeneti időszakban (1944. nov.26. – 1945. jún. 29.) Kárpátontúli Ukrajna mintegy önálló szovjet tagköztársaságként szerepelt Moszkva leltárában. Az államszerződés megkötése után az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság egyik megyéje volt, ahogy ma is az Ukrán Köztársaság ennek megfelelő közigazgatási egysége (oblaszty).

1944 októbere után a ruszin nyelvet rendeletileg betiltották, a ruszin fogalom közel fél évszázadig nem létezett. Érthető, hogy ilyen körülmények közt a néprajzi munka is szünetelt, vagy csak áttételesen, nagyukrán „álruhában” jelentkezhetett. Ilyen volt a már említett Potusnyak, Fegyir munkássága. Így nyílt módja folklorisztikai kutatásokat végezni s folytatni régészeti tevékenységét. A gyűjtött anyag értékelésére, rendszerbe illesztésére már nem volt lehetősége.

Ilyen körülmények közt is elismerés illeti **Lintur, Petro** (1909-1969) nagyszabású néprajzi gyűjtőmunkáját. Igaz ebben segítette korábbi meggyőződése is. Lintur ugyanis tanulmányaiból fakadóan (munkácsi orosz gimnázium) ruszofil volt. Közéleti személyiségként a felgyorsult események közt is megpróbálta kiharcolni a terület részben önálló státusát, nem érezte, hogy a Szovjetunióknak itt csupán egy hídfőállásra van szüksége. Részt vett az Ungvári Állami Egyetem megszervezésében. Előadásaiban a negyvenes évek második felében kiállt az orosz orientáció mellett s ezzel magára vonta az addigra már berendezkedett ukrán hatalom neheztelését. 1950-től egyetemi tanárként csak tudományos munkával foglalkozott. Fontosabb művei: *Narodni baladi Zakarpatyja* (Kárpátontúl népballadái, 1966); *Kazki odnovo szela* (Egy falu meséi, 1979); *Zacsarovani kazkoju* (A mese bűvöletében, 1984). Fontos elméleti munkája a *Narodnije balladi Zakarpatyja i ih szlavjanszkije szvjazi* (Kárpátontúl népballadái és szláv kapcsolataik, 1963).

Azok, akik ragaszkodtak szakmai tisztességükhöz, igen gyakran arra kényszerültek, hogy Kárpátalján kívül, valamelyik kulturális központban dolgozzanak. Ilyen például **Gosovszkij, Vladimir** (1922-1996) népzenekutató, aki nagyszabású, balladai szövegeket is tartalmazó monográfiáját (*Ukrajinszkije pesznyi Zakarpatyja*, 1968) csak Moszkvában tudta megjelentetni. Ez a könyv a legkorszerűbb megközelítési módszerekkel dolgozza fel a különböző népdaltípusokat, különös tekintettel a zenei motívumok nemzetközi kapcsolatrendszerére. Különös

értéke a monográfiának a népzenei dialektusok területi behatárolása s azoknak térképen való megjelenítése.

Kivételes teljesítmény ez, hiszen az 1945 utáni korszak „tudományosságának” helyi képviselői (*Balega, Jurij; Bilak, Sztepan; Pagirja, Vaszil; Tivodar, Mihajlo; Sulga, Vaszil; Szpivak, Borisz; Trojan, Mihajlo; Grancsák, Ivan, stb.*) kivétel nélkül a szovjet történelemhamisítás, a burzsoá nacionalizmus elleni küzdelem és a nagyukrán eszmék élharcosai. S természetesen ott találjuk a mindenkori hatalom hű szolgáját, a fehéremigráns Szova Pétert.

Ha az elszármazottakat, hazájuktól távol élő tudósokat említettük, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy különösen a néprajz területén komoly teljesítményt nyújtottak azok, akiket a szakmai feladat kötött Kárpátaljához. Közülük elsőként kell említenünk **Szimonyenko, I.** nevét, aki tucatnyi fontos publikációval járult hozzá a tájegység néprajzi megismeréséhez. Fontos szerepet vállalt a kárpátaljai történeti-néprajzi régiók behatárolásában, a hegyvidéki juhászat szakszerű leírásában, a kézművesség és a rítusok tanulmányozásában.

Vaszilenko, Z. I. több gyűjtőutat is szervezett, a terület 30 településén végzett munkát és mintegy 200 népdalt tett közzé, pontos dallamjelöléssel.³⁷

Mikitasz, Vaszil Lazarevics (1924-1999) az Ukrán Tudományos Akadémia munkatársaként járt többször is Kárpátalján, majd az ungvári egyetem tanára lett. Tanulmányoz(hat)ta az Ungvári Állami Egyetem Könyvtárának az egykori görög katolikus püspöki könyvtárból származó ősnymtatványait és kéziratait, valamint a Kárpátaljai Honismereti Múzeum ritkaságait. Az előbbiről két kötetes jegyzéket készített (*Davnyi rukopiszi i sztarodruki. Opisz i katalog. I.-II. Uzsgorod - Lvov, 1961-1964. A múzeumi anyagról is készített összefoglalót (Davnyi knyih Zakarpatszko ho derzsavnoho krajeznavcsoho muzeju. Lviv, 1964).* Foglalkozott a kárpátaljai folklórkutatás történetével: (*Z isztoriji folklorisztiki na Zakapattyi u XIX. szt. Narodna tvorcsiszty ta etnografija, 1984. V. sz., 29-35. p.*).

A tárgyi néprajz rendszerezője és ismertetője **Kiscsuk, Tamara** Összefoglaló munkája: *Predmeti dekoratyivno-prikladnoho iszkussztva v narodnom zsiliscse Zakarpattyja.* In: Karpatszkij Zbornyik, Moszkva, 1976, 41-46. E mellett a teljes lakóház díszítő művészetét bemutató tanulmány mellett a Kárpáti Kalendáriumban ismertette az egyes berendezési tárgyakat, a *ládától* a használati eszközökig, a fazekasság, faragás és szövés-fonás eszközeit is beleértve. Látszólag távol áll témánktól ez a három életmű, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez a szellemi néprajz, adott esetben a balladák közege.

³⁷ Zakarpatszki narodni pisznyi (szosztavila Z. I. Vaszilenko). Kijiv, 1962

1.3. Néprajzkutatás a ruszin etnikai tömb Kárpátalján kívül eső területein

Ruszinszko határainak megvonásánál az akkor egységes egészként kezelt csehszlovák etnikum szempontjai kerültek előtérbe. A szlovák és ruszin tartomány határa a jelenleginél keletebbre, az Ungvár-Csap vasútvonal keleti oldalán húzódott. Ez a névleges elkülönülés időszakában nem jelentett akadályt. Bár a zemplén-sárosi lemák etnikai tömb, amely valaha a magyarországi ruszin néprajzi csoportok legnagyobb és a legjobb kulturális adottságokkal rendelkező része volt, folyamatosan fogyott, nagy tömbjei olvadtak be a szlovákságba, az egyházi alapú struktúra megmaradt s a kulturális tevékenységen belül a néprajzi tevékenység is szervesen kapcsolódott a ruszinszkoói hasonló tevékenységhez. A második világháború után, bár itt is kötelezővé vált az „ukrán” névhasználat, a szvidniki (Felsővízköz) múzeum bázisán megindult a múlt és jelen értékeinek tudatos feldolgozása, gondozása.

A Romániába került máramarosi, visóvölgyi ruszinok nyelvével, hagyományaival a két világháború között szinte egyedülként az Ungvárra került fehéremigráns, ukranofil **Ivan Panykevics** foglalkozott. Az elmúlt évtizedek tudatos nyelv és hagyományápolásának képviselője ezen a területen **Bevka Alexa**. Bár a hagyományok iránt már az ötvenes években is érdeklődött, komoly néprajzi tevékenységet a hetvenes évektől folytat. Tanfelügyelői (módszertanos) tevékenysége során szinte mindenkihez eljut a ruszin településterületen, ahol néprajzi anyagot gyűjthet. 1979-ben jelent meg a Kriterionnál *Na vizukij Polonini* c. népdalgyűjteménye, amely 274 szöveget és dallamot tartalmaz. Ugyancsak a Kriterionnál jelent meg 1981-ben Cservona ruzsa c. kötete, amely komoly kísérő tanulmányt és adattárat is tartalmaz.

Aleksza Bevka 7 ezer szólást és közmondást gyűjtött össze, amelynek jelentős része 1984-ben jelent meg a Kriterion gondozásában. (*Nema pravdi bez pripovidki*). Legutolsó néprajzi kötete 2002-ben jelent meg a Kriterionnál (*Cseresenyki bilim cvituty*).

Túl a néprajzi gyűjtésen Bevka feldolgozta szülőföldje földrajzát etnobotanikáját, gazdaságtörténetét, tehát mindazt, amely az elmélyült folklorisztikai vizsgálatához szükséges. Legutobbi művét, Poljana (Poienila de sub Munte, Havasmező), ’emlékszótárát a Nyíregyházi Főiskola jelentette meg.³⁸

Szerteágazó tudományos tevékenysége során írásaiban gyakran kerül

³⁸ Bevka, Oleksza: Szlovník-pamjatnik. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensis 15. Udvari István elő- és Badzey Zsigmond utószavával. Nyíregyháza 2004.

kapcsolatba Kárpátalja történetével és a ruszin nyelv problematikájával a Nyíregyházi Főiskola idén elhunyt tanszékvezető egyetemi tanára, **Udvari István**. Mintegy félezer publikációjából igen jelentős részt képviselnek a mai Kárpátalja településtörténetével, ruszin nyelvemlékeivel, a ruszin nyelvfejlődés jellemzőivel foglalkozó írások. Munkássága azért is figyelemre méltó, mivel negyed évszázada egy olyan korszakban irányult a figyelme a ruszinokra s így az Északkeleti Felvidékre, amikor ez a népelem hivatalosan nem létezett s Kárpátalja felemlítése is csak „a nemzetiségi politika szovjet megvalósulásának” példaként szerepelt a sajtó közhelyszótárában. Fontosabb munkái: *Rusyns in Hungary and the Hungarian Kingdom*. in. Paul Robert Magocsi (editor): *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in their carpathian Homeland and Abroad East European Monographs*. Distributed by Columbia University Press, New York. 1993. 105-138; *A ruszin élet évszázadai*. Budapest-Beregszász, Kárpátaljai Minerva 2001. V/1. füzet 37-74. p.; *Adatok a kárpátukrán felvilágosodásról*. Szabolcs-Szatmári Szemle. 1989. 3. sz. 280-284; *Antal Hodinka-Forscher der ruthenischen Geschichte. (1864-1946)*. Studia Slavica Savariensia. Szombathely, 1992. 2. 66 – 78; *Az úrbérrendezés ismeretlen magyar és ruszin nyomtatott forrásaiból*, Kárpátaljai Minerva 2001. V/1. füzet 5-36. p.; *Isztoriografija karpatszkih ukrajincov (ruszinoh) XVIII. sztolittyja*. Dumki z Dunaja, Vukovár, 1989; *Kárpátalja történetének alapvonalai*. Könyvismertetés = Kárpátaljai Szemle. 2. évf. 1994. 8. sz. 20-21. p. (Nariszi isztoriji Zakarpattya [Szerk.: Hrancsak I.] Ungvár, 1993. 432 p.); *Kopcsay János (1745-1814) írásmódjáról*. In: Gregor Ferenc-Nyomárkay István (szerk.): *Szlavisztikai Tanulmányok. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára*. ELTE. Bp. 1987. 385-397; *Ruszinok a XVIII. században*. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Vasvári Pál Társaság Füzetei 9. Nyíregyháza, 1992. 1994; *Tallózások ukrán, ruszin és szlovák könyvek körében*. Studia Ukrainica et Rusinica 2. Nyíregyháza, 1995; *A magyar írásmód hatása a XVIII. századi kárpátukrán írásbeliségben*. (Adalékok az orosz nyelv egy grafikai hungarizmusa háttéréhez).; *Obrazcsiki z isztorii pudkarpatszkih ruszinuv XVIII. sztolitije*. Udavatyelsztvo V. Padjaka, Uzshorod, 2000.³⁹

A ruszin szakértelmiség itt már nem csak a nagyukrán tudományosságba integrálódva tudott érvényesülni. Új szakembergárda kinevelése ugyanakkor csak évtizedek tudatos munkájával lehetséges. A hagyományok, a szellemi örökség mai ruszin kutatói közt mindenesetre meg kell említenünk a tudós Pap-testvéreket, Almási Mihályt (*Kudi gyiliszja ruszini Podkarpattyja?* In: *Ruszinszkij szvit*, 2002, II. 11.) és nem utolsó sorban Igor Kericsát, aki több műfajban is a mai ruszin művelődés

³⁹ S. Benedek András: *Vozspominanije pro jednu biszidu*. *Ruszinszkij Almanach* 2006. 111. p.

legjobbjai közé tartozik. Témánk szempontjából legjelentősebb könyve a *Mátjás, koroly rusziniv* (Mátyás, a ruszinok királya). Nyíregyháza 2001.

Az ezeréves együttélés tanulságai a kárpátaljai magyar kutatókat is arra ösztönzi, hogy a ruszinok számára kritikus időszakban, amikor nemzeti újjászületésük igen nehéz küzdelmét vívják, figyelmüket a közös hagyományok felé fordítsák. Többek között ez is célja a jelen dolgozat írójának, amikor a ruszin népballadák Kézép-Európai összefüggéseinek bemutatására vállalkozik.

2. A ruszin (ukrán) népballadák a műfaj rendszertanában

A ruszin és ukrán népballadák átfogó, az európai szaktudomány rendszertanában is elhelyezhető rendszerezése az 1980-as években kezdődött el igazán. A 19. századi nyomtatott és kéziratban porosodó gyűjteményeket, a tudományos intézmények levéltári anyagait *Olekszij Ivanovics Dej*, a *Makszim Tadejovics Rilszkij* nevét viselő *Művészettörténeti, Folklorisztikai és Etnográfiai Intézet* professzora gyűjtötte egybe, hogy elvégezze az európai léptékkal mérve is impozáns balladaanyag katalogizálását. A rendszerezés elveinek meghatározásához az emberi kapcsolatokat és az emberek közti konfliktushelyzeteket vette alapul, és eszerint az ukrán népballadákat három nagy témakörbe csoportosította, mégpedig: *1. A szerelem és a házasság előtti kapcsolatok*, *2. A családi kapcsolatok és családtagok közti konfliktusok*, valamint *3. A társadalmi-történelmi viszonyok és konfliktusok* által körülhatárolható témakörökbe.⁴⁰ Ez, az emberi társadalom fokozódását is tükröző felosztás – *egyén – család – társadalom* – a balladaanyag osztályozásának első lépéseként is értékelhető. A második lépésben az ábrázolt konfliktushelyzetek lényeges jegyei alapján rokonítható tartalmi típusok az egyes témakörök határain belül ciklusokba szerveződnek, a ciklusok pedig alaptípusokra tagolódnak. A rendszer leírását és működését segítő egyezményes jelölést *O. I. Dej* a következők szerint állapította meg: a *három témakört* római számjegyekkel (I, II, III), a *ciklusokat* a latin ABC nagy betűivel (A, B, C), az *alaptípusokat* arab számjegyekkel (1, 2, 3) jelölte.

Ily módon a *szerelem és a házasságon kívüli (szerelmi) kapcsolatok (I)* témaköre *14 ciklusra* és *94 altípusra*, a *család – életmód, családtagok közti konfliktusok (II)* témaköre *16 ciklusra* és *117 altípusra*, a *társadalom és osztályellentétek (III)* témaköre pedig *8 ciklusra* és *72 altípusra* tagolható. Összesítve így *283 altípust* kapunk, ami a magyar balladakatalógus *134 altípusához* képest rendkívül tekintélyes halmaz.

⁴⁰ O. I. Dej: *Ukrajinszka narodna balada*. Naukova Dumka, Kijiv, 1986. 264 p.

Ez a katalógus nemcsak a keresést, a tájékozódást könnyíti meg, de az összehasonlító munkához is kitűnő segédeszköz.

2.1. A ruszin (ukrán) népballadák tartalmi sajátosságai

Az alábbiakban tekintsünk át néhány érdekesebb alaptípust, azok fontosabb sajátosságait, a magyar balladakinccsel párhuzamba állítható tartalmi és motívumokban kimutatható vonatkozásait.

Kezdjük a szemlét mindjárt a ruszin balladák archaikus rétegével. A legkülönbözőbb gyűjtemények általában itt nyílnak ki először, a kutatók nyelvre és származására való tekintet nélkül ezt a réteget dajkálják a legszívesebben. Ez mindjárt érthetővé válik, ha olyan ősi, mitológiai eredetű alaptörténetekre szövődik a cselekmény, mint a *V. P. Lintur* gyűjteményében is szereplő – *Az anyósa által elátkozott, jegenyévé változott menyecske*, vagy az anyja által kitagadott és bánatában *Madárrá változott leány* balladáiban. A két történet kétségtelenül népmesei eredetű, azonban a mesék színes helyzetábrázolása, a részletek kidomborítása helyett itt csak a varázslat megvalósulásáról kapunk tájékoztatást, annak módjáról egyik ballada szövege sem szól. S nem pusztán az epikus dalok tömör fogalmazása, még csak nem is a sokszor oktanul emlegetett balladai homály miatt. Sokkal inkább azért, mert az első esetben *az anyós átka*, a másodikban pedig *az önmérsztő bánat okozta átváltozás* csak egy fejlődési szakasza a végkifejlet felé ívelő drámának. Ha e magyarázat nem eléggé meggyőző, akkor hadd utaljak *Déva falainak* példájára, *Kádár Kata keszkenőjének színeváltozására*, a *feneketlen tó mélyén egymást ölelő szerelmesekre*, a *sírvirágra*, vagy akár a *megszólaló halottra*. Ezek a magyar balladai elemek sem bontakoznak elbeszélő részletekké egyetlen előadásban, egyetlen változatban sem, tehát nem pusztán szövegromlásról van szó. Feltételezzük, hogy a balladák hallgatói komolyan hittek az emberi sorsokat befolyásolni, alakítani képes természetfölötti erőkben, jelenségekben, bizonyára ismerték azok természetét, ennél fogva nem is igényelték a részletező magyarázatokat.

Mindenképpen újszerűségükkel hatnak az olvasóra, de egyben számos jelentős, a ruszin nép gondolkodásmódjára és hiedelemvilágára utaló információt hordoznak azok a balladák, amelyekben a különféle növényi és állati eredetű mérgekkel való rontás a tragédiát okozó elem. Bereg vármegye múlt századi jeles monográfusa, *Lehoczky Tivadar* a megye orosz lakosai hiedelmeinek és babonás szokásainak felsorolása közben megemlíti, hogy „*A leány vagy nő azáltal vél magának férfit meghódítani, ha testét megmosván, a vizet megitatja választottjával... Lengyel Anna szentmiklósi hajadon kínzásra ítéltetvén az úriszék által, bevallotta, hogy az ottani Cserszky nevű papnak adott ily vízből, valamint, hogy „koporsóba*

tett hullára helyezett kenyér morzsáiból port hintett a levesébe. Szerinte a pornak az a tulajdonsága, hogy általa az illető oly szótlan, hallgatag maradván, mint a halott, s azonfelül a port nyújtó irányába jóindulattal viseltetik.”⁴¹

Mint az idézett történelmi példából is kiderül, a rontás célja rendszerint a szerelmi hódítás, s ezt a vizsgált balladatípusok is megerősítik. Ide sorolhatók: *A szerető megtartása varázslással*, *A megétegetett legény*, *A hűtlenné lett szerető visszahódítása varázslással*. Előfordulnak azonban olyan szövegek is, amikor az anyós menyét (*A menyét megrontó anyós*), a leány pedig, mert szeretője ezt kéri tőle, testvérbátyját éteti meg (*A lány, aki testvérbátyját megmérgezte*).

A rontás készítésének „receptjeit” illetően a balladák már korántsem olyan szűkszavúak, mint a fává, illetve madárrá változás varázslatának említésekor. A hősnő, ha nem ismeri a főzetkészítés módját, az erdei javasasszonytól kap tanácsot, aki a legkülönfélébb *csúszómászók testének nedvét*, a *kígyómérget* vagy *kígyónyálat*, a pogácsába sütött *kerti rutát*, s az apró, tojásból épp hogy kikelt *kígyócskákat* tartja alkalmasnak a rontásra.

A fivére elveszejtésére vetemedett lány *Lintur* bevezető tanulmányának egyik idézete szerint szeretőjétől kapja az utasítást ekképpen: menjen el a hegyoldalban álló kányafához, melynek egyik ágán kígyó sütkérezik, s a nap melegétől nedve (nyála) lecsöpög a földre. Azt kell egy köcsögben összegyűjteni, s az áldozattal megitatni.⁴²

Ha ezeket olvasván esetleg arra gondolunk, hogy a népi fantázia valóságtól elvonatkoztatott túlzásaival szembesültünk, vessük el azonnal kételyeinket, mert a valóság sokszor ennél is borzalmasabb, visszataszítóbb meglepetéseket produkál. *Lehoczkyhoz* visszatérve egy helyütt azt olvashatjuk, hogy bizonyos Abrakosztóné Borbála az 1732-es periratok szerint egy lánynak olyan keveréket adott be, melybe „*emberfő velejét, tengeriben főtt gennyet, gorengyi békát és csik-galánd-csúszót* vegyített.”⁴³

A rontást végrehajtó balladahősöknek rendszerint bűnhődniük kell. A lányt szeretője arra való hivatkozással taszítja el durván magától, hogy előbb-utóbb vele is megtenné azt, amit a bátyjával megtett. A rontásért felelősségre vont hősnők mély megbánást tanúsítva fogadják el a közösség ítéletét, vagy az öngyilkosságba menekülnek.

Talán ezeknél a hiedelmekkel dúszított típusoknál is szokatlanabb, meglepőbb tartalommal találkozunk azokban a ruszin népballadákban, amelyekben az *incestus*, a vérfertőzés bűnébe esett hősök végzete teljesül be. *Lintur* a téma szakirodalmának jó ismerőjeként hangsúlyozza, hogy míg belorusz, orosz és ukrán földön széles körben elterjedtek az egyház, a

⁴¹ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Budapest – Beregszász 1996. 322. .

⁴² Lintur, Petro: Narodni baladi Zakarpatja, Uzshorod 1966, 21. o..

⁴³ Lehoczky Tivadar: I. m.: 316. o.

törvény és a közösségek által is elítélt vérfertőzésről tudósító népballadák, Kárpátalján csak két típust őrzött meg a szájhagyomány.

Az egyik a rablókká lett fivérek történetét mondja el, akik egy erdei házat megrohamozva megölik a gazdát, majd fiatal özvegyét meggyalázzák. A legkisebb fiú azonban kimarad a „kalandból”, s a történeteket átgondolva rájön, hogy tulajdon húgukat tették szerencsétlenné. Reggel, az asszonnyal való párbeszédéből végképp megbizonyosodik a szörnyűségről, majd bátyjait is felvilágosítja, akik lélekben megtörve, öccsük kivételével mind a nyolcan vízbe ölik magukat. (*A rablókká lett fivérek meggyalázzák húgukat*).

A másik típus cselekménye egy európai vándor-téma, a bibliai Mózes történetéből, a Romulus-Rémus eredetmondájából, Magyarországon pedig a Micbán mondákból jól ismert, vízre tett csecsemők kezdőképével indul. A megesett lány, miután ikerfiaknak adott életet, az ártatlanokat vízre teszi. Jó sorsuk mégis megtartja a gyermekeket, akik felnövekedve elvetődnek abba a kocsmába, ahol anyjuk vezeti a boltot. Iszogatás közben az anya felkínálja szerelmét a szép szál legényeknek. Erre egyikük így válaszol: „*Sok földet bejártam, a vízen is voltam, de olyat nem láttam, hogy a fiú anyját vegye el.*”⁴⁴ A kötet egyetlen változatának záró motívuma szerint az anya kőbálvánnyá dermed. (*Az özvegy udvarlója - saját fiai*)

Hasonló konfliktusra épül a magyar népballadák között a fent említett *Rablókká lett fivérekkel* párhuzamba állítható *Vitéz és kegyes*, valamint a *Vadász és leánya*, ez a magyar fül számára idegenszerű strófaszerkezetével és dallamával teljesen szokatlan típus. Ez utóbbinak a teljes magyar nyelvterületről mintegy három tucat változata ismert, európai megfelelőjét azonban csak a dán gyűjteményekben lehet kimutatni.

Az archaikus rétegben előkelő helyen szerepel, népszerűségénél fogva a ruszin szájhagyományban is több tucatnyi változatot hozott létre az a típus, amelynek azonosító motívumát magyar nyelven csak körülírni tudjuk. Egy ritka növényről, esetleg virágról van szó, amelyet az ukrán etnobotanika sem tudott mindezidáig azonosítani. Valószínű, hogy ez a növény, a *trojzilja* (hármassfü), akár a magyar *nagyfü*, csak a folklórban, a bűbájoskodó hiedelmekben létezik. A cselekmény vázlata a következő: A legény feleségül kéri választottját, de az csak azzal a feltétellel megy hozzá, ha elhozza neki e ritka virágot, hogy azzal ékesítse szűzi koszorúját. A legény lóhátra ül, s egy szakadékok közt futó hegyi patak partján megleli a keresett növényt. Gyökereivel együtt óvatosan kiemeli a földből, majd hazafelé indul, de a kakukkmadártól, a hírek közvetítőjétől megtudja, hogy csalfa menyasszonya már mással üli menyegzőjét. Hazaérvén, a lakodalmas háznál a szakácsasszony pálinkával itatja, majd kihívhatja a menyasszonyt, hogy átadja neki a koszorúba valót. Egyik kezével a virágot

⁴⁴ V. P. Lintur: I.m: 76. o.

nyújtja, a másikkal kivonja kardját, és fejét veszi, mondván, ha övé nem lett, másé se legyen. Mivel hasonló drámai helyzet élezi ki a magyar *Esküvőre hazatérő kedves* című népballadánk konfliktusát, kimutatható köztük akár egy távolabbi párhuzam is.

Ugyancsak az archaikus réteget színesíti *A befalazott szerető* és *A zsvány felesége*. Az előző a magyar *Kádár Kata* történetét ötvözi a *Kőműves Kelemenné* alapmotívumával, a befalazással. A kegyetlen anya így próbálja megvédeni fiát a rangon aluli szerelmi kapcsolattól, egyes változatok azonban a vallási különbséget hangsúlyozva az evangélikus anyát tartják a dráma okozójának. A befalazott legény meghal, s amikor temetésére hív a harang, a lány anyjától kérezkedik, hogy búcsút vehessen tőle. A hármaskor harangszó, a lány háromszori kérezkedése pedig önkéntelenül a magyar *Csudahalottat* juttatja eszünkbe. Kedvese temetésén a lány összeesik, meghal, így egymás mellé temetik őket. Az egymásért halt szeretők sírján kinövő, összeölelkező sírvirágokat a kegyetlen anya tőből kivágatja, ezért saját fia szájából kell hallgatnia az átkot. A befejező strófa intelme arra szólítja az embereket, hogy a szerelmeseket ne válasszák el egymástól.

A zsvány feleségének története is a típus egyes magyar változataihoz hasonlóan épül fel. A gyermekét ringató asszony panaszát férje kihallgatja, majd felszólítja, hogy ismétlje meg énekét. A feleség szépíteni szeretne helyzetén, ezért az előbb dalolt szöveg ellenkezőjét mondván próbálja menteni magát. Hiába, Jancsi felszólítja, hogy öltse magára ünnepi viseletét, mert sétára kell menniük. A gyermekétől búcsúzó anya kisfia arcocskáját gyöngéden megharapva jegyet hagy a gyermekén, hogy idővel majd az a jegy emlékeztesse őt apja kezétől elpusztult édesanyjára. Véres kezét mosogatva Jancsi az érdeklődőknek azt mondja, hogy egy galambot ölt meg, mely burukkolásával éjjeli álmát zavarta.

Az anyjuk sírján zokogó, sorsukat panaszló árvák témájának népballadai feldolgozása a ruszin folklórban is közkedvelt, változatai a kötet harmadik részében kapnak helyet. *Az árvák anyjuk sírjánál* című szövegek, akár a magyar *Három árva-balladák*, a mostohaság által rájuk szakadó megpróbáltatások miatt keseregnek. Az árvákat a megszólaló halott édesanya azzal vigasztalja, hogy majd mostohájuk megfésüli és ellátja őket. Az árvák válasza keserű kifakadás: *Amikor mostohánk fésül, minden egyes hajszálunk tövén kiserken a vér*. Jól ismert ez az érvelés a magyar fogalmazásokból, melyek mindegyikében tisztán azonosítható ez az elem.

A magzatgyilkos lány a pokolban cselekménye két olyan mozzanatot tartalmaz, melyek által félreérthetetlenül kapcsolódik a magyar anyaghoz. Itt a *Templomkerülő* szereplőjének pokolra jutására és a többszörös magzatgyilkosság bűnének beismerésére gondolok. Amint a magyar

példákból tapasztalhatjuk, mindkét motívum önálló típusalkotó elem, ezért nem könnyű eldönteni, hogy a ruszin változat, mivel mindkét motívumot tartalmazza, eredeti-e, vagy már kontaminált szöveg? Ugyanis az ismert magyar variánsok nem tartalmaznak gyermekgyilkosságra utaló tényeket, hősnőjük csak a templomkerülés bűnében vétkes. A ruszin epikus hagyományban is ritka ballada eredetét illetően *Lintur* és Vargyas teljesen azonos véleményen vannak, amikor azt bizonyítják, hogy a típus a nyugati szláv közösségek felől, talán morvaföldről szivárgott be a magyar és a ruszin szájhagyományba.

Lintur a továbbiakban egy füzérnyi olyan balladatípust nevez meg, amelyek hiányoznak a szélesebb ukrainai szájhagyományból, ennél fogva egyértelműen a ruszin folklór termékei. Jelenlétüket a terület sajátosságos néprajzi és geo-politikai környezetével magyarázza. Törvényszerűséget lát – nagyon helyesen – a környező népek (románok, magyarok, szlovákok, lengyelek) folklórjának és a helyi ruszin közösségek, néprajzi csoportok szájhagyományának az egymásra gyakorolt kölcsönhatásában. Az általa kiemelt balladatípusokat azonban (*A halott vőlegény, A lakodalomban megmérgezett lány, A befalazott szerető, A katonalány, Magzatgyilkos lány a pokolban, A hűség-próba, Jancsi az akasztófa alatt*) – kissé egyoldalúan a nyugati szláv testvérektől, konkrétan a szlovákoktól való átvételként tárgyalja.⁴⁵ Igaz, a fenti típusok a szlovák gyűjteményekben is fellelhetők⁴⁶, ennek ellenére a származás kérdése ennyire nem egyszerűsíthető, hiszen a magyar, a német a francia és a délszláv népek szájhagyomány szintén sajátjának tekintheti a kérdéses balladákat. Holott legelőször azt kellene megvizsgálnunk, amire egyébként Újváry Zoltán régóta figyelmeztet, hogy a múltban a kérdéses terület népességét milyen kolonizációs behatások érték, ugyanis „... egy-egy táj népcserélődése a helyi hagyományban is cserélődést, alakulást eredményez, illetőleg a népcsoport helyváltoztatása egyben kultúrájának módosulását vonja maga után.”⁴⁷ Ennek, a több évtizedes, termékeny kutatói munka és tapasztalat alapján kimondott törvénynek a fényében magunk is tisztábban látjuk, hogy a Kárpát-medencében a magyar államalapítástól szinte napjainkig terjedően folyamatosan kimutathatók a legkülönbözőbb kolonizációs beavatkozások, különös tekintettel a keleti szláv csoportok, a ruszinság helyváltoztatásaira. Ezért hát inkább legyünk óvatosak a hasonló helyzetekben, mielőtt sarkalatos kinyilatkoztatást tennénk bármely típus vagy motívum útjának feltérképezésére.

Annyi azonban máris érzékelhető, hogy népeink folklórjában s ezen belül népballada-költészetében számos érintkezési felület található, s ezeken keresztül a több évszázados együttélés törvényszerűségei által

⁴⁵ *Lintur*, Petro: I. m:14. o.

⁴⁶ J. Horák: Slovenské ľudové balady. Bratislava, 1956, 420. p.

⁴⁷ Újváry Zoltán: Kapcsolatok és párhuzamok (Tanulmányok, előadások) Debrecen, 1994. 15. o.

szabályozva oda-vissza csörgedezve hozzák és viszik az értékeket a két kultúra felszíni és bűvópatakjai. E figyelmet érdemlő jelenség részletesebb megvilágítása, a tipológiai és a genetikai eredetű egyezések, átfedések részletekbe menő kibontakoztatása, a motívum-egyezések feltérképezése képezik jelen munkámnak főbb vonulatát.

2.2. A Duna szerepe a ruszin népballadák cselekményének földrajzi elhelyezésében

A *Lintur-féle* török balladákban, de egyéb típusaiban is gyakran jelenik meg a keleti orientációjú földrajzi szemlélet. A Dnyeper, a tenger, emlegetése egyértelművé teszi a balladák származását, s ezt még a Duna gyakori szerepeltetése sem cáfolja, ugyanis nem a magyar Dunáról, hanem annak a Fekete tengerbe torkolló alsó szakaszáról szólnak az énekek. A jobbágyi függőség elől menekülve számos ukrán család és szökevény lel menedékre „*túl a Dunán*”, azaz török fennhatóságú román földön, s a szerelmi tematika balladáinak csalódott, elesett hősei sok esetben a Dunába ugorva fejezik be életüket.

A Duna szimbolikus jelentőségére hívta fel a figyelmet a *12. Duna-európai Konferencián* 2002. május 27-én elhangzott előadásában *Alois Woldan* professzor. A később nyomtatásban is megjelent dolgozat felhívja a figyelmet a többnevű és többhazájú folyam népköltészeti vonatkozásaira is. *Woldan* szerint a német nyelvű népek szájhagyományában a Duna inkább a mondákban játszik szerepet, míg a szláv népek körében a népdalok gyakori szereplője. Érdekességként említi, hogy az ukrán népköltészetben is milyen fontos szereppel bír, pedig e népköltészeti alkotások keletkezésének idején az ukrán területeken nem folyt át a Duna, ma is csak egy kis határszakaszon jelenik meg. (1995-ben a Magyar Néprajzi Társaság és a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság komáromi néprajzi szemináriumán, – amelynek a témája épp a Duna volt – Faragó József professzor előadásában arról szólt, hogy a moldvai csángóknál is előkelő hely illeti meg az öreg folyót!)⁴⁸

Lintur balladás kötetének jegyzetei kihangsúlyozzák, hogy a Rahó és Kőrösmező környékéről származó anyag a Kárpátaljával szomszédos Ivano-Frankivszk megye és Bukovina népköltészetének szerves része, ugyanis e területeken élnek a huculság nagyobb tömegei.

Mindezeket figyelembe véve és a településtörténeti valamint településföldrajzi adatok alapján nyilvánvaló, hogy a kárpátaljai ruszinok egy részét származásuk a Kárpátokon túli ukrán földekhez kötik, ahonnan tárgyi és szellemi kultúrájuk nagy részét is elhozták magukkal.

⁴⁸ Woldan, Alois: Die Donau – ein kulturhistorischer Essay. Universität Passau – Ost.Mitteuropa-Studien 2002. 50. p.

2.3. Helyi (kárpátaljai) kötődések és *magyarizmusok*

A ruszinság talán legfelkészültebb kutatója, *Bonkáló Sándor*, az elsők között tett kísérletet a ruszinság etnikai rétegeinek azonosítására. A hegylakók (*verhovinaiak*) csoportját jellemezve egyértelműen kimondja: „*Ha nyelvüket és ruházatukat nézzük, pontosan meg tudjuk állapítani, hogy honnan, Galícia melyik vidékéről jöttek.*”⁴⁹ Árnnyaltabban közelíti meg a kérdést S. Benedek András,⁵⁰ aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a síklakók (*dolisnyákok*) etnogenezisét illetően máig nincs elfogadható magyarázatunk. A XIII-XIV. századtól a ruszinok előbb a megszűnt gyeptérségét lakták be, majd az Amerika felfedezése után a burgonya és kukorica meghonosodásával magasabbra kerülő életteret követték, végül a XVIII-XIX. század iparfejlesztéseit, a kamara által szervezett fakitermelését követték egészen a főgerincig, részben szervezett, részben spontán migráció keretében. Új etnikai környezetbe kerülve, román, szlovák és magyar közösségekkel érintkezve új nyelvi és gazdasági hatásoknak kitéve sokkal előbb találkoztak a nyugati civilizációval, mint a Kárpátokon túl maradt testvéreik.

Amikor a feltételezett fehér-horvát alapnépességhez csatlakoztak, még nem volt ukrán államiság, de egységes ukrán nemzet sem. Az orosz birodalom peremvidékein az állandó lengyel hatásnak kitéve magukat oroszoknak mondták ugyan őket, de oroszok sem voltak. Új hazájukban a *rusz*, eredetileg varég származású, orosz (ó-orosz) jelentésből keletkezett és rájuk tapadt *ruszin*, *rusznyák* megnevezést elfogadták és az idő előrehaladtával, majd a görög katolikus hitre való áttérésük által a magyar, szlovák, lengyel etnikai szomszédságban valóban ruszinokká lettek, ám költészetük, hagyományaik őrzésében mindmáig állhatatosak.

A ruszin balladák nyelvi sajátosságairól szólva előrebocsátandó, hogy a kárpátaljai ruszinság nyelvjárásai a több százados különélés folytán jelentősen eltávolodtak eredeti állapotuktól. A nép Kárpát-medencei történelme idején a szomszédos etnikumoktól átvett jellegzetességei közül a lexikális változások a legkirívóbbak. Mivel elsősorban magyar elemek beáramlásáról beszélhetünk, a nyelvtudomány magyarizmusokként emlegeti az egyes esetekben anekdotikusan túltengő magyar nyelvi hatást.⁵¹ A ruszin népballadák lexikájában, ha mértékkel is, de kimutathatóak az élet legkülönbözőbb területeitől kölcsönvett magyar szavak. Csak ízelítőül, *Lintur* említett balladagyűjteményének típuszámaival: 1. *Katona* - „*Ide ruszinok u kátune*” (*megy a fiam katonának*) -19.; 2. *Pipa* - „*Csijá pipká ná*

⁴⁹ Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Franklin Társulat, Budapest 1939.

⁵⁰ S. Benedek András: *Gens fidelissima*. Budapest 2003. 15-16. o.

⁵¹ P. M. Lizanec: *Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli nyelvjárások alapján)*. Uzshorod, 1970.

sztoლი?”(kinek a pipája van az asztalon?) -5?; 3. Marha - „Szkotári márhu zsenuty”(a pásztorok a marhát hajtják) -60.; 4. Rongy - „U rengyi vpvovilá”(rongyokba göngyölte) - 72.; 5. Halász - „Idut tudi hálászove”(halászok mennek oda) -72.; 6. Soha - „Ne zábiv suhá”(soha nem feljtette el) - 55.; 7. Sarkantyú - „Huszári v sárkánykovi”(a huszárok sarkantyúkkal - 65.; 8. Harcsa - „Jizste, hárcsi!”(egyétek, harcsák!) - 62.; 9. Pallos - „V právoj ruci pálos derzsit”(jobb kezében pallost tart) - 64., 10. Kantár, - „V pravu rucsku kantar dala”(jobb kezéba adta a kantárt) - 65., stb., s persze, az Európa-szerte elterjedt ‘huszár’!

Hansúlyozzuk, ez a felsorolás korántsem a teljességre törekvés, csak a szemléltetés igényével készült, annál is inkább, mivel nem tudhatjuk, hol és mennyit engedett *Lintur* professzor a „regionalizmus”-ra rendkívül érzékeny politikai nyomásnak!

A regionális népdal- és balladagyűjteményeket forgatva gyakran tapasztaljuk, hogy az énekesek az előadott eseményeket bizonyos helységekhez kötik. A magyar analógiák ismerete alapján tudjuk, hogy a megnevezett helységek csak ritkán jelölik a cselekmény valódi helyét, többnyire az énekesek és a közönség által választott és elfogadott városokat, községeket nevezik meg, hogy ezzel is az illető település fontosságát hangsúlyozzák. A ruszin népballadákban Csernyivci, Rahó, Jaszinya (Körösmező), Huszt és Munkács nevei szerepelnek, de olykor a Nagyszőlős határában magasodó Fekete-hegy is fontos alkotórésze egy-egy természeti kezdőképnek.

Mint fentebb már jeleztük, a *Lintur-gyűjtemény* a dallamok nélkül hiányos, s e tekintetben sem a kifogástalan alapossággal megírt bevezető rész, sem a jegyzetanyag nem szolgál semmilyen információval. A ruszin epikus költészet magyar tolmácsolásában előttem járó *Lovassy Andor* ungvári kiadású kötetének ruszin nyelvű előszavában a sorozatszerkesztő *Iván Harajda* azonban kiemeli, hogy Kárpátalja keleti szögletének népzenejét a kolomijka-szerű dallamok uralják, míg nyugatabbra a dalszerűbb előadásmód a jellemzőbb. A balladák dallamai között *Harajda* szerint mindkét dallamszerkezet bőséggel kimutatható.⁵²

Lovassy Andort saját bevallása szerint 1939-ben „állami parancs” hozta először Kárpátaljára, s ennek ellenére „nem a néppel, hanem a lelkével” találkozott igazán először. Mint írja, megkapta a soha nem hallott ritmus, megfogta a szomorú melódia, s miután a szöveg és a tartalom felől érdeklődött, egy nagy terv kezdett benne kialakulni. „Ez a kötet... a ruszin népballadák kis töredékével ízelítő szemelvényeket akar adni – addig, míg a nagy és illusztrált gyűjtemény megjelenése valóra válik...”⁵³

⁵² Harajda, Ivan: (Előszó)

⁵³ Lovassy Andor

A szándék, mint tudjuk, idő hiánya miatt nem valósulhatott meg. A munkát, amelyet ő küldetése értelmének tekintett, most, hat évtized kontinuitás-hiánya miatt folytatni már nem, csak újrakezdeni lehet.

Az újrakezdés megtörtént. Az általam magyarra fordított mintegy öt tucatnyi ruszin és ukrán népballada jelentős része már napvilágot látott a *Kortárs* és az *Együtt* című folyóiratokban és remélhető, hogy hamarosan kötetbe gyűjtve is eljuthatnak a magyar olvasóhoz, ám jelen dolgozatban az alaposan áttanulmányozott ruszin és ukrán balladaanyagból csak azokról az altípusokról lesz szó, amelyek párhuzamba állíthatóak magyar megfelelőikkel.

2.3. Az összehasonlítás módszerei

A megállapítás, mely szerint a folklórisztikában *összehasonlítás nélkül nincs elmélet*,⁵⁴ ma már közhelynek számít, hiszen az egykori viták tanulságaként már a *Vadrózsapör* idején nyilvánvaló felismeréssé vált, hogy a népköltészeti alkotások eredetiségének vizsgálatához az egyoldalú nemzeti szemlélet nem elegendő, s helyette, vagy vele párhuzamosan ki kell alakítani az összehasonlító folklórisztika módszertanát. A vizsgálata tárgya iránt felelősséget érző kutatót, ugyanis, többek között az a cél ösztönzi, hogy a szomszédos, vagy egymástól távoli népek költészetének hasonlóságaira megtalálja az optimális magyarázatot, azaz kiderítse a rokonságot mutató jelenségek eredetét, vándorlásának irányát, meghatározza társadalmi hordozórétegét, rámutasson az esetleges változásokra, a nemzeti sajátosságok megtartására, illetve elvesztésének körülményeire.

Vargyas Lajos a magyar népballada életrajzának és európai kötődéseinek feltárása közben viszont arra figyelmeztet, hogy az időben és térben távoli népek kultúrájának erőltetett rokonítása közben könnyen a ló túlsó oldalára eshetünk.⁵⁵ A durvább tévedések elkerülése végett ezért a szovjet folklóristák gyakorlatában már a múlt század 50-es éveinek végén létrejött az egymástól függetlenül kialakult, de hasonlóságokat, párhuzamokat teremtő népköltészeti jelenségek teóriája, melyet létrehozói – V. Propp,⁵⁶ P. Bogatirjov és V. Zsirmunszkij⁵⁷ a *tipológiai egyezések tanaként* tettek ismertté és népszerűvé az összehasonlító folklórisztikában. Ennek lényege, hogy az egyes népköltészeti műfajokban a világ egymástól

⁵⁴ Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa. Zemmúkiadó, Budapest, 1976. I-II., I. k. 37.o.

⁵⁵ Uo.: 37. o.

⁵⁶ V. Propp: Russzkij geroicseszkij eposz. Moszkva, 1958.

⁵⁷ P. Bogatirjov – V. Zsirmunszkij: Szravnyityelno-iztoricseszkije izucsnyije folklora. In: Problemi szovremennoj folklórisztiki, Avtorefereti dokladov, Leningrad, 1958.

távoli pontjain, távoli népeinél megfigyelhető azonos témák feltűnését, azonos élethelyzetek ábrázolását az adott népek társadalmának fejlődési fokozatai teszik törvényszerűvé.

Az egymással párhuzamot mutató kulturális jelenségek összehasonlításának azonban létezik egy másik aspektusa is, mégpedig a *genetikus egyezések teóriája*, mely a *tipológiai egyezések elméletével* kölcsönösségi viszonyban áll, s többnyire az egymással szorosan érintkező etnikumok szájhagyományának közös, kellő körültekintéssel egymásból eredeztethető jelenségeinek a tisztázására szolgál. Ennek kidolgozása ugyancsak a fent említett szovjet folkloristák nevéhez fűződik.

A magyar és a ruszin (ukrán) balladaanyag számos tartalmi és forma elemének felmérésében akár egymást kiegészítve, akár külön-külön, de mindkét módszer használható, hisz népeink – magyarok és ruszinok – 700-800 esztendő közös történelme a gazdasági javak állandó és szükségszerű cseréje mellett a kulturális jelenségek mozgásának is teret nyitott.

Ha azonban ráközelítünk az észak-keleti Felvidék történelmének – mondjuk – a Rákóczi szabadságharcot követő néhány évtizedére, azt látjuk, hogy a hadak és járványok tarolta területeken rendkívül élénk népeségmozgás tapasztalható. A régió XVIII – XIX. századi ukrán diaszpóráit felmérő *Paládi-Kovács Attila* ötvennél több teljesen vagy részben lakott ruszin (ukrán) településről és több tízezerre tehető lakosról beszél,⁵⁸ arra azonban már *Újváry Zoltán* figyelmezteti a téma iránt érdeklődő kutatókat, hogy „*az ukrán szórványok vizsgálata...részint a nyelvi váltás, részint az ukrán falvak szlovákként való nyilvántartása miatt*”⁵⁹ ma sokkal több körültekintést igényel.

S ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a felvidéki ruszinság népeségmozgása, amint arra *Udvari István*, a nemrég elhunyt kiváló ruszinkutató rámutat, Mária Terézia idejében is folytatódott, mégpedig Zemplén, Sáros, Borsod és Szabolcs vármegyékből, tehát magyar környezetből le a Szerémségig és Szlavóniáig,⁶⁰ s ott létrehozták a ma 20 000-res lélekszámú *bács-szerémi ruszin közösséget*. Archaikus színezetű nyelvük a szlavisták (*Joszip Dzendzelivszkij, Pavlo Csucska*) szerint – különösen a *ruszinisztika és a kárpátisztika* szempontjából – unikális értékek őrzője.

Úgy véljük, a felhozott tények kellőképpen megalapozzák és indokolják a ruszin (ukrán) folklór vizsgálatában a fent nevezett *komparatív* módszerek alkalmazását.

⁵⁸ Paládi-Kovács Attila *Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén*.

⁵⁹ Újváry Zoltán I.m. , 59. o.

⁶⁰ Udvari István: *Ruszínok a XVIII. században (Történeti és művelődéstörténeti tanulmányok)* Nyíregyháza, 1994.

3. Tipológiai és genetikus párhuzamok a magyar és a ruszin (ukrán) népballadákban

3.1. Az Elcsalt menyecske (3)⁶¹ - A rászédett Marko (I – K-7)⁶²

A férjétől elcsábított, gyermeke mellől elcsalt Molnár Anna tragédiáját egy kivételesen szép és megrázó népballadánk, *Az elcsalt menyecske* örökítette meg. Alaptörténetének magva, a *kékszakáll-motívum* köztudottan napnyugati származású mondai elem, ellenben másik fontos részlete, a *fejben keresés* fa alatti jelenete az emlékezet olykor tetszhalott mélyrétegeiből föleszmélő, de keleti gyökerű hősi énekekből is visszaköszönő jellegzetes magyar hozadék. Ezt először a neves régész, László Gyula mondta ki, amikor a magyar *Molnár Anna-balladákban* ráismert a Szent László legenda elveszettnek hitt középkori szövegtöredékére.⁶³

Az európai és keleti eredetű kultúrelemek ily módon történő kapcsolódása a magyar folklórban nem egyedi eset. Szemléletes példaként előhívhatjuk regösénekeinket és templomalapító mondáinkat, melyekben eredetmítoszunk *csodaszarvasa* már a keresztény istenség követeként küld értelmezhető jelet egyházépítő eleinknek. Az efféle kultúraközi találkozásoknak akár történelmi távlatokra vonatkozó üzenete is lehet. Mégpedig az, hogy az ótörök eredetű hitvilág meghatározó emlékei a megváltozott társadalmi és ideológiai körülményekhez alkalmazkodva, beépültek a megkeresztelkedett közösség által elfogadott új hitrendszerbe. Felvetett témánk vonatkozásában ez a körülmény akár mellékesnek is tűnhet, rögzítését mégis fontosnak tartjuk, mert nem kevesebbről, mint a honalapító magyarság kultuszváltásáról van szó.

Az elcsalt menyecske európai párhuzamainak kutatása okán Vargyas Lajos 15 nép szájhagyományában mutatta ki a nőrablás balladai feldolgozását. Számunkra mindenképp feltűnő, hogy a felsorolásból hiányoznak a nyugat-ukrán utalások, ám ennek okát is tudjuk. A Vargyas által a munkálatok idején (1976 előtt) ismert és használt források (*Holovackij, Lintur*) valóban nem tesznek említést a típusról, de a XX. sz. 80-as éveiben felvirágzó ukrán balladakutatás által közreadott összefoglaló gyűjteményben⁶⁴ már tekintélyes mennyiségű változata szerepel a *Csábítóval útra kelő lánynak*, másképpen a *Rászédett Markonak*. Tegyük hozzá, hogy Ukrajnában ekkortájt élénkül fel a több szempontból is különleges balladatípus iránti érdeklődés, ugyanis O. I. Dej professzor az

⁶¹ A típuscímek számozása a Vargyas jelölése szerint történik.

⁶² Az ukrán típusjelölés O. I. Dej katalógusa szerint

⁶³ László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Műzsák Közművelődési Kiadó, 1988. 417-418. o.

⁶⁴ O. I. Dej – A. J. Jaszencsuk – A. I. Ivanickij: Baladi I-II-III., Naukova Dumka, Kijiv, 1987. (A továbbiakban: Baladi I-II-III.)

ukrán népballadáról írott fontos elméleti munkájában egy 22 oldalas, önálló tanulmányként is értékelhető fejezetet szentelt neki.⁶⁵

Dej folklorista elődei közül *Filaret Kolesszát* idézve mindjárt az elején rögzíti, hogy a vándorlásra csábított lány köztudottan európai témájának az ukrán, a szlovák, a cseh és lengyel népköltészetben kialakult változatai meglehetősen egységes képet mutatnak, holott az lenne logikus, hogy a néprajzi és földrajzi határokon átlépve, a megváltozott etnikai közegben a *vándorló dalok* önálló életre keljenek. Aztán *O. Zilynsky* cseh folkloristára hivatkozik, aki a témakörnek csehek, szlovákok, lengyelek, a Kárpátok nyugati lejtőin élő ukránok és a németek általi feldolgozását egybevetve három fő tartalmi típusát mutatta ki: a) *a legény háborúba indul, kedvese követi, s nem hajlandó visszafordulni, ezért a fiú vagy vízbe dobja, vagy kezét, lábát vágja le, vagy szeme világát oltja ki*; b) *a kedvesével együtt vándorló lányt szófogadatlansága miatt a fiú vízbe dobja: a lány vagy vízbe fül, vagy megmenekül*; c) *a csábító megmutatja a lánynak előző áldozatait, s az válaszul megöli*.⁶⁶ *Dej* mindjárt hozzáfűzi, hogy *Zilynsky* csak az ukrán-szlovák és ukrán-lengyel érintkezési régiókban vizsgálta a ballada előfordulását, holott az a Kárpátoktól a Dnyeperig, és azon túl is megjelenik, miközben tartalmi változatainak száma újabb elemekkel bővülve jelentősen emelkedik. A *Dej* által összeállított típusmutatóban⁶⁷ több olyan balladai alaphelyzettel is szembesülhetünk, amikor a lány lép fel a csábító szerepében, s itt abban egyet kell értenünk a jeles kutatóval, hogy ez a sajátosság jellegzetesen ukrán hozadék.

Bennünket igazából csak a *Zilynsky* által megjelölt 3. típus érdekel, melyek egyértelműen magukon viselik a mi *Molnár Annánkkal* való rokonság jegyeit. Elsőként vizsgáljuk meg a neves galíciai folklorista, *Volodimir Hnatyuk* hagyatékából előkerült szöveget, amelyet a kijevi Népművészeti Folklórtudományi és Etnográfiai Intézet (*IMFE – Insztitut Misztectvoznávsztvá, Folkloru tá Etnográfiji*) kéziratárában őriznek.⁶⁸

Hálja a gázlónál vizet merített, amikor hollófekete lován Marko is odaért. „Aj, Marko, kedvesem, egyfolytában a vásárokat járod, holott semmit sem veszel, csak alkudozol. Végy engem feleségül. Ha apám nem enged, ha anyám sem ereszt, veled megyek úgy is”. Mentek, vándoroltak, a harmadik határban végül lepihentek, s a Marko fejében Hálja keresgélni kezdett. Eleredt az apró szemű eső, Marko elszenderedett. „Aj, Marko kedvesem, ne aludj mellettem, mert üldöznek minket. Engem visszavisznek, téged elveszejtene, gyöngye válladról a fejedet levágják”. Hálja éles kését elővette, s Marko nyakát elmetszette. „Maradj csak itt, Marko, hegyek és vizek közt, én meg elindulok a kitaposott utakon”. Kozákok jöttek Háljával

⁶⁵ O. I. Dej: *Ukrajinszka narodna balada*. Naukova Dumka, Kijiv, 1986. (A továbbiakban: *Dej*.)

⁶⁶ *Zilynsky O.: Lidove Balady v oblasti zapadnich Karpat*. Praha, 1978, 56.o.

⁶⁷ *Dej*, 65 – 85. o.

⁶⁸ Uo. 151. o.

szemközt s a lovat felismerték. „Ez a Marko lova, de nem ő ül rajta, a nyereg is övé, de nem ő ül benne, a korbács is ismerős, de nem ő suhogtatja, a duda is övé, s nem ő játszik rajta. Elköltözött Marko erről a világról”.

Mint látható, az elbeszélte történet sok mindenben eltér a magyar *Molnár Anna* felépítésétől, de így is kimutatható a rokonság két lényeges eleme: a fejben keresés és a lány által elkövetett szeretőgyilkosság. Ez utóbbi indoklása azonban hiányzik. Csak rejtetten lappang benne a *kékszakáll* motívum, s a lány rokonai által való üldözés, amely egyébként a magyar *Bátyja üldözi húga jegyesét* című népballadánk alapmotívuma, itt csak utalásként jelenik meg, nem válik a cselekmény részévé.

A következő változatot az ugyancsak galíciai *Filaret Kolessza* gyűjtötte 1920-ban a ruszinok lengyelekkel érintkező csoportja, a *lemák* között.⁶⁹

Hancsa a kútnál Jancsikkal találkozik, aki lovát itatja. Rábeszéli a legényt, hogy vegyen magához elegendő aranyat, ezüstöt, hisz a ló elbírja, s vándoroljanak erdőkön, hegyeken túlra. Egy halom tetején megpihentek, s a legény a lány ölébe hajtotta fejét, hogy keressen benne. Keresés közben Hancsa a szemközti hegy oldalában észrevesz valami furcsát, s megkérdezi: „Jancsik, Jancsik, mi fehérlik ott a hegyoldalban”? „Az én kilenc asszonyom fehérlik ott, s a tizedik te leszel”. Erre a lány kihúzta a legény öve alól a kést és szíven szúrta. „Nesze, Jancsik, ne fenyegezd többé Hanicskát és senki más”!

Itt már helyén van az előző változatnál hiányolt *kékszakáll*-motívum (a szeretőgyilkosság így indokolt), ráadásul a lengyelekkel keveredett *lemkivscsinai* ruszinság szájhagyománya a fejben keresést is megtartotta, azonban az európai erkölcsi normákhoz képest kissé szokatlanul, továbbra is a lányt találjuk a csábító szerepében.

Akad azonban példa az ellenkezőjére is. Egy Harkov megyei szöveg így beszéli el az ukrán kékszakáll és az általa elcsalt lány esetét:

*A harkovi nagyvásárban
Marko vodkázgat magában.
Messzelyesből kortyolgatja,
egy másikkal lenyomatja,
s Galjutinát csábítgatja:*

*– Galjutina, jöjj el vélem,
kilenc városom van nékem,
tizedik csak egy falu lett,
mely magától telepedett.*

Két határon átalmentek,

⁶⁹ Baladi I. 305. o.

harmadiknál megpihentek:

– *Mondd csak, Marko, mondjad már most,
hol van az a kilenc város,
hol van az a híres falu,
mely magától telepedett?*

– *Nézd csak ott, azt a dús rétet,
oda készülök tevéled.
Marko csak ennyit mondhatott,
Gálja a nyeregbe ugrott:*

– *Add csak a lovagló ostort!
Le sem hajolt még egészen,
kard villant a lány kezében,
s Marko feje messze gurult.*

*Galjutina haza indult,
szembe jött a Marko anyja,
hogy fiát illőn fogadja:*

– *Istenem, a Marko lova,
de nem a fiam ül rajta,
bizisten, a ló a fiamé,
s nem a fiam sarkantyúzza.*

*Galjutina, mi az oka,
hogy a fiam nem jött vissza?
– Bánkódásra semmi okod,
a fiad megházasodott,*

*podoljei asszonyt kapott. –
Tiszta mezőn egy tanyácskát,
tanyában egy hű társacsát,
teste fölé sírdombocskát.⁷⁰*

VFL fordítása

Nos, ez idáig ez a legteljesebb szerkesztésű, a típus európai sémáihoz legjobban közelítő változat. A dicsekvő csábító városai másutt, így a magyar színhagyomány töredékei szerint is várak, kőházak: „*Majd megállunk nyestemfánál. Ott van nekem kilenc váram, tizedikbe téged zárlak.*”⁷¹ A „nyestemfa” azonosítása érdekes kultúrtörténeti kirándulás lehetne, de egyelőre éppoly átláthatatlan körötte a homály, akárcsak a magától keletkezett, magától települt falu körül. Az elcsalt hősnő sem várja meg, mire akarja felhívni figyelmét Marko, így mi sem tudjuk meg, miféle

⁷⁰ Uo. 306. o.

⁷¹ Bédi töredék (Vén férj gyilkosa – Nyitra megye) Idézi Vargyas Lajos, A magyar népballada és Európa II. 49. o.

városokról beszélt. A befejező képsor szimbolikája viszont jellegzetes ukrán hozadék. A sírhelyet övező kies természeti környezet, mint a halott vitéz házas társa, gyakran köszön vissza az ukrán katona-folklór egyéb alkotásaiból.

Hogy ennél is teljesebb képünk legyen a típus alkotóelemeinek tárházáról, vizsgáljunk meg az utóbbi évtizedek gyűjtéséből egy galíciai adatot:

*Jász lovát itatta, Kászja mosott éppen,
hej, Kászja mosott éppen.
– Kászja, szép kedvesem, vándoroljál vélem,
hej, vándoroljál vélem.*

*Szedd össze aranyid, minden drágaságod,
hej, minden drágaságod,
lovam nyerge alatt mindig megtalálod,
hej, mindig megtalálod.*

*– Nem tehetem, látod, egyetlen Jászunkám,
hej, egyetlen Jászunkám,
elrejtette anyám az új szekrény kulcsát,
hej, az új szekrény kulcsát.*

*Azt gondolta anyja, lefeküdt a lánya,
hej, lefeküdt aludni,
az meg a legénnyel most megy vándorolni,
hej, most megy vándorolni.*

*Vándoroltak együtt huszonnégy mérföldet,
hej, huszonnégy mérföldet,
s közben egymással egy szót sem beszéltek,
hej, egy szót sem beszéltek.*

*Sötétlik előttük nagy fekete erdő,
hej, nagy fekete erdő.
– Kászja, szép kedvesem, itt lesz jó pihenő,
hej, itt lesz jó pihenő.*

*– Jaszunkám, Jaszunkám, mi fehérlik ottan,
hej, mi fehérlik ottan?
Sötömbök talán, vagy kőbálványok sorban,
hej, kőbálványok sorban?*

– Megmondanám néked, ha meg nem ijednél,

*hej, ha meg nem ijednél.
Az ott kilenc asszony, tizedik te lennél,
hej, tizedik te lennél.*

*– Add csak ide, kérlek, éles fegyveredet,
hej, éles fegyveredet,
nézzem meg magamnak a te háremedet,
hej, a te háremedet!*

*– Az én fegyveremnek rettenetes éle,
hej, rettenetes éle,
nemesi kezedet még megvágád véle,
hej, még megvágád véle!*

*De Kászja a szablyát hirtelen kikapta,
hej, hirtelen kikapta,
és a legény fejét vállából lecsapta,
hej, vállából lecsapta.*

*– Vidd el a lovamat, holló paripámat,
hej, holló paripámat,
de kerüld falumat, kerüld a portámat,
hej, kerüld a portámat!*

*Az a bolond leány nem törődött véle,
hej, nem törődött véle,
csak arra poroszkált, s meglátta nővére,
hej, meglátta nővére.*

*– Édesanyám asszony, mondok egy újságot,
hej, mondok egy újságot:
szaladj ide gyorsan, a fiad gyilkosát,
hej, ha látni kívánod!⁷²*

VFL fordítása

Itt az előbbi változatnál is részletesebben és színesebben épül a cselekmény. Mindjárt az elején új elemként jelenik meg *a ládika elrejtett kulcsa*. Akik otthonosan mozognak a magyar népballada világában, az *Elégetett házasságtörőre*, a csábítót rejtő *nagy láda kulcsára* gondolhatnak. Igen ritka motívum, melynek a galíciai szövegben való váratlan felbukkanása egyértelműen a hajdan eleven és termékeny magyar – ruszin

⁷² Baladi, I. 307. o.

– ukrán folklórkapcsolatokról árulkodik. Az ukrán eredetiben a *láda* megfelelőjeként a *szkrinyka* (szekrény) szóval találkozunk, ellenben az ukrán köznyelvben ismeretlen kifejezést a gyűjtemény szerkesztői lejegyzési hibának minősítve a lábjegyzetben *komorára* javítják. Nyilván nem értik, vagy inkább nem akarják érteni a magyarból betolakodott *szkrinyka* alakot, amely *O. I. Dej* terminológiája szerint *fakultatív motívumként*, azaz lényegtelen, bármi mással helyettesíthető elemként régóta ott rejtőzködhet az ukrán-ruszin balladaköltészet nyelvi kifejezőeszközei között. *Szekrény* szavunk a magyarban is ófrancia, pontosabban vallon (*scrin, scrègn*) eredetű jövevényszó. Egykori jelentése: láda, doboz, ékszerládika, nagy ruhásláda, s nagyon valószínű, hogy éppen a vallon telepések és az általuk terjesztett balladák révén honosodott meg nyelvünkben.

Úgyszintén új formula ebben a típusban a francia fogalmazásokból már ismert *huszonnégy mérföldet mentek, s egymáshoz nem szóltak*, valamint a számtalan alakváltozatban megjelenő *megszólaló halott* értelme: *vigyed lovamat, de kerüld udvaromat*.

A *Rászedett Marko* ukrainai felbukkanását és elterjedését vizsgálva *O.O. Dej* az 1850-es évektől mintegy 150 változatról beszél,⁷³ de bármennyire is szeretnénk, egy sem akad közöttük, melyet a mai Kárpátalja valamely ruszin nyelvjárás-területén rögzítettek volna. Ez a tény többféleképpen értelmezhető. Egyrészt a magyar *Molnár Anna* felvidéki megjelenése ismereteink szerint igen ritka: a barslédéci⁷⁴ (Nyitra) és a pontos helymegjelölés nélküli Ung megyei⁷⁵ szövegemlékeken kívül a régióból csak töredékes adataink vannak, ami arra enged következtetni, hogy a típus ezen a tájon a 19. sz. végére már kiveszett az élő szájhagyományból. Ha ennek ellenére mégis azt feltételezzük, hogy balladánk a Zemplén – Ung – Bereg – Máramaros megyék által jelölt földrajzi sávban vándorolt át Galícia és Kelet-Ukrajna térségeibe, akkor ennek mindenképpen a korábbi századokban, a ballada virágkorában kellett bekövetkeznie. Ha nem így történt volna, úgy bizonyára a szlovák, esetleg a lengyel közvetítés által jutottak el a típus jellegzetes magyar adalékai, mint például a fejben keresés, keleti szláv ajkú szomszédainkhoz.

A fejben keresést illetően még el kell mondanunk, hogy a férfi fejének vakargatása nem feltétlenül a *tetvézés* végett történik. Bár az egyes magyar és ukrán balladaszövegek egyértelműen ezt közvetítik, a Vargyas által segítségül hívott középkori falfestmények ábrái, melyekre bizonyító eljárását is alapozza, már nem minden esetben erről szólnak. A fejben való gyöngéd vakargatás, mint a női odaadás megnyilvánulása, történhet pusztán kedveskedésből is. Ugocsában máig a ismerik és főként az anya-gyermek

⁷³ Dej, 145. o.

⁷⁴ Ág Tibor – Sima Ferenc: Vétessék ki szülő szívem. Gondolat, Budapest, 1979. 20 – 21. o.

⁷⁵ Etnographia, 1891, 79. o. (dalajcsik tanító nyomán közli: Király Pál)

kapcsolatban alkalmazzák a gyöngédségnek ezt a formáját, melyet a népnyelv *babirkálás*-nak nevez. Hajdan a köznyelv is jól ismerte, de *Értelmező szótárunk* már nem jegyzi e fogalmat, ösiségét azonban feltétlenül igazolja, hogy *Ballagi Mór* szótárában még utolérhető.⁷⁶

Joggal feltételezhető tehát, hogy a *babirkálás* és a *tetvézés* a társas étellel együtt járó, egymást kiegészítő emberi műveletek, melyek azonban csak egyetlen esetben, *Az elcsalt menyecske* történetében alakultak balladaépítő motívummá. Az ukrán szövegekben való felbukkanásuk ezért olyan kapaszkodó, olyan tisztán olvasható nyom, mely feltétlenül segíthet az európai népballada összegabalyodott szálainak kibogozásában.

S ha a lány által kezdeményezett csábítási jelenetet az eddigiak során a típus legjellegzetesebb ukrán hozadékaként kezeltük, most egyenlítsünk azzal, hogy magyar változatainkban férjéhez visszatér, s véle kibékül az elcsalt menyecske. Ez a fordulat „*új, lélektani súlypontot alakít ki a cselekményben*” – állapítja meg Vargyas Lajos, miközben az európai változatok megoldására emlékeztet, melyekben – „*eredetileg csak a gyilkos kalandból való szabadulás volt a ballada lényege.*”⁷⁷ Igaz, a balladáknál megszokott befejezésekhez képest kissé szokatlan, mondhatnók: rendhagyó módon optimista ez a végszó, de legalább fellélegezhet a hallgató, mert az ártatlanul omló vér helyett ez alkalommal az igazságszolgáltatás, a bűnbánat és megbocsátás ideje jött el.

3.2. A Három árva (6) – Az árvák anyjuk sírjánál (II – O-7)

Az árvaság, az árvasors okozta családi konfliktusok, rendellenességek és tragédiák egyes folklórműfajok számára örökös témalehetőségeket jelentenek, melyeket az európai (nép)meseirodalomhoz hasonlóan, virágzása idején a magyar népballada-költészet is kellő mértékben kiaknázott. Az énekelt, tömör szerkesztésű történet szerint az árván maradt gyerekek világgá, esetleg szolgálatot keresni indulnak, de megállítja őket *Szűz Mária*. Egy *arany vesszővel*, vagy *három aranypálcával* anyjuk sírjához küldi őket: *verjék meg a temetőt*, másutt: *csapják meg, ütögessék meg anyjuk sírját*, hogy kapcsolatot teremthessenek a halottal. Talán nem tűnik teljesen erőltetettnek, ha megjegyezzük, hogy a közismerten szép, szürrealisztikus József Attila-i verssor (*...holott a sírt, hol nyugszik atyja, kellene megbotoznia*) bizonyára szintén erre a mágikus eredetű folklórmotívumra vezethető vissza, melynek valamivel teljesebb alakjával a ballada szlovák változatában találkozunk: *az első ütésre megrázkódik a föld, a másodikra vér folyik belőle, a harmadikra megszólal a halott*

⁷⁶ Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára I – II. Franklin Társulat kiadása, 1867.

⁷⁷ Vargyas, II. 41.o.

édesanya.⁷⁸ Ezt a jelenetet rendszerint az édesanya és gyermekei közt elhangzó szívszorító párbeszéd zárja.

A magyar *Három árva* balladák középkori eredetét és az európai epikus szájhagyományban való elhelyezkedését már többnyire tisztázta a szaktudomány, ám a legendaelemként is értékelhető *Mária-motívum* és a *halottébredés* hiedelméhez kötve egyes kutatók a *legendaballadák* közé sorolják. Kríza Ildikó, a legendaballadák avatott kutatója azonban a típus racionális elemeinek túlsúlyára hivatkozva megfontolandónak tartja, és a csodás részletek kibontásának mértékétől teszi függővé a *Három árva* hovatarozásának eldöntését.⁷⁹

Ennek a feltételnek az egész magyar nyelvterületet lefedő gazdag anyagból tulajdonképpen csak egy szöveg felelhet meg igazán, mégpedig Kallós gyűjteményének 2. változata,⁸⁰ mely a Máriával való találkozást és a párbeszédet három szakaszra bővítve tárgyalja. Tovább lépésünk szemszögéből nézvést ez mindenképpen fontos momentum, mert a témakör rendkívül gazdag, sokfelé ágazó ruszin és ukrán anyagából csak azokat a változatokat vizsgáljuk meg, amelyekben összekötő motívumként fellelhető az égiek beavatkozása. Elsőként azonban mégis tekintsük át *V. P. Lintur* két publikált szövege közül a másodikat:

*Kiballag a szegény árva
anyja sírhalmához,
két kezét tördelve térdel
le a keresztfához.*

*Ihat a föld: az árvának
bőven hull a könnye.
– Szülőanyám, hová lettél,
itt hagyta örökre?*

*– Eredj haza, kicsi lányom,
eredj haza szépen,
a mostohád hadd fésülje
meg a fejecskédet.*

*– Ha látnád a mostohámat,
mikor engem fésül,
fésűjének minden foga
piroslik a vértül.*

*Minden gyerek boldog, vidám,
csak én vagyok árva,
csak éntőlem van az anyám*

⁷⁸ Fényes a tűz lángja. Szlovák népballadák, Európa Könyvkiadó, 1962. 167. o.

⁷⁹ Kríza Ildikó: A legendaballada. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 14. o.

⁸⁰ Kallós Zoltán: Balladák könyve. Magyar Helikon, Budapest, 1973.

föld gyomrába zárva.

*Ha vége az iskolának,
vigan futnak széjjel,
tudják, otthon az asztalon
párolog az étel.*

*Én meg szegény, hazatérek,
nem vár reám senki,
csak az üres vizeskanna.
Aztán kapok enni.*

*Alig eszem, alig alszom,
elszáradok, érzem,
akárcsak az a topolya
kinn a faluszélen.⁸¹*

Fordította: VFL

*Lintur Három árva balladá*i többnyire csak az alaphelyzet tekintetében hozhatók összefüggésbe a magyar szövegekkel, de a fenti változat tisztán őrzi a fésülési jelenetet, ami igen alapos fogódzónak számít, s már a genetikai kapcsolatok felé mutat. Joggal kérdezhető azonban, hogy a vallásosságukról méltán híres ruszin közösségek szájhagyományából általában, s e balladából konkrétan hová tűntek az árvák sorsát egyengető szentek? Valami nincs itt rendjén – merül fel bennünk rögtön a gyanú, de hogy alapot is adjunk alá, lapozzunk vissza a ruszin folklórtörténetben húsz évet, és olvassuk el a Lovassy Andor által fordított, *Luka Demján-féle Felsővereckén* gyűjtött változatot.⁸²

*Meghalt szegény édesanya,
Gyermekei árvák.
Mi lesz velünk? – Búsulgatnak
A szegény kis árvák.*

*Kézenfogva vándorolnak
Erdőn-mezőn által,
Úristennel találkoznak
S három angyalával.*

*Kisgyerekek, hová mentek,
Merre, hová mentek?
Anyátokat nem lelitek,
Bármerre is mentek.*

⁸¹ Lintur, i.m.:180. o.

⁸² Lovassy Andor: Ruszin népballadák. Kárpátaljai Tudományos Társaság, Ungvár, 1944. 77. o.

*Túl a hegyen, lent a völgyben
Találhattok rája,
Nem is rája, hanem a zöld,
Magányos sírjára.*

*Ki sirdogál a síromon,
Ki siratgat engem?
Édesanyám, öreganyám,
Végy magadhoz engem!*

*Édes lányom, nem vehetlek,
Nehéz itt az élet,
Gyermekecském, nem akad itt
Sem ital, sem étel.*

*Menj csak, kicsi gyermekecském,
Menjél haza szépen,
Hadd fésülje a mostohád
Kócos fejecskédet!*

*Hogyha engem, jó anyácskám,
Mostohám fésülne,
Minden hajamszála helyén
Vérem kiserdülne.*

*Papírvékony kenyeret ad
És mégis azt kérdi:
Mind megeszed, az egészet?
Mindig csak azt kérdi.*

*Két angyalt küld az Úristen
Le a magas égből,
Azok viszik fel az árvát
Földi szegénységből.*

*Öreg ördög ördögfickót
Kerget a pokolból.
Rossz mostohát részesítik
A tüzes pokolból.*

*Úszkálj, úszkálj, rossz mostoha,
Bő hely van itt néked,
Ha megúntad, nézgesd az
Égi fényességet!*

*Rossz mostoha tekintete
Száll a magas égbe,
Ördögsereg forró szurkot
Csorgat a szemébe.*

*Uramisten, csak még egyszer
Járjam a föld táját,
Megbecsülöm, dédelgetem
Az anyátlan árvát.*

Megvan tehát a hiányolt motívum, még hozzá gazdagon részletezve. Látjuk, a ruszinság gondolatvilágában az árvák sorsáról a Szűzanyánál magasabb szinteken gondoskodnak, ahol a reá bízott gyermekekkel kegyetlenkedő mostoha büntetését is fontosnak tartják. Teljes joggal feltételezhető, hogy ezeket az elemeket a gyűjtés idején a *Lintur-féle* balladák is tartalmazták, de mivel a 20. század 60-as éveiben azok még javában egyházi propagandának minősültek, a kiadásra kerülő anyagból a szerkesztők kénytelenek voltak kihagyni őket.

Majd a 80-as évek közepén, végén, amikor az elvakult, harcos ateista szellem kimerülőben van, Isten és a szentek is visszakerülnek természetes szövegkörnyezetükbe, így az ukrán népballadák 1988-ban kiadott 2. kötetében az árvák történetét már *rehabilitált* változataiban olvashatjuk:

Az árva elhagyva mostohája házát az Úristennel találkozik. – Hová indultál? – Az anyámat keresem. – Térülj vissza, mert őt már úgysem találod életben, egy magas domb tetején síri házában pihen. Az árva mégis tovább indul, s amikor ráakad anyja sírhalmára, fölötte sírni kezd. – Ki sír olyan keservesen? – kérdezi a halott anya. – Én vagyok az, jó anyácskám, kérlek, végy magadhoz engem. – Ahogy a napot nem vehetem le az égről, éppoly lehetetlen, hogy téged magamhoz vegyelek. Nincs itt se enni, se innivaló, a nyirkos földben az úr kegyelméből csak elenyészni lehet. Menj inkább haza a mostohádhoz, s kérd meg, hogy mossa meg a fejedet. De a mostoha nem mosta meg a fejét, csak az egészségét tette tönkre. – Eredj, mondd meg mostohádnak, hogy varrja meg ingecskédet. De a mostoha ahelyett, hogy megvarrta volna, a halálba kergette szegény árvát. Az Úristen leküldte érte angyalát. – Lépj be, szegény árva a fényes mennyországba, az Úr megengedi neked, hogy a szentekkel együtt uralkodj. A gonosz mostoha számára pedig készítik már a poklot, amiért nem viselte gondját az árvának.⁸³

Az említett kötet további tucatnyi változatában is szerepet kapnak az égiek, s a találkozás leírása olykor az előbbinél is részletesebb. *Kolberg lengyelföldi lemákoknál* leírt szövegében ezt olvashatjuk: *Maga az Úristen jött vele szembe, aki megkérdezte: – Hová mégy, szegény kis árva? – Megyek anyámat megkeresni. – Fordulj vissza, mert messzire nem jutsz, de ha messzire mégy is, hegyeken és völgyeken át, anyácskádat akkor sem találod, mert ő egy magas hegy tetején mély sírgödörben nyugszik. A mostoha büntetéséről így beszél: Kijő a pokloból két hatalmas kígyó, azután előjön két dühös ördög. A mostoha testét lelkestől elkapják,*

⁸³ Baladi, II. 414. o.

*vashoroggal húzzák ki belőle a lelket. Felrepülnek vele jókora magasba, s onnan dobják le a pokol fenekére. – Tudd meg, te gonosz, hogy mindezt az árvákért kapod. Úszkálj csak magadnak, van hozzá hely bőven, itt fogsz te megfőni, a pokolban megégni, mert nem gondoztad a rád bízott árvát.*⁸⁴ A további változatokból azonban rendre elmaradnak ezek a barokkosan mozgalmas, szemléletes részletek. Egy-két esetben az Atyaisten öregapóvá szelídülve ad tanácsot az árvának, s nemcsak az angyalok maradnak el mellőle, de a mostoha pokol által való büntetése is, mert a cselekményt alakító középkori eredetű mitikus elemek szerepét már egy újabb kori realista szemlélet vette át. Az egyetlen csodás motívum a halott anya és gyermeke közti párbeszéd, ám a korábbi drasztikus fésülési jelenetet szinte mindenütt felváltja a fejmosás, ami a szövegek tanúsága alapján egyértelműen a szülői gondviselés egyik szimbóluma, és a szakadt ingecske foltozásának kérése, de ezeket a mostoha továbbra is elutasítja. Mindez azt mutatja, hogy idővel az alacsonyabb társadalmi rétegek világképe is sokat változott, s ezzel párhuzamosan, amíg igény volt a balladára, az is az újabb, realisztikusabb világképhez idomult.

Hasonló folyamat ment végbe, mint tudjuk, a magyar *három árva* életében is. A 19-20. századi változatok archaikus motívumaikkal egyetemben középkori, francia eredetű dallamukat is elhagyták, illetve új stílusú népdalra cserélték. Feltáratlan még – fentebb idézett tanulmányában *Kríza Ildikó* is szóvá teszi –, hogy ebben a korszerűsítésben milyen szerepe volt Gyulai Pál közismert versének, az *Éji látogatásnak*, az azonban bizonyos, hogy a vers hallatlan népszerűsége folytán még a 20. század második felében is gyakran belebotlottak a gyűjtők, igaz a folklorizálódás különösebb jelei nélkül.

A típus Vargyas Lajos által szemlézett európai feldolgozásait áttekintve azt látjuk, hogy azokat szinte csak az alaptörténet azonossága kapcsolja össze, de még az egyes népeknél is igen ritkák az egyforma változatok. Az égi alakok szerepeltetése, a halott mágikus ébresztése és a fésülési jelenet gyakori ismétlődése azonban olyan kapaszkodót nyújthat, mely a terjedés körülményeinek, irányának megállapításához ugyan kevés, de a rokonság megállapítására bőven elegendő lehet.

3.3. A Kényszerített menyasszony (12-13) – Bátyja eladja hűgát a töröknek (III – A-15)

Az idegenbe, ismeretlen vőlegényhez kényszerített lány tragédiája, az európai folklór közkedvelt témája – több régi stílusú népballadánkból is

---

⁸⁴ Uo. 416. o.

visszaköszön. Rég letűnt korok társadalmi viszonyai és szokásai tükröződnek bennük, amikor a szülő vagy gyám által kitervelt házasságkötés elől a kényszerített menyasszony legfeljebb a halálba menekülhetett.

Az eredendően tragikus alaphelyzetből kialakult verziók közül az összehasonlítás szándékával kettőt emelünk ki: a *Halva talált menyasszonyt* és a *Nászmenetben haldokló menyasszonyt*. Az elsőként említett típusnak a magyar nyelvterületen harmincnál több változata ismert, s ezek elterjedésének súlypontja főként az Észak-keleti Felvidék, melyen belül a kárpátaljai Ung- és Bereg-megyék két-két változattal kiemelten képviseltetik magukat, valamint Erdély nyugati régiója. A balladamesék egyik része nem tartja fontosnak a történelmi háttér megjelölését, más részük azonban tudatosan és következetesen mondja ki, hogy a gazdag kérő török. A menyasszony elkeseredett tiltakozását nem a férjjelölt származása váltja ki – hiszen voltak e másfélszázados török-magyar szembenállásnak viszonylag békésebb időszakai is –, hanem a jövőbeli ismeretlensége, idegensége, valamint a házasságkötés primitív korokat idéző módja. Mint Vargyas Lajos nyírvasvári anyagából kiderül, a menyasszonyért fizetendő váltság összege, mely egyben a háborús időkre is emlékeztet, meg van szabva: *két sisak ezüst, két sisak arany*.⁸⁵ A lány emiatt saját halálát emlegeti, amely a kérők közeledtével, a hősnő környezetének, kedvenc ruháinak és állatainak fokozatos romlásával előre sejthető, így a vőlegény már csak jegyese holttestét találja.

A második verzió szerint a kérők magukkal viszik a menyasszonyt, akit útközben ér kívánt halála, ezért a násznép gyászmenetté alakulva tér vissza a vígalomra készülő anyós házába.

A ruszin és ukrán balladaköltészet, amely talán az indokoltnál is többen foglalkozik a törökellenes küzdelmek emlékeivel, szintén feldolgozta a fenti balladai történetet, mielőtt azonban rátérnénk az idevágó szövegek ismertetésére, tegyünk egy rövid történelmi kitérőt, s nézzük meg, *Lintur* hogyan magyarázza a témának az ukrán népköltészetben való rendkívüli népszerűségét. „*A török hódoltság – mint említi – a XVI - XVII. században a Felső-Tiszaig terjedt. Ausztria Törökország elleni balkáni háborújában a helyi parasztok és dolgozók is részt vettek. Ennél fogva nincs abban semmi különös, hogy a török időszak szörnyű idői mély nyomokat hagyva a nép emlékezetében, jelentős mennyiségű mondát, legendát és népdalt teremtettek.*”⁸⁶ A kérdésnek efféle fölvetése a valós történelmi és földrajzi kontextusból kiemelve csak részben felel meg a valóságnak. Az érintett balladák nagyobb része ugyanis nem az *osztrák-török*, még csak nem is a magyar-török eseményeket, hanem a zaporizsjai kozákság küzdelmeit

⁸⁵ Vargyas, im.:150. o.

⁸⁶ Lintur, im.:27.o.

idézük, akik a hűbéri függőség, a jogfosztottság, a földnélküliség elől menekülve a Dnyeper zuhogóin túl, a déli sztyeppéken kisebb-nagyobb közösségekbe gyülekeztek. Az így megszerzett területet nevezték el *Zaporizsjának*, azaz „zuhogón túl”-nak, ahol a litván, lengyel hadak és a krími tatár hordák rendszeres támadásaitól kényszerítve az ukrán kozákok idővel felfegyverkeztek, és számos csatában mutatták meg bátorságukat – nemcsak földjeik védelmében, hanem a XVI. század második felében hadjáratokat is indítottak. A Krími Kánság ellen a szárazföld felől, Törökországot pedig a Fekete tengeren át gyors hadi sajkáikon érték el. E valóban hősi idők népköltészeti megörökítésében az ukrán folklór gazdag hagyományt teremtett, amelyről – a fenti idézettel, tehát önmagával kisebb ellentmondásba keveredve – Lintur is említést tesz.⁸⁷ Az érintett balladák ugyanis – kevés kivétellel – nem a Felső-Tisza vidékén, hanem az ukránság történelmi szülőföldje, bölcsőhelye, Zaporizsja környékén keletkeztek, így alig lehet közülük a magyar-török ellenségeskedéshez.

Egy balladatípus – *A töröknek eladott lány* – azonban mégis kiválik ebből a sorozatból, és minden kétséget kizáróan rokonságba hozható a téma magyar feldolgozásaival. Összehasonlító munkája során Vargyas is felfigyelt *Fincicky Mihály Magyar-orosz népdalainak* gyűjteményében a ballada egyik magyarra fordított változatára,⁸⁸ melyet az 1870-es publikálás óta ideje újra közzé tenni:

*Oda van az anya országos vásárra,
Mariska lányának szép csizmát vásárlva.
Jaj, dehogy vásárol, dehogy is vesz csizmát:
Eladja töröknek leányát, Mariskát.*

*Haza megy és mondja: „Mariska leányom,
Öltözz fel izibe’, aranyos virágom.”
„Miért öltözzem fel én most, édesanyám?
Nincsen ma vasárnap; hol ünneplő ruhám?*

*„Menj ki csak, Mariska, menj ki csak, leányom,
nézd meg, ki megy ott el, mit látsz az utcákon?”
Kiment a leányka, csakhamar befutott:
„Jaj, anyám! Értem tán törökök jönnek ott.”*

*S jajszóval anyjának im ezeket mondja:
„Ne úgy tegyünk, anyám! (s nagy a leány gondja)
Inkább szolgálónkra adjuk az én ruhám!”
Úgy is cselekedtek, rá adták azután.*

*Három sorjában a törökök megjöttek,
A terített asztal körül le is ültek;*

⁸⁷ Uo: 249. o.

⁸⁸ Fincicky Mihály: Magyar-orosz népdalok. A Kisfaludy Társaság kiadása, 1870. 156-157. o.

*Erre a fiatal vezér ekkép szóla:
„Hozzátok most elő Mariskát egy szóra.”*

*Elmentek, behozták, nem őt, a szolgálót.
„Ez csak a ruhája, a vezér ekként szólt,
És nem a Mariska hófehér orcája.
Őt akarom látni, nem kell senki lánya.”*

*Másodszor elmentek, Mariskát bevivék,
A fiatal vezér mellé leülteték;
Azután elváltak, elutaztak messze,
Egy hegyen már át is keltek azonközbe’.*

*Akkor szép Mariska egy nagy kést kéretett,
Almát akar szegni, mert már megéhezett;
Csakhogy a késsel ő nem szeg az almába,
Hanem bele döfi szíve tájkába.*

*A csapat tovább ment, sietve utaztak,
Nagy sokára aztán csak haza jutottak.
Öreg anyjuk kimegy, előttük kaput tár,
Látni a menyecskét kíváncsi nagyon már.*

*„Ejnye be büszke lett, fiam, ez a leány!
Bizony még szólni sem akar velem talán?”
„Nem büszke ő, anyám, azt rá nem mondhatod,
látod, hogy az árva mozdulatlan, halott.!”*

A ruszin folklórtörténetből tudjuk,⁸⁹ hogy a fenti szöveg eredetije elveszett. A rendelkezésükre álló mintegy tucatnyi ruszin (ukrán) változatból azonban jól ismerjük a ballada minden egyes elemét, így azt mondhatjuk, hogy *Fincicky* szöveghű és értékes fordítást hagyott ránk. Legfontosabb, mindenképpen figyelemre érdemes mozzanata az utolsó jelenet, mely arról beszél, hogy az anyós fogadni szeretné leendő menyét. A szöveget ugyanis ez a részlet – a ruszin-ukrán anyagban csak itt találkozhatunk vele! – kapcsolja a mi *Nászmenetben haldokló menyasszonyunkhoz*. S bár az általunk elérhető változatok többségében is útközben hal meg a *kényszerített menyasszony*, ez a döntő bizonyíték, mint látni fogjuk, hiányzik belőlük, mint ahogyan a *Lintur* által prezentált két különböző szüzséjű verzióból is. Ezek egyikét Nagyberezna közelében jegyezték le a 20. század 60-as éveiben:⁹⁰

*Hajnal óta áll a vásár,
Iván csak szemét járhatja.*

⁸⁹ Sándor László: A kárpátukrán népköltés hazai történetéből (Fincicky Mihály kapcsolata a Kisfaludy Társasággal) Magyar Nemzet, 1980. 06. 15.

⁹⁰ Lintur, im.: 135. o.

*Nem alkuszik, nem kínálgat,
víg törökkel parolázgat,
egyszem hűgát árulgatja.*

*Mikor a pénzt megolvasta,
lovát hazáig nyargalja.
– Ánca hűgom, megszemjastam,
eredj, hozz friss vizet gyorsan!*

*Még a kőkútig sem ért el,
visszafordult a vedérrel:
– Zajt hallottam az erdőben –
égszakadás, harangzúgás,
apró szemű homokhullás?*

*– Ég nem indul, érc sem kondul,
apró szemű homok sem hull,
csak a török jött el érted.
Szegény Ánca, mi lesz véled?*

*– Vigyék el a jánycselédet,
öltöztessétek gúnyámba!*

*– Mintha Ánca cipellője,
mintha Ánca szoknyácskája...
De nem az ő szép orcája!*

*Poroszkál a török sereg,
Áncának a könnye pereg.
A hegy alatt megpihentek,
mély álomba szenderedtek.*

*Szinte Ánca van csak ébren,
a strázsát kérleli szépen:
– Strázsa uram, csak azt kérem,
adja ide kicsi késem!*

*De a strázsa, az ebadta
a kését oda nem adta.
Az álom őt is legyűrte,
csak Ánca szemét kerülte.*

*Most az inasát kérlette:
– Hű inasom, jó barátom,
a cipómat fel kell vágnom,
add csak ide kicsi késed.*

*Hű inasa, jó barátja,
hogy a cipóját felvágja,
éles kését odaadta.*

*Az inas is alszik mélyen,
már csak Ánca virraszt ébren,
most fordul a kés szívében.*

*Melléből a kést kihúzták,
de az inast nem találták.
Másnap mégis ráakadtak,
s mikor a lányt elhantolták,
az inasát felkoncolták.*

VFL fordítása

A gyűjtemény másik, a máramarosi Ökörmező alatt kialakult változata a haldokló édesanya végrendeletével indul:⁹¹

*Özvegyasszony haldokolva
fiának ezt hagyatkozta:*

*– Iván fiam, kicsi húgod
neveld szépen, széltől ójad,
hisz te vagy a testvérbátyja,
illendően férjhez adjad:
egy pár villás szarvú ökör
legyen Ánca hozománya.*

*Elment Iván a vásárba,
de az ökör igen drága –
törökökkel megalkudott
kedves, egyetlen hűgára.*

*Visszatér az ősi házba,
ráborul az asztalára.*

*– Édes bátyám, mi lett véled,
magadat miért emészted?
– Gyötör a bú, szívem szakad,
a töröknek eladtalak.*

*Égszakadás, harangzúgás,
marhapásztorok túlkölnék?*

*Ég nem indul, harang sem szól,
a pásztorok elkókadtak,
juhászok sem kurjongatnak.*

*– Szakácsasszony, keresztanyám,
rejtsetek az istállóba,*

---

⁹¹ Uo: 136. o.

*vegyétek a legszebb gúnyám,
adjátok a szolgálómra!*

*A szolgát előhozták,
a töröknek bemutatták:
– Szép az Ánca cifrasága,
de nem az ő karcsúsága.
Ha szép szóra nem jössz vélünk,
akkor majd kötélén visziünk!*

*Mit tehetett, előállott,
Iván szeme könnyben ázott.
A ház népe is tódítja,
hosszú jajjal elsiratja.
Bíz, a kérők nem búsulnak,
muzsikával elindulnak.
– Te se bánkódj, szép menyasszony,
szemed könnyet ne hullasson.
Jó dolgod lesz majd minálunk,
mint úrnőnkét, úgy szolgálunk.
Rózsáink mind neked nyílnak,
folyóink mind mézzel folynak.*

*– Adjátok kést, hadd ehessem,
útravalóm megszeghessem!*

*Akkor a kést megmarkolta,
s az ő szívét átalszúrta:*

*– Vadak tépjék gyöngé vállam,
csak a török ne ölelje!
Rókák marják hamvas orcám,
török csókja ne illesse!*

VFL fordítása

Úgy véljük, e három ballada megfelelő teljességgel szemlélteti a típus ruszin (ukrán) feldolgozásainak tartalmi elemeit és képi kifejezőeszközeit, melyek a magyar anyaghoz képest meglehetősen széles skálán mozognak. Míg *Fincicky* szövege szerint maga az anya bocsátja áruba lányát, *Linturnál* testvérbátyja köti meg iszogatók közben a víg törökkel az egyezséget. A magyar változatok is – inkább csak sejtetve, mint nyíltan kimondva – ezt a két személyt jelölik meg a tragédia felelőseként, ám a leány szemrehányó szavai (*Anyám, édesanyám, miért adott annak, inkább adott volna egy pulykapásztornak! Vagy: Hát nem volt-e kendnek egy darab kenyere, egy darab kenyere, egy pohárnyi bora, hogy ne adjon engem törökök kezére!*) teljesen egyértelművé teszik a hozzátartozók bűnösségét. A ballada formálódása idején a társadalom már elutasítja ezeket a barbár szokásokat,

s mint látjuk, a harmadik ruszin változat tanúsága szerint a testvérbáty nem tudván eleget tenni az anyai végrendeletnek (*de az ökör igen drága*) egyfajta kényszerhelyzetbe kerülve köt alkut a törökökkel.

Figyelmet érdemlőek a ruszin szövegekből elmaradhatatlan, a török kérők-keltette zajokat egyébként igen ritka természeti jelenségként – homokosóként – érzékeltető képsorok (*égszakadás, harangzúgás, apró szemű homokhullás?*), de talán ezeknél is feltűnőbb, meglepőbb a lakodalmas szokásainkból régóta ismert, a vőlegény és a kérők megtréfálására beöltöztetett *álmenyasszony* megjelenése a cselekményben. Csakhogy a vidám jelenet ezúttal nem a közismert népi dramatikus játék része, hanem a végzet elől való elkeseredett menekülése.

Ezt a tragikus léghört még nyomasztóbbá teszi a jól kitervelt öngyilkosság, valamint a 2. számú *Lintur-féle* szöveg végén a hősnő önmaga ellen irányuló átka. S ha a ballada magyar fogalmazásairól azt állíthatjuk, hogy a menyasszonyt nem a vőlegény török származása, hanem idegenségének tudata szomorítja el, ez a sablonszerű megállapítás a ruszin szövegre nem érvényes: a befejező képsor itt egyértelműen a lány nemzeti öntudatát hangsúlyozza, akinek önként vállalt halála egyben a hazáért vállalt áldozathozatalként is értelmezhető: *Vadak tépjék gyöngé vállam, csak a török ne ölelje! Rókák marják hamvas orcám, török csókja ne illesse!*

Mint már jeleztük, a ballada bemutatott ruszin változatai a mai Kárpátalja területéről származnak, s ez akár azt is jelentheti, hogy az alaptörténet a magyarság szellemi hagyományából vándorolt át szláv ajkú szomszédainkhoz. Ezt a feltételezést támasztja alá *Mihail Vrabely* neves ruszin folklorista máramarosi töredéke a XIX. század végéről,⁹² amelynek kezdőképe kissé szokatlan kontaminációban a ruszin *Rablókká lett fivérek*, azaz a magyar *Vitéz és kegyes* balladai történeteit idézve, az erdőben való hangoskodás (fütyülés, dalolás) tilalmát tartalmazza. A török itt nem fizet menyasszonyváltásot, hanem feltételeket diktál: *Vagy egy véka pénzt fizetsz nekünk, vagy édes húgodat adod helyette, vagy kegyetlen halállal lakolsz! Véka pénzt én nem fizetek, csak a húgom adom nektek, hogy halállal ne lakoljak.* Megjegyezzük, hogy *Vrabely* még nem stilizálta át gyűjtött anyagait az egyik legjellemzőbb ruszin nyelvjárási sajátosság, a *magyarizmusok* használata miatt, mert a XX. század elején ez efféle beavatkozás még nem szerepelt a publikálásra szánt népköltészeti anyagokkal szemben támasztott elvárások között, így maradhattak meg szövegében a magyar „*vagy*” és a „*véka*” szavak.

A Kényszerített menyasszony galíciai változatainak cselekménye a fentiekhez hasonlóan alakul, s természetesen ezekben is megtaláljuk az

⁹² M. Vrabely: Uhro-ruszkí szpivanki (Szpivanki marmaroszkí) Franklin kiadás, Budapest, 1900. 102-103. o.

ismerős, de mégis újszerű variációkban újjászülető motívumokat. Egy reformkori galíciai szövegben a törökök rábeszélik Románt az egyezésre, s a szép menyasszonyért fejedelmi váltságot ígérnek: *Add nekünk Olenát a hollószín lóért, az ezüstös nyeregért, a selyem kantárszárért, az aranyos kengyelért, a számlálatlan aranyakért, a méretlen tallérokért.* A kérők érkezésére várva Román ekképp utasítja a lányt: *Mosd fel az udvar kövezetét, terítsd meg a cédrusfa asztalt, törölgesd át az ezüst tányérokot és az arany kanalakat.* Az udvaron Olenka baljós jeleket lát: – *Aj, Románom, kedves bátyám, mi lesz az a nagy porfelhő? Sasok verték szárnyaikkal, vagy pásztorok csordát terelnek?* Az igazat hallva a lány a tisztaszobába megy, és egy éles karddal elvágja nyakát. *Jobb itthon elpusztulni, mintsem a törökkel, tatárral élni.*⁹³

S bár a ballada magyar hősnői minden esetben észrevétlenül dobják el maguktól az életet, abban egyet érthetünk, hogy lelkük mélyén ők is ezzel a gondolattal távoznak a szeretetre, szolidaritásra képtelen világból.

3.4. A Zsivány felesége (20) – A rabló felesége (II – P-3)

Talán nem hangzik túlzottan sarkalatosan, ha kijelentjük: a *Zsivány felesége* című népballadánk valós előtörténetekre visszavezethető, tipikusnak mondható kárpát-medencei családi dráma. Eszébe jutott-e már valakinek, hogy Jókai *Fatia Negráját* összevesse a *Nagy hegyi tolvajjal*? Mert a *Szegény gazdagok* álarcos rablójának ősalakját keresve ahhoz a Nopcsa László báróhoz jutunk el, aki Hunyad megye kettős életet élő alispánjaként korának leghírhedtebb, feleségével és közeli családtagjaival szemben is kegyetlenkedő bandavezére, pénzhamisítója és aranycsempésze volt. Valószínűnek tartjuk, hogy második, dél-erdélyi útja alkalmával, 1858 őszén a regényhez való történeteket és adatokat jegyzetelve a „nagy mesélőnek” találkoznia kellett a téma népballadai feldolgozásával, ha nem ismerte volna már valamivel korábról, például Petrás Ince 1843-as moldvai gyűjtéséből a *nagy hegyi tolvajhoz* kényszerített leány történetét.

Ha kissé körbenézünk a típus magyarországi „háza táján”, több ízben ráismerhetünk az idegenbe, vagy szeretetlen társhoz kényszerített lány rokonnak mondható, kilátástalan helyzetére, miközben jól tudjuk, hogy a téma eleve magában hordozza a legkülönbözőbb variációs lehetőségeket. Tágabb értelemben tehát a *Zsivány feleségének* sorsa a *Halálra hurcolt*, a *Halva talált*, a *Nászmenetben haldokló*, s a *Lengyelországba eladott menyasszonnyal* (Vargyas – 11, 12, 13, 14) hozható összefüggésbe, de kelet felé tekintve azt látjuk, hogy ezekhez hasonló, gyakran azonos

⁹³ Zaleszkij: Piesni polskie i ruskie ludu galicyesiego. Zebral i widal Waclav z Oleska. Lwow, 1833. In: Baladi, Kijiv, Dnyipro, 1987. 240. o.

alaphelyzetek ismétlődnek a ruszin (ukrán) balladaköltészetben is. Ez alkalommal csak a *Zsivány feleségére* összpontosítva kíséreljük meg feltárni annak ruszin párhuzamait. Vizsgáljuk meg elsőként a *Holovackij* lemákföldi változatát:

*Lent a völgyben, túl a pajtán,
egy ökrével szánt a leány.
Messze még a munka vége,
de az anyja üzen érte:
– Gyere lányom, férjhez adlak,
magam sem t'om, kihez adlak.*

*– Anyám engem férjhez adott
Jancsihoz, a nagy rablóhoz.
Este megy, megjő hajnalra,
véres kardját hazahozza,
azt is az asztalra rakja,
maga kiül az ablakba.*

*Gyermekét hogy rengetgeti,
anyja így énekel neki:
– Beli-beli, kicsi bubám,
ha olyan lennél, mint apád,
apró tested összevágánám,
a Duna vízébe szórnám!*

*Az ő ura bejött érte,
kivezette a nagy rétre.
– Térdre, asszony, csukd be szemed,
mert most leveszem a fejed!
Csak azt az egy nótát fújjad,
amivel fiam altattad,
mikor a rengőt ringattad!*

*– Nem nóta az, amit fújtam,
én csak az igazat szóltam.
– Anyám, kedves öreganyám,
add karomba kicsi pulyám,
hadd csókolom utoljára.*

*Egyik arcát megcsókolta,
a másikat megharapta.
– Erről jusson majd eszedbe,
hogyan apád a fejem vette!*

*Sír a gyermek a kis ágyon,
Jancsi véle mit csináljon?
Aztán mégis ölbe veszi,
a liget-erdőbe viszi,*

*bölcsőcskét farag ott neki
a legszebbik jávorfából.
Ha a szellő himbálgatja,
máris jobb a feje alja –
azt hiszi, anyja ringatja,
ha az eső cseperészik,
jó szüléje mosdatgatja.⁹⁴*

VFL fordítása

A sajátos kezdőkép, a ruszin (ukrán) nők által végzett nehéz fizikai munka már nem lepi meg az olvasót: tudjuk, hogy annak történelmi gyökerei vannak. Ám a gyermekét ringató asszony panaszának kihallgatása egyértelműen a *Szaván kapott feleség* (Vargyas, 21) alaphelyzetére emlékeztet. Bár tartalmukat tekintve a motívumok jelentősen különböznek, – előbbi férje titokzatos üzelmeit panaszolja, utóbbi a vérszerinti apa nevét árulja el gyermekének – mindkettő az asszony halálát készíti elő. Ám míg a *Szaván kapott feleség* magyar feldolgozása szinte csak ebből az egyetlen jelenetből teljeseedik ki, a ruszin *Zsivány felesége* esetében a cselekményt bonyolító újabb elemként a véres ingbe csavart *levágott kéz* is megjelenhet, s befejezésül ritka kivétellel mindig a *gyermek arcának megjelölésével* találkozunk. Mint látjuk, *Holovackij* szövege épp egy ilyen kivételes befejezés igen ritka, archaikus példáját mutatja fel, amely nem váltja ki az *arcmegjelölést*, hanem ráépül arra, s ezzel az anyát túlélő gyermek sorsát írja tovább. A *természet-anyja kegyelmére bízott árva* képe egyébként az egyik legmegkapóbb, szürrealisztikus mélységű balladai jelenetünk, ráadásul régi ismerősünk. *Vannak ringó bölcsők, azok elringatják, vannak jó asszonyok, akik megszoztatják* – olvashatók a káprázatos gondolatpárhuzamok a *Kőműves Kelemen-balladák* legszebb változataiban.

V. Hnatyuk 1897-ben a *bácskai ruszinoknál* két változatát is leírta a tárgyalt balladának.⁹⁵ Ezek egyike *Jánosikról*, a másik egy *Kelemenik* nevű rablóról szól, ez utóbbi a következőképpen:

Drinov helység alatt lent a völgyben új kocsmá áll. El sem készült még teljesen – falai vakolatlanok, csak bársonnyal vonták be őket. Ott tanyázik Kelemenik, a nagy rabló, aki éjjel jár, és semmi jót nem visz haza, csak rozsdás kardját és egy véres inget. Asszonyát csak az ing kimosásra utasította s nem szétteregetésére. Az mégis kibontotta, s egy levágott kezét lelt benne ujjakkal, ezüst pecsétgyűrűvel. „Haji-buji, pici fiam, ha apádra hasonlítasz, apró darabokra váglak, a varjaknak odaadlak. Haji-buji, pici fiam, de ha énrám hasonlítasz, egyfolytában babusgatlak, finom fátylakba takarlak.” „Gyere, kedves, sétálgassunk, dalold újra, mit daloltál, mikor a fiam ringattad! „Én, bíz, egyet se daloltam, csak a pesztonkát nógattam, mossa ki a pelenkákat.” „Gyere kedves, sétáljunk ki a Duna csendes

⁹⁴ Baladi, II. 454. o.

⁹⁵ Ruszki narodnyi pisznyi. Szerkesztette Djura Latjak. Ruszke szlovo, Novy Sad, én. 49-50. o.

partjára!” „Mi dolog ez, kedves uram? Hét éve vagyok melletted, s még soha sem sétálgattunk!” „Térdelj, kedves, a vízpartra, hadd vágjam le most a fejed!” „Kelemenik, te nagy zsvány, add karomba kicsi fiam, hadd csókoljam utoljára!” Jobb orcáját megcsókolta, a balt gyöngéden megharapta. „Ez emlékeztessen anyádra, akit tulajdon apád fejezett le!”

Az eredeti alaptörténetre épülő cselekmény, bár több ponton találkozik *Holovackij* szövegével, a rabló tetteinek tényszerű részleteit is feltárja. Ilyen a véletlenül előkerült *levágott kézfej*, ellenben a kéz gazdája egyelőre ismeretlen. A rejtélyt *Hnatyuk* másik, töredékesebb változata oldja fel, amikor az asszony az ezüst pecsétgyűrűről felismeri *tizenkettő közül a legszebb, legfiatalabb* fivére kezét.

1942 augusztusában az Ungváron megjelenő *Literaturna Negyilja* három, meglehetősen egységes fogalmazású Ung megyei változatát is közölte *Jancsik és Áncja* balladájának.⁹⁶ Ezek motívumai az alábbiak szerint következnek. A szürke ökörrel (tehénnel) szántó lányát anyja haza hívja, mert megérkezett a kérő, a *legelső*, a *legidősebb rabló*, aki térdére ülteti a lányt, s iránta való érzelmeit firtatja. „*Ha nem szeretnék, nem hajoltam volna meg előtted.*” – halljuk a választ. A mese a zsvány házában a rejtélyek felfedésével, majd a gyermek ringatásával folytatódik, s a kivégzés előkészítésével, a gyermektől való búcsúzás képsoraival zárul. A szerkesztők rövid ismertetőben számolnak be a ballada széleskörű kárpátaljai elterjedéséről, kiemelve rendkívüli Ung megyei népszerűségét, miközben a *Jancsik, Jánosik* névre való hivatkozással a ballada szlovák eredetének tudatát táplálják.

V. P. Lintur harmincnál több általa gyűjtött változatáról számol be, kötetében azonban csak hármat tesz közzé. Ezek egyike⁹⁷ alább következik:

*Zöld mezőben jávorfácska,
ott szánt egy ökrével Áncja.
Dél sincsen még, sok a hija,
édesanyja máris hívja.*

*– Férfihez adtalak, virágom,
alig hittem, máris bánom.
Jancsi lesz életed párja,
a hegyek híres zsványa.*

*A küszöböt át sem lépte,
az ő ura ott volt érte.
– Ülj csak, Áncja, az ölembe,
s mondd meg nékem, hogy szeretsz-e?*

– Ha téged nem szeretnék,

⁹⁶ *Literaturna Negyilja*, 1942. 15. sz. 151-154. o.

⁹⁷ *Lintur*, im.: 109. o.

*talán meg sem ölelnék...
Akkor ottan lóra kaptak,
a hegyekbe elvágattak.*

*Kraszenova⁹⁸ oldalában
gondolkodik ő magában:
este elmegy, megjön éjjel,
s valahányszor üres kézzel,
inge piszkos, szakad, foszlik,
de a kardján vér piroslik.*

*Reng a gyerek bölcsőcskéje:
– Beli-beli, kis legényke.
Én méhemből megszülettél,
de ha apádra ütöttél,
éles késsel felaprítlak,
a varjak elébe szórlak,
még mielőtt nagyra nőnél,
emberek közé kerülnél.*

*Bús panaszát el sem búgta,
Jancsi az ajtót berúgta:
– Halljam, asszony, hogyan fújtad,
a fiamat mint ringattad?*

*– Nem is tudom, nem daloltam,
inkább csak úgy dúdolgattam.
– Fújd a nótát, fújjad, asszony,
vagy a nyakad elnyisszantom!*

*Szegény Áncja összerettent,
halkan énekelni kezdett:
– Beli-beli, kicsi bubám,
olyan szép leszel, mint apád,
csakis hozzá hasonlítlak,
tejbe-vajba mártogatlak.*

*– Eredj, Áncja, a szobádba,
öltözz a legszebb gúnyádba,
gyújtott gyertyát végy kezedbe,
indulunk a vesztőhelyre.*

*– Hét évig a társad voltam,
rád hűséggel váraoztam,
nyolcadikba most fordultam,
lelkem érted feláldoztam.*

Hallod-e, te kis pesztonka,

---

⁹⁸ Kraszenova – a hegy neve.

*fiacskámat add karomba,
mert őt utoljára látom,
már ezután nem dajkálom.*

*Jobb orcáját megcsókolta,
a balt picit megharapta:
– Nesze e jegy, gyöngé vérem,
ez legyen az én emlékem.*

*Haragos a patak habja,
Jancsi kezét mosogatja.
– Hej, te betyár, mit műveltél,
gyilkosságba hogy kerültél?*

*Ránéz Jancsi a kezére:
– Semmi, csak egy galamb vére.
Burukkolását hallgattam,
egész éjjel nem alhattam.*

VFL fordítása

Lintur további szövegeinek egyikében⁹⁹ új fejleményt találunk: *Rahón már kihirdették, hogy Jancsit elfogták, ítélni és akasztani fogják. A mezőre vezették és így szóltak hozzá: – Nézd csak, Jancsi mind a tied a szép árpa- s búzatábla, a közepén álló akasztófával együtt.* Tegyük hozzá azonban, hogy ez a záróformula csak ebben a típusban új. A XVIII - XIX. századi ruszin (ukrán) betyárfolklórban gyakran felbukkan, mint a közelgő ítélet-végrehajtás szimbóluma.

A rablóhoz adott lány története valaha a Kárpátok gerincén túli *Galiciában* és *Bukovinában* is népszerű volt, s el kell ismernünk, hogy ott figyelmet érdemlő metamorfózison ment keresztül. Egy 1893-ban leírt, *Stanislaw* (Ivano-Frankivszk) környéki változat¹⁰⁰ kezdőképe elárulja, hogy valahol *Szambor* alatt az egy ökrével, hármasként szántogató lány tulajdonképpen szerelmi jósláshoz készíti elő a földet, amelybe három petrezselymet ültetett. Azt locsolgatta, ápolgatta, s az anyjának ezek helyzetéből, állapotából kellett eldönteni, hogy kihez adja lányát, milyen *sorsot választ neki*. A hösnő szerint anyja rosszul döntött. *Nem adta törökhöz, nem adta lengyelhez, végül egy kálvinhoz¹⁰¹ adta, így hiábavalóvá lett a sok munka, kárba ment az elfogyasztott bor.* A továbbiakban már a megszokott forgatókönyv szerint történik minden. Elhangzik a gyermek altatása közben kitörő panasz, a férj kihallgatja, vesztőhelyre vezeti asszonyát, aki búcsúképpen jegyet hagy gyermeke arcán.

⁹⁹ *Lintur*, im.:112.o.

¹⁰⁰ Baladi, II. 450. o.

¹⁰¹ Nyugat-Ukrajnában *Kálvin*nek nevezik a despota, szadista hajlamú férfit, a rablót, a gyilkost.

A *bukovinai* változat¹⁰² szerint az özvegy szánt hármassal ekével, s egész tábla petrezselymet ültet, majd hagymának készíti elő a talajt, de lánya jövődöbelijének ő is a *kálvint* választja. Folytatása megegyezik az előbbivel, vége azonban újabb megható jelenettel árnyalja a történetet: *A levágott fej elgurulóban megszólal: „Jobb nekem a földbe senyvedni, mintsem a kálvinnal élni.”*

A nevezetes balladatípus európai családfájára tekintve¹ azzal a ténnyel szembesülhetünk, hogy a Kárpát-medence talajában megkapaszkodott gyökerek egész Közép-Kelet Európa fölött szétterülő, – német, francia és dán területre is hosszú oldalágat eresztő lombosított táplálnak. A típus teljes európai motívumrendszerét és annak megoszlását felmérő Vargyas Lajos szerint *„nem lehet kétséges, hogy a ballada központi magyar területen alakult ki, s terjedt el körös-körül minden irányban.”*¹⁰³ A folklórelemek szeszélyes terjedési szokásainak ismeretében a kiemelt idézet meglehetősen sommásnak tűnik, ám az állítás indoklása kellőképpen megalapozott.

Ezek szerint a ballada dunántúli magyar változatai termékenyítőleg hatottak úgy a déli (szlovén, horvát), mint a tőlünk északnyugatra élő morvák népköltészetére, míg észak-magyarországi szövegeinket a Felvidék teljes szélességében a szlovákok, kelet felől pedig – a gazdag erdélyi és moldvai anyagot a román színhagyomány fogadta magába. Ugyanakkor a motívumok követése alapján kimutatható, hogy a morva és a szlovák átdolgozások tovább hatottak Galícián és Lengyelországon át akár Oroszországig.

Ez a már-már elméletszerű gondolatmenet úgy földrajzilag, mint a történelmi népességmozgás tekintetében is kerek, s amennyiben elegendő bizonyítéknak tekintjük a minden esetben konkrét balladai alaphelyzetet – az anya tudtával vagy tudta nélkül rablóhoz adott lány mostoha sorsát –, a vándorlás kérdését akár le is zárhatjuk. Csakhogy: a kárpát-medencei magyarságot övként „körbeölelő” szláv ajkú népek feldolgozásaiban két olyan jelenet is leköti figyelmünket, amelyek rendkívül határozottan és makacsul ismétlődnek. Az egyik szerint a zsvány véres ingét csak mosás és nem szétteregetés végett adja át asszonyának. Ez az utasítás a helyzetet abszurdá, a feladatot teljesíthetlenné teszi, hisz az ingbe rejtett levágott kézfej így végzetszerűen kerül elő. A hősnő helyzetéből szemlélve már ez is eléggé hátborzongató, ám a konfliktus hirtelen beérését a kéz egyik ujján¹⁰⁴ a ezüst gyűrűje okozza: az asszony most szembesül fivére halálával.

Nos, ezt a jelenetet a magyar fogalmazásokban hiába is keresnénk. Pontosabban: tolnai és somogyi¹⁰⁵ szövegeinkben szerepel a hozzátartozók vérével szennyezett ruha, de az csak nagyon távolról rokonítható a szláv

¹⁰² Baladi, II. 454. o.

¹⁰³ Vargyas, im. 233. o.

¹⁰⁴ Uo.: 238. o.

¹⁰⁵ Uo.: 240. o.

változatok „nagyjelenetével”. Ezt a hiátust Vargyas Lajos azzal a feltételezéssel próbálja meg áthidalni, hogy bizonyára a magyarban is megvolt a gyűrűről felismert *levágott kézfej*, csak kikopott, vagy mint a dunántúli adat mutatja, egyszerűen *véres ruhává* fakult.

A magyar változatokból teljességgel hiányzó másik kép, a ruszin balladák befejező formulája a fiacskájától búcsúzó asszonyt állítja elének, aki a gyermek arcának megharapásával ártalmatlan mágikus eljárást alkalmaz, mert így kíván rajta saját, titokzatos és megbosszulandó halálára emlékeztető jegyet hagyni. Ez a mozzanat talán még az előzőnél is markánsabban, de ugyanakkor határozott költői igénnyel rajzolja, alakítja a ballada arculatát, minek következtében az olvasó már rég nem a balladai alaptörténetre, hanem a részletek által táplált drámaiságra figyel.

Ettől a pillanattól kezdve halványodni kezd, érvényét veszti a balladával való találkozás első benyomása, mert már nem a *szaván kapott feleség* azonosítása, a magyar eredet gondolata a fontos, hanem az a tény, hogy a kárpát-medencei ruszin és a galíciai ukrán folklór a magyarból kölcsönzött témát sajátos tartalmú, kivételes szépségű változatokban formálta újjá.

3.5. Fia-rabolta anya (42) – A vő-rabolta anyós (III – A-17)

A dél- és közép-európai népek folklórja, akárcsak a mienk, jól kivehetően és értelmezhetően őrzi ma is a rossz emlékű török idők lenyomatát. A *Kényszerített menyasszony* típusú ruszin balladák nemesi származású női szereplőit minden esetben török kérék viszik – rangjukhoz illő körülmények között – magukkal, ellenben a névtelenül elhurcoltak tízezreinek sorsáról csak ritkán tudunk meg valamit. Családtagokat, szülőket és gyermekeket, testvéreket szakítanak ki az otthon biztonságából, tragédiák és évek múltán bekövetkező végzetes találkozások jellemzik ezt a rossz emlékű történelmi kort.

A fennmaradt szájhagyomány is borzalommal beszél az elhurcolt, egymástól elválasztott gyereklányról és fiútestvéréről, akik évek múltán egymást fel nem ismerve vérfertőző testvér-házasságban egyesülnek.

A téma magyar folklórfeldolgozásairól szólva Vargyas megjegyzi, hogy a 9 magyar változat között nincs ép szöveg egy sem, mindegyik monda- vagy mesetöredék – többnyire a közismert bölcsődal betéttel,¹⁰⁶ s a típusra jellemző *incesztus-elem* mindössze kettőben van jelen. A spanyol, portugál, katalán, morva, ukrán, lengyel, orosz, délszláv, makedon és bolgár adatok motívumkészletét felmérve – az eredet kibogozása tekintetében Vargyas kissé tanácstalan, s arra a következtetésre jut, hogy kellett lennie valaha egy francia őstípusnak, mely az Ibériai félszigeten át

¹⁰⁶ Uo. 374. o.

eljutott a makedonok és bolgárok felé, mi pedig a megszokott úton a francia-vallon telepesektől vettük át, tovább adva kelet és észak felé.¹⁰⁷

Ezzel a véleménnyel nem szükséges feltétlenül azonosulnunk. Igaz, a Vargyas által ismertetett spanyol, portugál, katalán balladák konfliktushelyzete, az egymást fel nem ismerő hozzátartozók szembenállása, majd a feszültség feloldása az énekszövegbe foglalt külső, többnyire öröklött, ritkábban szerzett testi jegyek feltárásával – teljesen a magyar, bolgár és ukrán balladák dramaturgiáját követi, de időbeli és társadalmi kiterjedései határozottan elszigetelik a *Fia-rabolta anya* témájától. Ebben az esetben még a súlyosnak és bizonyító erejűnek vélt *felismerési jelenet* sem lehet döntő tényező, hisz a *testi jegyek azonosításának* minden bizonnyal vándor természetű folklórmotívuma valószínűleg még a ballada-előtti időkben keletkezett.

De nem érthetünk egyet a fenti típus kezelésében a szláv balladakutatók – *Putyilov*¹⁰⁸ és *Lintur*¹⁰⁹ azon véleményével sem, amikor a török rabsággal kapcsolatos, úgynevezett *történeti balladák* témakörét a szláv népek közös tulajdonának tekintik, mert az általuk emlegetett történelmi körülmények „termékenyítő” hatása – ha nem is a török-magyar ellentétek mértékének arányában – de a magyar népköltészet felé is jelentős mértékben kiterjedt.

Az igazság tehát – ha létezik egyáltalán a folklór (ön)törvényszerűségeire vonatkoztatható igazság – valahol a szélsőségek közötti ösvény mentén keresendő, helyette azonban vizsgáljuk meg a vitatott mondai történet egyik ritka, ruszin balladai feldolgozását. A galíciai ruszinság folklórtörténete, pontosabban *Pauli Zegota* lengyel folklorista 1840-ben Lwowban kiadott gyűjteménye szép, kerek változatát ismeri a témát képező balladánknak. Ennek szereposztása azonban a magyar verziókhöz képest kissé másképpen alakul: a keresztény fiúból lett török harcos nem anyját, hanem *ismeretlen* anyósát hurcolja magával.¹¹⁰

*Mi fehérlik ott a rónán,
– vadludak, vagy hattyúk talán?
Most a ludak nem vonulnak,
hattyúk sem csoportosulnak.
Bizonyára a tatárok
foglyaikat hajtják erre.*

*Asszonycsapat jön az élen,
mögöttük lányok kötélén,
s gyermekek is vannak szépen.*

¹⁰⁷ Uo. 377. o

¹⁰⁸ Putyilov B. N.: Szlavjanszkaja isztoricseszskaja ballada. Moszkva-Leningrád, 1965. 114. o.

¹⁰⁹ Lintur, I.m. bevezetője, 30. o.

¹¹⁰ Baladi, Dnyipro, Kijiv, 1987. 236. o.

*Jaris alatt tábort vertek,
s mindjárt osztozkodni kezdtek.
Jutott ott lány sok legénynek,
ám egy asszonyt veje vitt el
lova mellett még az éjjel.*

*A jó lónak jó az útja,
de a szegény asszony lábát
tövis tépi, szikla zúzza,
s mintha űznék, háta megett
holló kavarja a szelet,
lecsap röpte magasából,
vért iszik a lábnyomából.*

*Tatárföldre megérkeztek,
szólítják a házi népet:
– Jöjj ki gyorsan, szép tatárné,
neked hoztam ezt a rabnőt,
mindhalálig szolgál neked.*

*A tatárné körbejárta,
s három dolgot bízott rája:
– Szemed a nyáját őrizze,
kezed az orsót pörgesse,
lábad a rengőt rengesse!*

*Mikor a bölcsőt ringatta,
a gyermeknek ezt dalolta:*

*– Tente-tente, kicsi tatár,
lányomtól lett kis unokám,
dög vigye el azt a csordát,
tűz eméssze azt a rokkát,
változz kövé, kicsi tatár!*

*Szalad máris a hű szolgálja?
– Drága úrnőm, hallja, hallja,
mint átkozódik a rabnő:
dög vigye el azt a csordát,
tűz eméssze azt a rokkát,
dermedj kövé, kicsi tatár!*

*A tatárné esztét veszti,
öltözékét is felejt,
lendül jobb keze fonákja,
s szülőanyját arcul vágja.*

*– Aj, leányom, rossz leányom,
dajkáltalak, etettelek,*

arcul soha nem vertelek!
 – Anyám, kedves öreganyám,
 mondd, miről ismertél reám,
 lányodnak mért szólítottál?

– Egyszer örökzöldért jártál,
 s kezeden mély sebet vágtál,
 arról most is megismerlek.
 – Anyám, rongyaidat vedd le,
 öltözz bársonyba, selyembe,
 jöjj közénk a kényelembe.

– Nem kell nekem a kényelem,
 rongyaim helyett a selyem,
 engedj inkább hazatérni,
 ott akarok megpihenni.

– Én hű szolgám, szedjed magad,
 szerszámozd fel a lovakat,
 kísérd földjére anyámat,
 az én jó öreg dajkámat.

VFL fordítása

Az előadott balladai történetnek nemcsak képsorai és fordulatai hatásosak, de jól átgondolt szerzői meglátást tükröz maga az indítás is, mely szerint a sors által az ismeretlen vő mellé rendelt anyós eljut arra a helyszínre, ahol megtalálhatja, s akár össze is kötheti a rokoni kapcsolatok rég elszakadt szálait. Ami mégis megakadályozza ebben, az a *családtaggal szemben tanúsított kegyetlenség*, több magyar (*Gazdag asszony anyja* – 22, *Kegyetlen anyós* 28, *stb.*) és ruszin balladatípus (*Két rab testvér*, *Zsivány felesége*, *Árvák anyjuk sírjánál*, *stb.*) közös alkotóeleme. Az előadásmódot számunkra új, *autonóm motívumok* (*a rabok vonulását kísérő holló*, *a három munka*, *a bölcsődal szövegéhez társított átokformula*) teszik látomászerűvé.

S talán épp ez a pont lehet alkalmas arra, hogy Nagy László míves-
 veretes fordításában megismerjük a típusnak egy bolgár, látomászerű
 képekben ugyancsak figyelemre méltó megfogalmazását:¹¹¹

*Nagy volt a dúlás Bolgárországban,
 Futott, ki tudott, Oláhországba.
 Fölkerekedett egész Dobrudzsa,
 Ádáz töröktül, szörnyű magyartól.
 Futott, ki tudott, futott északra.
 Ádáz törökökszejjelyargaltak,
 Véneket öltek, ifjakat fogtak.*

¹¹¹ Nagy László: Versek és versfordítások. Holnap Kiadó, 2004. III. k., 124-126. o.

Sok szép szüzeket összefogdostak,
 Megtették őket rableányoknak.
 Gyöngye fiakból tábort csináltak,
 Megtették őket janicsároknak.
 Amerre mentek öltek, égettek,
 Szegény népek csak jajveszékeltek.
 Megállottak a Duna vizénél,
 Megtelepedtek Etropolénél.
 Sok égszín sátort vontak a réten,
 Oszályt tettek a sok gyenge szűzön,
 Sok gyenge szűzön, gyermeknépségen.
 Volt, kinek jutott kettő vagy három,
 Egyiküknek csak egy szál leányka,
 Egy szál leányka, szőke Dragána.
 Szőke Dragánát ölébe kapta,
 Vitte, bezárta fehér sátrába.
 Amikor pedig leszállt az este,
 Jött a janicsár, sátra elé ült.
 Nézett az égre, nézett a földre,
 A földről kék láng röpiült az égre,
 Az égből pedig vércseppek estek,
 Janicsárnak az arcába estek.
 Kétségbeesve kérte Dragánát:
 – Én rableányom, szőke Dragána,
 mondj bizonyosat, szőke Dragána!
 Mondd, van-e bátyád, mondd, van-e nénéd,
 Apád és anyád mondd van-e néked?
 – Bizony, van bátyám, bizony, van néném,
 Apám, anyám is bizony, van nekem!
 – Hol a te bátyád, talán rabságban? –
 Ráfelelt ekkor szőke Dragána:
 – Amikor hozzánk törökök jöttek,
 Amikor Oláhországba mentek,
 Bolgár hadunknak felét levágtak,
 Abban a hadban szolgált a bátyám.
 Nem láttam, immár tizenöt éve,
 Küldene hírt a bátyám, ha élne.
 – Én rableányom, szőke Dragána,
 Ráismernél, ha élne, ha látnád?
 – Ráismernék, ha élne, ha látnám,
 Göndör fejről, szép mellkasáról! –
 Szőke Dragánát ismét kérdezte:
 – Bátyádnak fején milyen a bélyeg?
 – Bátyámnak fején szablyavágás van,
 Megvágták ádáz tusakodásban!
 Szőke Dragánát ismét kérdezte:
 – Bátyádnak mellén milyen a bélyeg?
 – Bátyámnak mellén keskeny sértés van,
 Ádáz tusában megsérték nyíllal!
 – Janicsár akkor mutatta fejét,

*Szép göndör fejét, szép erős mellét.
Azután pedig sírva ezt mondta:
– Kelj fel, húgocskám, szőke Dragána,
Induljunk haza édes anyánkhoz!*

Ha feleszméltünk a bolgár folklór képi és gondolati fordulatainak Nagy László közvetítette varázsából, mondjuk ki: a történet ismerős és mégsem azonos a fentebb bemutatott ruszin balladával, de a magyar mondai feldolgozásokkal sem! Holott azonos a történelmi háttér, azonos a hozzátartozók testi, – ez esetben *szerezett jegyek* alapján történő felismerése, amelyet ezúttal az *incesztus* elkerülése végett a baljós égi jelek által figyelmeztetett rabtartó maga szorgalmaz. De a helyszínek, a szereplők, a találkozás eredeti célja és körülményei egy önálló bolgár balladává állnak össze.

Meggyőződésünk, hogy hasonló következtetésre jutnánk a morva, lengyel, esetleg orosz szövegek vizsgálatával is, melyeket összeköt ugyan egy igen régi motívum, de arra az egyes népek saját közösségi igényük és epikus hagyományaik szerint építik fel a maguk nemzeti változatait.

3.6. A Hűségpróba (43) – A próbára tett szerelem (I – E-1)

A szerelmi hűség, mint az emberi kapcsolatokban ősidők óta jelenvaló erkölcsi norma, azóta áll igazán a közfigyelem látóterében, amióta morálromboló, közösségbomlasztó hatása miatt a hűtlenséget büntetéssel sújtják. A hűség szerepe ezzel olyannyira felértékelődött, hogy Homérosztól a keresztény középkoron át szinte napjainkig, erkölcsfilozófiai témaként jelenik meg az irodalomban, az európai folklór pedig a próbára tett hűséget kerekítette lírai elemekben bővelkedő, morális üzenetet közvetítő balladaszerű énekekké. Magyar népballadánk közt a témának mindössze három változatát találjuk, s azok is a nyelvterület keleti széléről, a Székelyföldről és Moldvából kerültek elő.¹¹²

Vargyas katalógusában a 43-as típusjelzés alatt közzétett szövegek aranyalmafa, illetve édes almafa alatt üldögélő szegény árva lányról szólnak, aki koszorúját kötögetve szomorú magányát siratja. Ajtaja alatt egy kevély katona hallgatja panaszát, s fel is kínálja neki, hogy anyja, apja helyett gondviselője lesz, ám a lány közli, hogy távolban lévő kedvesét várja már hét hosszú éve. Várakozni fog még újabb hét esztendőn s három napon át, s ha akkor sem jön meg, elmegy az apácák közé, „az apáca földre.” A három szöveg rögtönzött összevetése során két észrevételt kell tennünk. Az egyik az, hogy forma és fogalmazás tekintetében alig különböznek egymástól, lényegében tehát egymás változatai, a másik megjegyzés azonban a balladák töredékes voltára vonatkozik. Ezt a

¹¹² Uo. 379. o.

fogyatkozást az teszi különös módon kirívóvá, hogy a szövegek azonos módon – elejük és befejezésük hiánya révén csonkák.

A balladatípus nyugat-európai párhuzamainak ismertetésekor Vargyas Lajos elsősorban a cselekménydúsabb német, holland, olasz, francia, spanyol, katalán, portugál és görög példák bemutatását tartja fontosnak, s már ebből a rögtönzött szemléből is kiderül, hogy a fennmaradt magyar változatok ezekkel – már csak az alaphelyzetek hasonlósága révén is – szoros rokonságban állnak. Rendre előkerülnek ilyenkor az elveszett részletek, megtudjuk, hogy eredetileg milyen elemek állhattak a hiányzó részek helyén.

Fa alatti jelenettel indulnak a németek változatai, de náluk ez nemcsak a szeretők elválásának és búcsúzásának, hanem egyben a várakozásnak és a találkozásnak a helyszíne. A lány rendszerint nem ismeri fel visszatérő szerelmét, aki ezt a helyzetet kihasználva teszi próbára kedvese hűségét. A magyar balladákban többek között ez a részlet is eltompult, drámaisága megfakult, így egyetlen olyan jelenete maradt, amely a történet befejezésére alkalmas. Ez nem más, mint a hősnőnek a további, hűségben való várakozásra tett fogadalma:

*De én még elvárom
hét szép esztendeig,
hét szép esztendeig,
teljes harmad napig,
de ha akkor sem jó,
én aztán elmegyek
az apácák közé,
az apáca földre.*¹¹³

Vargyas a katalán fogalmazásokban mutatja ki ugyanezt: „*Hét évig vártam rá, mint boldog jegyes, újabb hét évig fogok várni rá, mint elhagyott özvegy. Ha akkor sem tér vissza, elmegyek apácának.*”¹¹⁴ Ezt a fogadalmat azonban, ami tulajdonképpen a lány hűségének kinyilatkoztatása, az európai típusokban a felismerési jelenet, a szerencsés vég követi, amit a magyar szövegek már nem ismernek.

A *Hűségpróba* kelet-európai változatainak ismertetését Vargyas Lajos mellőzi, mivel azokat a magyarból vagy a németből való átvételeknek tartja. A német származtatást illetően bizonyára igaza van, azonban az idegen nyelvű párhuzamok felsorolásában a cseh, morva, szlovák és lengyel példák említése mellett nem szól a ruszin (ukrán) előfordulásról, holott az általa gyakorta forgatott *Lintur-kötetben* ez a változat olvasható:

Kosárcát vett a karjára,

¹¹³ Uo. 380. o.

¹¹⁴ Uo. 383. o.

*s epret szedni indult Áncja.
Árnyas liget rejtekébe'
egy katona jött feléje.*

*Megszólítja szerelmesen:
– Szép húgom, légy a kedvesem!
– Messze földön az én párom,
szerelemmel csak őt várom.*

*– Téged már rég elfeledett,
az oltárhoz mást vezetett.
De ha hűséged a régi,
mondd el, hogy mit kívánsz néki?*

*– Boldogsága legyen bőven,
mint zöld levél az erdőben! –
mondja a lány, s rája pillant:
ujján aranygyűrű csillant.*

*Könny szökött a két szemére,
sírva borult a keblére.*

*– Ha csalódtam volna benned,
most fejeddel kén fizetned! –
szólt a vitéz. Átölelte,
és az oltárhoz vezette.¹¹⁵*

(VFL fordítása)

Kötete jegyzetanyagában *Lintur* a következő információkat közli: „*A Perecsenyi járásban (a szlovák határ közelségében – VFL) csodálatos balladás dalt rögzítettünk, amely Európa és Ázsia országaiban egyaránt elterjedt, – Angliától Kínáig. A próbára tett hitvesi hűség központi motívumára épülő dal a katona-férj és a régen látott feleség véletlenszerű találkozását beszéli el. Az ukrán folklór, ha más szerkesztésben is, de ismeri ezt a balladai történetet. (lásd Csubinszkij V. köt. 815-817. o.) Kárpátaljai variánsai (itt két adatra hivatkozik- VFL) a szlovákok és lengyelek adataival mutatnak igen közeli kapcsolatot.*”¹¹⁶Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy *Lintur* után kerek húsz esztendővel, 1980-ban, ugyancsak *Perecseny* körzetében *Sz. V. Misanics* is hangszalagra vette a ballada egy énekelt változatát,¹¹⁷ mely a *Lintur*éval szinte teljesen azonos. Legfőbb közös vonásuk azonban, hogy a ruszin balladák egyaránt rendelkeznek a *Hűségpróba* legfontosabb típusjegyeivel, ennél fogva alkalmasak az összehasonlító vizsgálatra.

¹¹⁵ V. P. Lintur: Im. 176. o.

¹¹⁶ Uo. 269. o.

¹¹⁷ Sz. V. Misanics: Z hir Karpatszkih (A Kárpátok hegyeiből) Uzshorod, 1981. 299-300. o.

Vegyük hát sorra, az egyszerűség végett *Lintur* szövegének mozzanatait: 1. *Találkozás a zöld ligetben*; 2. *Csábítási kísérlet*; 3. *A lány kedvesére hivatkozva ellenáll*; 4. *A vitéz saját hűtlensége hírével teszi próbára kedvese hűségét*; 5. *Ha megházasodott, legyen boldog – hangzik a válasz*; 6. *A jegygyűrű*; 7. *Az egymásra találás jelene*; 8. *Hűtlenségéért a lány fejével fizetett volna*;

Mint látjuk, a mindössze huszonkét sorba tömörített balladai történet egyenesen bőségében van a tartalmi elemeknek, amelyek következetesen bontakoznak elő a nagyszerűen dramatizált párbeszédés formából. Ennyi, és ennél több mozzanattal – ezt Vargyas professzorra hivatkozva állíthatjuk – talán csak a német variánsok bírnak, melyek között az utolsó kivételével mindegyik fellelhető. Nagy valószínűséggel mondhatjuk tehát, hogy a ruszin ballada német eredetű, ám a vándorlás útja még tisztázatlan. Ezt a bizonytalanságot erősíti meg Vargyas, amikor kijelenti, hogy a kelet-európai népek ezt a balladát egyaránt kaphatták franciáktól, németektől és magyaroktól.¹¹⁸ A magyarból való származás kérdését – azt hiszem – mindjárt félre is tehetjük, hisz a töredékes székelyföldi változatoknak a balladai történet alaphelyzetén túl egyetlen más részlete sem azonosítható a ruszinnal. De hasonlóan állunk a francia eredettel is, mivel a Vargyas által feltételezett francia őstípus kései, 18. századi utód-változatai, a *pastourelle*-ek ugyancsak más irányba fejlődnek.

Marad tehát a német származtatás lehetősége, de ebben a vándorlás-elméletben az ukrán szakemberek véleményének is helyet kell szorítanunk. Ők ugyanis, mint fentebb *Linturra* hivatkozva már leírtuk, a szlovákoktól, vagy a lengyelektől való közvetlen átvétel mellett érvelnek. Részben igazuk is lehet, azonban nem szabad megfeledkezni a közbeeső kultúrák – csehek, morvák – közvetítő szerepéről sem. Tegyük hozzá, mivel más esetekben is kimutatható, hogy a ruszin és ukrán színhagyomány eléggé sajátos módon viszonyul a kölcsönzött balladákhöz. Tetszése szerint szétválasztja, mint a magyar *Kádár Katát*, olykor kettőből kreál egy harmadikat, mint a *Kádár Katával* és a *Csudahalottal* történt, vagy hozzáadott motívumokkal igazítja saját ízléséhez, mint ez alkalommal, azzal a bizonyos 8. jelenettel, a lány hűtlensége esetén kilátásba helyezett halálbüntetéssel. Ez a befejezés sem egyedi megoldás, hanem a Kárpátokon túlról érkező, s a ruszin folklórba beszüremkedő, a harcias, büszke kozákmentalitásban fogant sztereotípiá. Hasonló botlásért veszi fejét kedvesének a *Hármas varázsfű*¹¹⁹ című ballada férfihőse, *A dragonyos*¹²⁰ katonahőse, s mint tudjuk, jóval kisebb vétekért fizet fejével a *Zsivány felesége*.

¹¹⁸ Vargyas: Im. 385. o.

¹¹⁹ V. P. Lintur: Im. 95. o.

¹²⁰ Uo. 224. o.

S hogy ne végződjék ilyen komoran a tárgyalt típus összehasonlítása, tegyünk említést egy belső ukrainai szövegről, melyet az ukrán balladagyűjtemény szerkesztői a *Hűségpróba* egyik verziójaként mutatnak be: „ – *Fogsz-e sírni utánam – kérdezi a legény – , ha én katonának állok? S amint kifordult a kapun, a lányt attól fogva sem az álmom, sem a munka nem fogta. Amikor a füzes ligeten is túl járt, a lánynak eleredtek a könnyei. A sztyeppére érve a legény hátrafordul, s látja, hogy öccse rohan utána. – Fordulj vissza, bátyám, mert haldoklik apánk! – Az Úristen legyen hozzá irgalmas, de ezért én vissza nem fordulok. – Fordulj vissza, bátyám, mert haldoklik a kedvesed! – Habosra hajszolom lovamat, csak még életben találjam! Mire hazaérték, az asztalosok már a koporsót faragták. – Készítsétek jó mélyre, jó szélesre, hogy én is elférjek mellette. – Ne sírjál, kedvesem, dehogyis haldoklom, csak az eszem ment el a miattad való bánkódásban!*”¹²¹

Mi ez? A *Hűségpróba* szerepcserélt változata, vagy a *Szeretetpróba*-balladák egyik oldalági rokona? Egy kicsit ez, s egy kicsit az, de ha mindenáron meg kellene határoznunk, főeleme alapján nyugodtan nevezhetnénk *A szerető tetszhalállal való hazacsábításának*. Ilyen ballada nincs is – léphetnénk rajta túl egy huncut székelvágással, s közben már azon derülhetnénk magunkban, hogy a szöveg azonosítása és katalógizálása az ukrán gyűjtemény összeállítóinak is jó kis fejtörést okozhatott. Komolyabbra fordítva a szót, értetlenségünket az okozza, legalábbis a népballada szövegszervezési elveinek ismeretében arra következtethetünk, hogy típusalkotó motívumai, mivel csak a gondolat szintjén jelennek meg, nem teljes értékűek, hisz nem társul hozzájuk állandó nyelvi sablon. Úgy látszik azonban, hogy a folklór ezen a szinten sem veszíti el működőképességét, tehát nem szükségszerű, hogy a szóbeliség vérkörébe került élethelyzetek állandó nyelvi formát kapjanak. A gondolat nyelvi kötöttségek nélkül is szerves része lehet a közszellemnek, s így az teljesen érthető módon szabadon, de minden érdeklődő által hozzáférhetően közlekedik az etnikai és a nyelvi határokon át. Szemléltetésképpen felvethetjük, hogy bizonyára balladánk egyik folklórmotívuma indukálhatta Petőfi közismert, kedves versét, melyben a babája halálhírére későn érkező juhászlegény tehetetlen dühében szamarát bünteti meg.

S van e ballada háza táján még egy komoly zavaró körülmény, mégpedig társtalansága, változatnélkülisége. E probléma nyomán akaratlanul is visszajutunk a *Hűségpróba* csonkán maradt magyar szövegeihez, melyeknek középkori francia eredetéhez Vargyas szerint nem férhet kétség akkor sem, ha azok portugál vagy spanyol, esetleg katalán közvetítéssel jutottak is hozzánk. Azonban azt látnunk kell, hogy önálló magyar élete során a típus nem hozta létre a fennmaradásához szükséges

¹²¹ Baladi, I. k. 139. o.

változatmennyiséget, földrajzilag is képtelen volt kiteljesedni, fő motívuma – a *hűség próbája* – a felismerhetetlenségig elcsökevényesedett, és narratív tartozékai kiperegtek az idő rostáján. Valószínűnek tartjuk, hogy korabeli közönségére nem tudott kellő hatást gyakorolni a kevésbé színes, unalmas történet, melynek kifulladását akár ez a „kommunikációs zavar” is előidézhette.

3.7. Párjavesztett gerlice (44) – Az egymástól elszakított galambok (I – G-1)

Okkal jeleztük előző fejezetünk végén, hogy a magyar *Hűségpróba* életképtelennek bizonyult szövegei már eleve magukban hordozták a kudarcot. Nem a közönség lett érzéketlen a téma iránt. Ellenkezőleg: a szerelmi hűség a reneszánsz korában, az erkölcsi kötelékek fellazulása idején is a párkapcsolatok egyik fontos értékmérője maradt, s védeni legfeljebb a nyelvi közhelyszerűség valós veszélyétől kellett. Ez ellen biztos és hosszú távú megoldást csak a költészettől lehetett várni. A *hűség* témája hamarosan fel is erősödött a *Párjavesztett gerlice* népszerű szimbólumában, mely a XVI. századtól már a magyar irodalomban is balladaalkotó tényező.

Az európai kultúrában a *Physiologus* című (természetismerő, természetmagyarázó), részben Aristotelesnek tulajdonított munka alapján terjedt el az a hiedelem, mely szerint a gerle, ha elveszítette párját, magányban tölti hátra maradt életét, száraz ágra száll, s a vizet csak felzavarva issza. A motívum jelképszerűségével Hermann Ottó is tisztában volt, mégis szívesen azonosult a közfelfogással, amikor a madarat *gyönyörűen járó, roppant sebesen repülő, párjához ragaszkodó, minduntalan burukkoló jószágként* jellemzi, majd őszinte elragadtatással jegyzi meg, hogy *a nép szerelmének és a szerelemben hűségének madarát látja benne. Romlatlan lelkiület nyilatkozik meg a nép hitében, hogy az özvegyen maradt gerlemadár utána pusztul elveszett párjának.*¹²²

Az emberi kapcsolatokra áthelyezett lírai szituációban a gerlének tulajdonított magatartásforma az idők folyamán egyfajta hűségeszménnyé emelkedett, ami a balladákból, mint tapasztalni fogjuk, már ebben a megváltozott formájában sugárzódott vissza a közönséghez.

A *Párjavesztett gerlice* magyar előadásainak mindegyikében a társát sirató, aszúágon ülő, a tiszta vizet felzavaró, önmaga pusztulását sürgető madár a központi alak.¹²³Tartalmilag a ballada meséje kétféle ágazik: egyik részük többnyire a nyugalomát nem lelő főhős lelkiállapotával foglalkozik, azt variálja, másik részük viszont az alaptörténet drámai lehetőségével élve

¹²² Herman Ottó: A madarak. Reprint, 1984. 277. o.

¹²³ Vargyas, Im. 390. o.

a csábító „nagy madár” alakját is a színre állítja, aki apja helyett apja, társa helyett vigasztaló társa kíván lenni a bánatos „özvegynek.” Ezt a helyzetet találjuk Kallós fél tucatnyi szövegében, olyan változat azonban, amelyben a gerle fogadná a csábító közeledését, sem a magyar, sem pedig a Vargyas által szemlézett nyugat-európai, illetve a román anyagban nem fordul elő, mert nincs is.

Holott a balladatípus által példázott emberi kapcsolatokat olykor előre kiszámíthatatlan, kényszerítő tényezők alakítják, de ezeket, illetve a belőlük támadt új elemeket tudomásunk szerint csak a ruszin, ukrán, esetleg más szláv nyelvű feldolgozások veszik fel az eszköztárunkba. Vargyas Lajos csak érintőlegesen utal a *Lintur-féle* ruszin szövegekre, merthogy szerinte, azokból közelebbi párhuzamot kimutatni nem lehet.¹²⁴ Ennek ellenére mégis érdemesnek tartjuk a ruszin és ukrán balladák bemutatását, mert bizonyos változataik azt szemléltetik, hogy egy realiztikusabb életfelfogásban az európai alaptörténet hogyan vált irányt egy életszerűbb végkifejlet felé. Egyelőre azonban maradjunk a magyar, valamint a nyugat-európai szabású változatok ismertetése mellett.

Fincicky Mihály már 1870-ben felvette *Magyar-ország népdalai* közé az egymástól elválasztott galambok szomorkás történetét.

*Az iharfaágon,
a juharfaágon,
két hű galambocska
elült alkonyaton.*

*Soká ültek együtt,
soká enyelegtek,
szárnyaikkal egymást
befödni siettek.*

*Egyszerre vadászok
jöttek a berekbe,
feljük céloltak,
s rálöttek a hímre.*

*A hímét lelőtték,
a nőtényt elfogták,
messze Dunántúlra
szegényt elhurczolták.*

*A nőtény galambka
nem iszik, nem eszik,
juharfa alatt bűg,
s mind egyre könnyezik.*

„Hát miért nem iszol,
hát miért nem eszel?
Juhar alatt annyit
ugyan mért könnyezel?”

„ Oh, hát minek egyem,
oh, hát minek igyam?
Megölték páromat,
hogyan éljek magamban?”

„No, azon te ne sírj,
soh'se búsulj, mondom,
válassz ott magadnak,
van hétszáz galambom.”

„Voltam én már köztük,
s mind megtekintettem,
de nincs olyan, akit
megszeressek itten.”

Szép volt szőke párom,
gyönyörű galambka,
barna volt szemöldje,
sima volt az arcza.¹²⁵

Mivel *Fincicky* nem adatolta dalai fordítását, nem ismerjük az általa közölt szöveg származási helyét, de eredetijét sem. Ez a hiányosság azonban könnyen pótolható, hisz a ruszin folklórtörténet valósággal bővelkedik a ballada korabeli lejegyzéseiben, a fordítást tehát van mivel összevetni, s így legalább az ungvári gyűjtő-műfordító szakmai rátermettségéről is meggyőződhetünk. *Mihail Vrabély Magyar-orosz dalainak máramarosi kötetében* kisebb eltérésekkel ugyanezt a változatot találjuk.¹²⁶ *Petro Lintur* balladés könyvében a *Párjavesztett gerlice* három változatát közli, miközben hangsúlyozza, hogy ennek a lírai-epikai dalnak, mely különben a lakodalmi rituális költészet részeként szerepelt hallatlan népszerűségét, Kárpátalján 50 változatát rögzítették, ám ezt a tekintélyes mennyiséget könnyedén felvihetnék akár 200-ig is.¹²⁷ Ezek egyike szerkezeti felépítésében és motívumaiban egyaránt a fenti szöveg variánsának tekinthető.

*Nyírfaliget hús rejtekén
lomb is alig rebben,
vadgerlepár ül egy ágon,
de boldogok ketten!*

¹²⁵ Fincicky Mihály: Magyar-orosz népdalok. Kisfaludy Társaság, Pest, 1870. 9.o.

¹²⁶ Mihail Vrabély: Uhro-ruszi szpivanki (Szpivanki marmarosszki) Budapest, Franklin, 1900. 284. o.

¹²⁷ Lintur, Im. 260. o.

*Csókolják, ölelik egymást,
nem is titkolóznak,
egy szárnyukra lehevernek,
mással takaróznak.*

*Egyik szárnyuk lepedőjük,
másik takarójuk,
csőr a csőrbe belesimul,
nem csattog a csókjuk.*

*Agár csahol, család vadász
lopakszik előre.
A szép tojót vette célba,
s a hímét lelőtte.*

*Megölték a szép galambot,
párját törbe csalták,
illatozó lombok alatt
kalitkában tartják.*

*Etetgetnék, itatgatnák
mindenféle jóval,
de a száját ki nem nyitja.
Faggatják hát szóval:*

*– Mért nem kell a tiszta búza,
gyöngyön gyűjtött harmat,
mért nem hallom víg dalodat,
csak a bús siralmat?*

*– Minek egyem, minek igyam?
Nem nyitom ki számat.
Megölted a galambomat,
elepeszt a bánat.*

*– Nagy az én palotám kertje,
hétszáz galamb benne!
Csak megleled azt az egyet,
ki kedvedre lenne?*

*– Nézegettem, de hasonlót
nem tudok már lelteni.
Azt az egyet, azt a régít
nem lehet feledni!*

*Feje búbja kékes-szürke,
piros volt az arca,
szeme alatt tolla göndör,*

*keskeny csőre barna.*¹²⁸

VFL fordítása

Ezzel szinte teljesen azonos módon épül Lintur következő, 41. számú változata, amely azonban az elveszített szerető dicséretét követően újabb, vidám jelenettel bővül. Ebből megtudjuk, hogy párja nélkül maradt galamb a hegyeken és erdőkön túl rojtos gatyát (*gátyi z rájtámi*) varr valakinek, de képtelen befejezni, mert már egyre csak új társán jár a szeme, aki örömeiben füttyent, majd elkapja és megszorítja szeretője kezét. Talán fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a *gatyavarrás*, mely egyértelmű magyar hatásról árulkodik, éppúgy a női odaadást jelképezi, mint a Molnár Anna-balladák *fejben kereső* jelenete.

Balladánk közép-ukrajnai népszerűségét jól szemléltetik a következő adatok. A három kötetes ukrán balladakatalógus 1. részében 21 tartalmi változatát ismerhetjük meg. Legkorábbi keleti szláv (orosz) írott változata 1776-ból, első ukrán előfordulása pedig 1830-ból való. Legalább 50 népdalgyűjteményben fellelhető, némelyekben több változata is olvasható. A konfliktushelyzet mindenütt azonos, ám az ukrán népi fantázia és humor, mint *Lintur* 41. szövegében is tapasztaltuk, több esetben is új elemek hozzáadásával, élettél és derűvel egészíti ki az alaptörténetet. Egyik helyen a gerlice így sajnálgatja halott társát: *Ha újból az enyém lehetne, szárnyait bearanyoznám, fejét gyöngyökkel borítanám, szép arcát lerajzolnám, képét az ágyam fölé akasztanám.*¹²⁹ Egy másik szöveg végén pedig ezt kívánja: *Bárcsak élnél, bárcsak én haltam volna meg helyetted!*¹³⁰ Más változatokban a Kallós balladáiból ismerős *nadzs madár* képében holló, sólyom vagy szürke sas öli meg a gerlepár hímjét, s a gerlicét – a magyar változatok homályos fogalmazásával szemben konkrétan kimondva – szeretőjévé teszi.¹³¹

Vizsgáljuk meg végül a témának egy olyan ukrán megfogalmazását (az egyetlen!), amelyben már nem is galambokról, hanem hattyúpárról szól az alig rejtett szimbolikájú ének:

*A tengeren, a végtelen vizeken,
két szép hattyút ringat a hab szelíden.*

*Boldogok ők, sohasem nélkülöznek,
szerelmüknél csak hűségük erősebb.*

*Nyalka legény lopakodik előre,
célba vette a szép tojót, s lelőtte.*

¹²⁸ Uo.: 202. o.

¹²⁹ Baladi, I. k. 152. o.

¹³⁰ Uo. 163. o.

¹³¹ Uo. 162. o.

*Szétterül a véres tajték a vízen,
hattyúpelyhet hord a szél a réteken.*

*Árva hattyú felhők közé menekül,
társa nélkül mindegyre csak egyedül.*

*Tiszta tónak széjjeltörött a tükre,
elmerült a boldogsága örökre.¹³²*

Fordította VFL

Történetünk ebben a redakcióban látszólag messze sodródott a *Párjavesztett gerlice* meséjétől, s ezt nemcsak a hattyúszerelői miatt gondoljuk így. Közrejátszik ebben az a körülmény is, hogy e miniatűr szerelmi drámában, mint érzékelhető, az epikumot szinte teljesen háttérbe szorítja a líra. A dal ukrán eredetijének képi és nyelvi megfogalmazása megerősíti azt a feltételezésünket, hogy ez a jelentősen folklorizált szöveg is a magasabb műveltségű rétegek irodalmából szivárgott le a paraszti kultúrába, mint ahogyan a típusal kapcsolatban ezt már többen is kifejtették, *az elpusztított szeretőért való bánkódás* - mint alapmotívum – azonban sértetlennek tűnik, s ez a szál, nemcsak hogy visszavisz a *gerlák szerelméhez*, de attól – időt és teret kijátszva – akár távolabbra is elvezethet.

A magyar reneszánsz legkiemelkedőbb poétája, Balassi Bálint, összegyűjtött verseinek tanúsága szerint viszonylag fiatalon írta *Aenigma* (Talány) című költeményét. Talán nem egészen haszontalan, ha most teljes terjedelmében idemácsoljuk:

Egy horvát virágének nótájára

*Jelentem versben mesémet, de elrejttem értelmemet.
Kérem édes szeretőmet, fejtse meg nekem ezeket:*

*Minap az úton jártomban láték két hattyút egy tóban,
Hogy volna csendesz úszásban együtt lassú balagásban.*

*Gyakran egymásra tekintnek, kiről kitetszik szerelmek,
Egymáshoz való jókedvek; hasomlók mindketten szépek.*

*Hogy így együtt szerelmesen ők úsznának szép csendeszen,
Azonközben nagy sebesen egy keselő csalárdképpen*

*Rájok menvén az egyikét, körme között a szebbikét
Elkapá, faggatá szegént, mint szeretőt kedve szerént.*

---

¹³² Uo. 163. o.

*Látván társa, bánatjában rív keserves kiáltásban,
Széllel balagván az tóban, nem tud, meggyen nagy búában,*

*Mert látja társától váltát, látja maga özvegy voltát,
Búában elszánta magát, óhajtja már csak halálát.*

A két történet azonosságához nem férhet kétség. Az utóbbi vers címében megjelölt talány megfejtése végett bizonyára a költőt s az alkalmi műzsát kell a hattyúk szerepébe helyeznünk, mint ahogyan az ukrán dalszöveg is hasonló rendeltetéssel keletkezhetett. Sajnos, nincs rá hitelt érdemlő adatunk, mely szerint Balassi korában a magyar szájhagyomány már ismerte volna a *Párjavesztett gerlice* balladáját, azt azonban több irodalmi forrásból is tudjuk, hogy a balladai történet alapja, a gerléről Európa-szerte elterjedt középkori hiedelem, hasonlatként meglehetősen gyakran felbukkan írott emlékeinkben. Tulajdonképpen a fenti vers utolsó két sorában is ott rejtőzködik, de Balassinál másutt is megjelenik:

*Vagyok már szinte
özvegy gerlice,
szomorú én éltem,
nem kell aranylánc,
sem penig víg tánc,
nincs semmihez kedvem.¹³³*

Szólnunk kell végül a Balassi-vers kapcsán a téma származásának kérdéséről, mert a költő által a horvát virágénekekre tett utalás tulajdonképpen azt sejteti, hogy nemcsak a dallam, de bizonyára a történet is délszláv eredetű. Annak lehetősége ugyanis, hogy a fentiekben ismertetett ukrán balladákra kísértetiesen emlékeztető mesét Balassi költötte volna, igen csekély. A hattyúkra lecsapó, s *a szebbikét körme között, mint szeretőt faggató keselő* képével már találkozhattunk a *Párjavesztett gerlice* ukrán változataiban, de a jelzők és képi eszközök használata is tökéletes megfelelője a ballada díszítőjelzős rendszerének. Nincs ebben a felismerésben semmi rendkívüli, hisz a Balassák által fenntartott végvárakban sokféle náció megfordult, akiknek nyelve és kultúrája iránt a kamaszodó fiatalember maximálisan nyitott volt. Horvát vitézektől hallhatta először a hattyúk románcát, s a történetet a későbbiekben még ifjú fejjel megverselte, akárcsak valamivel később a török foglyoktól tanult, s magyarra átültetett epikus éneket *a két kegyes vetélkedéséről* (Ben sejrane gider-iken). A horvát folklórból való kölcsönzést erősítik egyébként az elbeszélő jellegű Balassi-vers egyértelműen balladai motívumai: *a hattyúk szerelme, a váratlanul*

¹³³ Balassi Bálint: Kit egy szép leány nevével szerzett (A kötet 29. sz. verse)

megjelenő keselyű, a hattyú szeretőként való elragadása, a társ nélkül maradt özvegy halál utáni vágya.

Ezek alapján azt kell mondanunk, hogy ez az átköltés sokkal inkább minősíthető balladának, mint a hattyúkról szóló, mélyen lírai, valószínűleg műköltői eredetű ukrán dal, de ettől még egyformán értékes és fontos mindkét adat, mert azt igazolják, hogy az irodalom és a folklór tartományai között egyaránt otthonosan közlekedő témának az európai népköltészetben volt egy hattyúszerelővel felépített verziója is.

3.8. A Megrontott fiú (62) – A lakodalomban megrontott lány (I – B-6)

Népeink tudatában a prehisztorikus idők óta él a hit, mely szerint a rontás mágiájával előidézhető a célszemély egészségének romlása, vagy akár pusztulása is. A kialakult módszerekről és felhasznált eszközökről, a gyakorlat koronként változó intenzitásáról elképesztően nagy és változatos írott anyag maradt ránk. Egyes folklórműfajok, mint a mondák, a mesék, a balladák, többnyire csak utalásszerűen, de olykor a részletekig menően feltárják az egyház és a társadalom által minden korban elítélt, tiltott praktikákat.

A témakört a magyar népballada-katalógusban három típus (Vargyas, **60, 61, 62**) és mindössze öt szövegváltozat képviseli. Vargyas angol, német, svéd, dán, olasz és szlovák elterjedéséről számol be, s kérdőjel alatt feltételezi a lehetséges horvát és a ruszin elterjedést. *„Ez a balladánk – írja – egy nagy európai változatsor egyik, legszélső láncszeme: meglepő egyöntetűséget mutat a távoli népek fogalmazásaiban is: óriási területen egyezően refrénes-strófaisméltó formában van elterjedve, s tartalma is mindig ugyanaz: a hazatérő fiút vagy lányt anyja (apja) kérdezgeti, s a válaszokból fokozatosan kiderül, hogy megmérgezték.”*¹³⁴

A **60**-as típus (*Megégetett János*) mindkét változatát a Székelyföldön rögzítették 1880-ban, illetve 1882-ben. Első változatának hőse, az udvarlásból hazatérő legény anyja kérdéseire válaszolva rendre elmondja, hogy *ánygasszonyánál járt, ahol szép tányérból négy lábú rákot evett, s bizonyára az viszi a földbe. Halála előtt végrendelkezik: apjára vasas szekérét, bátyjára négy szép ökrét, öccsére négy szép hámos lovát, húgára házi rakományát testálja, ellenben anygasszonyának örök kárhozatot kíván, így anyjára már csak a bú és bánat marad.*¹³⁵ A három soros szakaszok refrénje mindegyik esetben: *„Jaj, fáj szívem, fáj, vesd meg ágyamot...”* A második változatban először *ánygát* látogatta meg a hős, aki töltött tyúkkal és kaláccsal kínálta, majd nénjét említi, ahol *fejszefokot* és *tarka csikot* kapott. Nénjének *szívfájdalmat, nagy betegséget* kíván, viszont *ánygára hat*

¹³⁴ Vargyas, II. k. 424. o.

¹³⁵ Uo. 425. o.

ökrét, vasas talpú szekerét hagyja, míg apjára a betegség és szegénység, anyjára a vakság és kapukon bodorgás marad. A refrén itt is az ágy megvetését kéri.¹³⁶

A 61-es típus (*A meggyilkolt testvér*) egyetlen dallam nélküli följegyzését (1882-89 között) a Bereg megyei Szini Árpád beregújfalui tanítónak köszönhetjük, aki a gyűjtés pontos helyét nem tartotta fontosnak megjelölni. A ballada felépítése az előzőkéhez hasonló. Anyja kérdéseire válaszolva Hermán elmondja, hogy nénjénél járt, ahol a két kis fíjút eringatta, ekkis (egy kis) csontot rágicsált, a kancsóbó hideg vizet ivott, s a nénjét látta meggyilkolva. A nénjének csendességet, idvességet, anyjának pedig a poklot kívánja. Nénje halálának okára csak következtethetünk, amennyiben elfogadhatónak tartjuk a feltételezést, hogy a gyilkost, aki maga a testvér is lehetett, anyja bújtatta fel, ellenben a rontás-motívum itt konkrétan nincs jelen.¹³⁷

A 62-es típus (*Megrontott fiú*) egyetlen változatát Kodály Zoltáné gyűjtötte Érden 1917-ben. Ha közvetlenül a beregi adat után olvassuk, fel kell figyelniünk a két kezdő sor összecsengésére: „Hol vótá te, hol vótá te, fíjam, Hermán?” és „Hol háltál az éjjel, fiam, árvám?” Nem a kérdésfeltevés hasonlósága a feltűnő, hanem a megszólítás módja. Az idegenszerű *fíjam, Hermán* nem véletlenül változhatott *fiam, árvám*-ra. Íme, egy momentum, ahol tetten érhető a hagyományörző és átadó nótafák jótékony keze nyoma! De nézzük magát a balladát.

A *megrontott fiú* anyja kérdéseire részletesen és pontosan mondja el, hogy az éjszakát csipkebokor alatt töltötte, ahol három boszorkány kísértette. Az első nénje volt, a második ángya, a harmadik maga az édesanyja. Az első feje fölött imádkozott, a másik piros vérét szopogatta, a harmadik gyöngé csontját ropogtatta. Végakarata szerint nénjének másvilági boldogság, ángyának másvilági rosszasság, anyjának másvilági tüzes pokol lesz az osztályrésze.¹³⁸ Formája, kérdései alapján az előző szövegek felépítését követi, s konkrétan itt sem esik szó megérettéről, kísértésről azonban annál inkább. Valójában a kísértés is rontás, s mi több, annak egy sokkal fejlettebb formája: olyan lélektani támadás, amely a feltárult részletek tanúsága szerint a megkísértett fiú szervezetében pszichoszomatikus elváltozásokat okozhatott. Ez mindenképpen új elem, mely elválasztja a *Megrontott fiút* észak- és közép-európai rokonságától, s erős hasonlóság alapján a szlovén, horvát és szerb anyaghoz tereli.

Úgy véljük, az újabb ukrán gyűjtemények anyagainak ismeretében mindenképpen érdemes feltárni e régi és ritka ballada ruszin, illetve ukrán

¹³⁶ Uo. 426. o.

¹³⁷ Uo. 431. o.

¹³⁸ Uo. 433. o.

vonatkozásait. Már a *Lintur-féle* anyagban is megtalálható a típus egy szép, teljesnek mondható változata.¹³⁹ Ismerkedjünk elsőként ezzel:

– *Hol jártál az éjjel,
édes leánykám?*

– *Víg lagziban voltam,
hajnalig mulattam,
drága jó anyám.*

– *Mivel etettek meg,
édes leánykám?*

– *Sótlan halat ettem,
ízét sem éreztem,
drága jó anyám.*

– *Mi volt poharadban,
édes leánykám?*

– *Vörös színű lőre,
fáj a szívem tőle,
drága jó anyám.*

– *Hová ültettek le,
édes leánykám?*

– *Pompás terítékhez,
szerelmes legényhez,
drága jó anyám.*

– *Kivel mulattál ott,
édes leánykám?*

– *Az én kedvesemmel,
gyűrűs jegyesemmel,
drága jó anyám.*

– *Ki kísért hazáig,
édes leánykám?*

– *Várt rám az én rózsám
kis pej lova hátán,
drága jó anyám.*

– *Meg akarsz tán halni,
édes leánykám?*

– *Végórámat érzem,
koporsóm is készen,
drága jó anyám.*

– *Mibe öltöztessünk,
édes leánykám?*

– *Selyembe, bársonyba,*

---

¹³⁹ Lintur, 65. o.

*szűzi koszorúba,
drága jó anyám.*

– *Mivel takarjunk le,
édes leánykám?
– Legyen két szál rózsza
szemem borítója,
drága jó anyám.*

– *Ki vigyen sírodba,
édes leánykám?
– Akit én szerettem,
az vigyen ki engem,
drága jó anyám.*

– *Hull a könnyem érted,
édes leánykám.
– Ültess rám virágot,
én a másvilágot
járom már, anyám.*

(VFL fordítása)

Mint látható, a forma teljesen, a tartalom csak részben közelít a típus európai változataihoz. Megvan azonban a *hal*, mint a rontás gyakori eszköze, s valamivel halványabban ugyan, de az itálra, a *vörös színű lőrére* is vonatkozik a gyanú. Hogy kitől ered a halálos rontás, azt nem tudjuk meg, ellenben a vőlegény állandó dicséretéből arra következtethetünk, hogy az ételt-italt, a *vesztést* valamelyik féltékeny „lánypajtás” készíthette. A végrendelkezés földi javakra kiterjedő formája hiányzik, a lány csak a temetés részleteire vonatkozóan fogalmazza meg kívánságait.

Kötete jegyzetanyagában *Lintur* közli, hogy ezek a balladai motívumok archaikusak és igen ritkák, az ukrán folklórban többnyire ismeretlenek, ezért külön kategóriába, az úgynevezett. *kárpáti dalciklusba* sorolja őket. Szerinte ez a dalcsoport olyan balladákat egyesít, amelyek többnyire csak a szlovák, a cseh, a lengyel és az ukrán népköltészetben lelhetők fel. A neves ukrán balladakutató megjegyzi, hogy 1962-ben Szolyva körzetében a *Lakodalomban megrontott lány* két változatát jegyezték le, de tudomása van róla, hogy Nagyberezna térségében szintén ismerték, elterjedése ezek szerint kimondottan az ukrán-szlovák érintkezési övezetre korlátozódik.¹⁴⁰

E lokalizálással *Lintur* azt próbálja hangsúlyozni, hogy a tárgyalt balladatípust a kárpátaljai ruszinság szlovák testvéreitől tanulta el. E vélemény akár négy eltelt évtized távlatából is helytálló lehet, de az

¹⁴⁰ Uo. 255. o.

összkép ennél némileg bonyolultabb. *Lintur* figyelme ugyanis nem terjedt ki a típus angol, német és egyéb európai párhuzamaira, de még azokra a részben már publikált, többnyire azonban archív ukrán anyagokra sem, amelyek tökéletesen illeszkednek e különlegesnek minősíthető témakörbe. Így marad ki látóköréből többek közt az a jobbpárti Ukrajnából való szöveg is, amelyet 1900-ban már közzétettek.¹⁴¹ A ballada pontos tartalma a következő:

– *Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, hol jártál az este? – Aj, anyácskám, én lelkecském, a szomszédban, a fiatal özvegnél voltam. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, mivel etetett meg az özvegy? – Aj, anyácskám, én lelkecském, csak egy halat sütött, melynek lábai voltak. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, hol fogta azt a halat? – Aj, anyácskám, én lelkecském, a csalán közt kézzel. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, az özvegy is evett belőle? – Aj, anyácskám, én lelkecském, nem evett, mert fejét fájlalta. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, a gyerekei ettek belőle? – Aj, anyácskám, én lelkecském, nem ettek, mert már elaludtak. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, megrontott téged az özvegy. – Megrontott, anyácskám, megrontott, lelkecském, megrontott. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, kik legyenek násznagyaid?¹⁴² – Aj, anyácskám, én lelkecském, hívd el nekem a legrangosabb papokat. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, kik legyenek vőfélyeid? – Aj, anyácskám, én lelkecském, hívd össze nekem a fiatal kántorokat. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, milyen zenét rendeljünk neked? – Aj, anyácskám, én lelkecském, szólaljon meg a székesegyház minden harangja. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, meg akarsz halni talán? – Meghalok, anyácskám, meghalok, lelkecském. – Aj, fiam, fiacskám, egyetlen bánatom, hova temessünk el? – Aj, anyácskám, én lelkecském, temessetek a templom oldalcsarnokába.*

De vizsgáljunk meg egy 1895-ben Lemberg környékén leírt balladát az archív anyagból.¹⁴³

– *Hol jártál, a tegnap este, fiam, Petruszenykám?*
– *Az özvegynek udvaroltam, édes jó anyácskám.*

– *Mivel vendégelt az özvegy, fiam, Petruszenykám?*
– *„Lábas” halat sütött nekem, édes jó anyácskám.*

– *Hol fogta ő azt a halat, fiam, Petruszenykám?*
– *A kertjében, zöld levélen, édes jó anyácskám.*

¹⁴¹ Rozvidki M. Dragomanova pro ukrajinszku narodnu szlovesznyiszy i piszemsztvo (Dragomanov kutatásai az ukrán népi szóbeliség és írás történetében) Lviv, 1900. II. k. 194-195. o.

¹⁴² A galíciai ukrán népszokás szerint a legény, illetve a leánykorban elhunytak temetése, akárcsak a magyar nyelvterület jelentős részén, egyben az elhunytak esküvői szertartása is.

¹⁴³ Baladi, I. k. 61-62. o.

- *Hogyan készítette elő, fiam, Petruszenykám?*
- *Szekercével a küszöbön, kedves jó anyácskám.*

- *Miben főzte meg a halat, fiam, Petruszenykám?*
- *Cseréptálban, parázs fölött, kedves jó anyácskám.*

- *Evett az özvegy belőle, fiam, Petruszenykám?*
- *Nem evett, mert nem volt kedve, kedves jó anyácskám.*

- *Hát a gyerekei ettek, fiam, Petruszenykám?*
- *Nem ettek, mert lefeküdtek, kedves jó anyácskám.*

- *A szolgálit megkínálta, fiam, Petruszenykám?*
- *Ők nem merték megkóstolni, kedves jó anyácskám.*

- *Hány násznagyot hívjak hozzád, fiam, Petruszenykám?*
- *Négy harang szava elég lesz, édes jó anyácskám.*

- *Nászasszonyok kik legyenek, fiam, Petruszenykám?*
- *Egy százseny¹⁴⁴ föld, négy szál deszka, kedves jó anyácskám.*

(VFL fordítása)

Nos, e két utóbbi szöveg kevés eltéréssel ugyanazt a történetet mondja, tehát egymáshoz igen közel álló változatok. Ez utóbbi a „vacsora” elkészítésének módjára is kitér, s megemlíti, hogy a szolgák is undorodtak tőle. Míg a *Lakodalomban megrontott lány* történetében kissé homályos a *sótlan hal* szerepe, most mindkét esetben kiderül, hogy „lábás” halat, azaz varangyos békát etettek a legényekkel. E tény fölött Vargyas professzor is tanácstalanul töpreng: *„Ez tehát kétségtelenül valami igen régi eleme ennek a balladának, amit viszont a német és az olasz fogalmazás – úgy látszik – soha nem ismert...Az angolban viszont a refrének teljes azonossága mellett még ez a különleges vonás is kapcsolatot teremt a magyarral. A négylábú rák említése pedig semmi esetre sem lehet véletlen. Ennyire furcsa részletegyezés –, hogy éppen a varangy szolgáljon méregül, s annak az a furcsa körülírása – nem annyira kézenfekvő gondolat, hogy egymástól függetlenül alakulhatott volna ki.”*¹⁴⁵

Mit tehetünk mindehhez hozzá? Ha a szövegválogatás követéséhez a „négylábú rák”, illetve a „lábás” hal a nyomjelző elem, az ukrán folklór vizében meghonosodott „sótlan” és „lábás” halakat „erősítésként” mindenképpen felmutatjuk, s ezzel a több oldalról is körbejárt ballada európai változatsorában a *szélső láncszem* szerepét akár át is adhatjuk az ukrán balladaköltészetnek.

¹⁴⁴ Szazseny – régi orosz hossz mérték – 2, 13 m.

¹⁴⁵ Vargyas, II. k. 429. o.

3.9. A Csudahalott (68) – Az élő halott (I – O-1)

Hogy népballadáink nem feltétlenül tragikus végződésűek, annak imponáló bizonyítéka a *Csudahalott*-ciklus. Az Európa-szerte népszerű típus alaptörténete több irányban is szerteágazhat, de mindegyiket a szeretett leány csábításának módja: az elkápráztató építményekkel, sokszor a csodamalommal, végül pedig a színlelt halállal való csalogatás köti össze.

A közepes terjedelmű magyar anyagban a főhős neve általában *Mónár Bálint*, ritkábban *Pálbeli Szép Antal*, a leányé meg *Szép Ilona*, illetve *Görög Ilona*. A ballada eredeti bölcsőhelye a Székelyföld, de Nyitrából és Szabolcs megyéből is kerültek elő változatai. Ez utóbbi prózával foltozgatott szövegét Vargyas Lajos jegyezte le Nyírvasváriban,¹⁴⁶ s részünkről a továbbiakban azért illeti kiemelt figyelem, mert meséjének alkotóelemei nagyrészt megegyeznek a ruszin feldolgozás egyik verziójával.

Ezzel valójában már sejteni engedjük, így hát ki is mondjuk, hogy a *Csudahalott* története ruszin testvéreink népköltészetében olyannyira népszerű, hogy kétféle alapváltozata is kialakult. Egyrészt önálló típusként él, a magyar fogalmazás formai és tartalmi elemeiből analóg módon építkezve, másrészt a ruszin szájhagyományban a *Befalazott szeretők*ként ismert népballadába beépülve. Bár az efféle szövegegyesülés a folklórban nem teljesen szokatlan, ezt az esetet érdemes közelebbről megvizsgálni. Előrebocsátandó azonban, hogy a ballada címében jelzett *befalazás-motívumnak* egyáltalán nincs köze a magyar *Kómúves Kelemenhez*. Szó sincs építőáldozatról, csak az egymást szerető fiatalok erőszakos elválasztásáról. Az alábbi példa *Holováckij* XIX. századi gyűjteményének egyik kiemelkedően szép darabja¹⁴⁷:

*Ej, alá amarra, arra alá, messze,
közeli szomszédok éltek, éldegéltek.
Egyiknek lánya volt, szőke szép Hanicska,
a másiknak fia, szép derék Janicska.*

*Hej, azok ott ketten egymást úgy szerették,
Isten szent házában is csak egymást nézték.
Nyugton ők Isten szent házában sem voltak,
arany almájukkal vígan játszadoztak.*

¹⁴⁶ Vargyas, II. k. 464. o.

¹⁴⁷ Az Ukrán kultúra Szvidniki Múzeumának Tudományos gyűjteménye. Szerk.: I. Ruszinka, Presov, 1980. 113. o.

*Hanicska rossz anyja addig fondorkodott,
míg házaik közé falakat rakatott.*

*– Falrakók, falrakók, ti is úgy húzzátok,
babám udvarára ablakot hagyjatok,
szemem hadd vethessem szerelmes Jankómra,
hadd lássam, ha lovát viszi itatóra!*

*– Meghalok én, anyám, szőke Hanicskáért,
elszárad a szívem karcsú alakjáért.*

*– Meg ne halj már, fiam, szőke Hanicskáért,
építetek neked egy takaros kocsmát.
Jönnek majd mulatni urak és úrhölgyek,
majd csak viszontlátod a szép szeretődöt.*

*– Eresszen el, anyám, a kerek kocsmába!
– Nem eresztlek, nem mész el, te híres kurva!*

*– Csak meghalok, anyám, szőke Hanicskáért,
elszárad a szívem karcsú alakjáért.*

*– Meg ne halj már, fiam azért a leányért,
inkább rendeltetek egy szép függő hidat.
Pánok és pányikák jönnek látására,
majd csak Hanicskát is elengedi anyja.*

*– Eresszen el anyám, hadd menjek a hidra!
– Nem eresztlek, nem mész el, te híres kurva!*

*– Csak meghalok, anyám, szőke Hanicskáért,
elszárad a szívem karcsú alakjáért.*

*– Meg ne halj már, fiam, szőke Hanicskáért,
építetek inkább egy kerek kápolnát,
urak és úrhölgyek jönnek imádkozni,
oda csak elküldi az anyja a lányát!*

*– Eresszen el anyám, kerek kápolnába!
– Nem eresztlek, nem mész el, te híres kurva!*

*– Meghalok, meghalok, szőke Hanicskáért...
Összeesett ekkor, a szíve megállott.*

*Hanca meghallotta, a kannát felkapta,
mintha csak vízért szaladna a kútra,
ő is holtan borult rá a koporsóra.*

Egyik másik mellé ki van már terítve,

*kívánczik lelkük fel az Úr elébe.
Szent kápolna elé Janicskát hantolták,
mögötte Hanicska sírját is megásták.*

*Az egyikből kinőtt gyászos rozmaringszál,
a másiból hajtott fehér liliomszál.
Addig növekedtek, addig illatoztak,
a kápolna fölött összekapaszkodtak.*

*Hanicska rossz anyja tétlenül nem nézte,
lajtorjára hágott, mindkettőt letépte.
Meggzólatt Janicska lenn a nyirkos földben:*

*– Hej, anya, te anya, kegyetlen rossz anya,
élnünk ha nem hagytál, hagyd már nyugodni,
testünknek a földben csöndben elporladni,
lélek- s szerelemnek egymásért lobogni.*

Fordította VFL

Ne feledjük: az eddigiek során a *Csudahalotról* volt szó, s ezut sem szeretnénk témát váltani. Ellenben az a tágabb keret, amely a *Csudahalott* szépen kimunkált, a magyarral majdnem tökéletesen egyező történetét magába foglalja, teljesen más irányba tereli, vagy legalábbis megkísérli összezavarni képzeletünket. Mintha csak *Déva vára* alól indultunk volna, s a befejező képsorokkal megérkeztünk volna *Gyula Márton* és *Kádár Kata* sírjához, ahol a kegyetlen anya, miközben a csöndes szemrehányássá szelidült átkot hallgatja, épp a sírvirágokat tördeli. Ez aztán tökéletes megfelelés: két ennyire egyező, a cselekményt egyaránt az irrealitásba helyező forgatókönyv egymástól függetlenül nem keletkezhetett!

Amennyiben ez a nyilvánvaló azonosság nem eléggé meggyőző, figyeljünk a nyelvi kifejezés olyan apró, árulkodó jeleire, mint például a magyar nyelvből kölcsönzött *híres kurva* szókapcsolatra, amely a Hologváckij által közölt eredeti ruszin szövegben is pontosan így hangzik: *hirecsná kurvo*. Úgy látszik, a magyar köznyelv valaha, többek között ezzel az állandó jelzővel „magasztalta” az ősi női mesterség folytatóit, akikre koronként újabb és beszédesebb jelzők ragadtak: *nagy, bárcás, országos, dolláros stb.* Ám a svídniki kiadvány szerkesztői is megérik a pénzüket, mert a magyar eredetű *hirecsná* jelzőt rangon alulinak találták, és lábjegyzetben a hasonló hangzású *hizsecsná*-ra helyesbítették, ami *vadat, ragadozót* jelent. Hiába tették, mert ugyan a *híres kurva* sem a magyar *Csudahalottban*, sem a *Két kápolnavirágban* nem fordul elő, ellenben váratlan felbukkanása arról fecseg, hogy akik hajdanán a ruszin szöveg alakításán munkálkodtak, egyéb magyar balladákat is jól ismerhettek. Így például a *Nagy hegyi tolvajt*, amelynek egyes változatai

máig őrzik ugyanezt a megszólítást: „*Mé sirc magad, mé sirc, te nagy híres kurva?*”¹⁴⁸

E kis kitérő után tovább vizsgálódva láthatjuk, hogy a *Holováckij*-féle változat sémáját követi egy Perecsinben az 1970-es években rögzített szöveg,¹⁴⁹ amely az előbbihez képest kevés eltérést tartalmaz. Itt fiát falaztatja be az anya, aki ablakrés hagyását kéri, ám az anya utasítására azt is berakják, s a fiú ebbe hal bele. A harang háromszor szólal meg, de csak a harmadikra engedi el anyja a lányát, aki a koporsóra borulva meghal. A síron nőtt virágok leszakításáért halott fia mond átkot az anyára: *Adja az ég, hogy sötét sziklává váljék*. Eperjes (Presov) mellett 1966-ban hasonlóképpen szólal meg a történet.¹⁵⁰ Ebben lányát bünteti befalazással anyja, s a szerető erre a hírre lesz öngyilkos. Aztán szólal meg a harang, de mire a lány odaér, kedvesét már elhantolták, ezért a sírásókat kéri, hogy vegyék ki a koporsót, hadd búcsúzzon el tőle. A felnyitott koporsóban a fiú felül, s oly szorosan öleli magához a lányt, hogy az belehal a szorításba. Kettős temetéssel, sírvirágokkal, az anya bűnhődésével végződik ez is.

Azt hiszem, a teljes terjedelmében idézett Holováckij-féle balladából és a további tartalmi ismertetésekből kitűnik, hogy az eddigiek során *Csudahalottként* tárgyalt szövegek magukba ötvözik ugyan klasszikus vígballadánkat, de az a tragikus elemek erős dominanciája mellett minden esetben hangulati hasonulásra kényszerül, azaz a románc alapvető vidámsága a *Kádár Kata*-balladák szomorú boltozata alatt elsorvad. A végeredmény tehát a kettő kontaminációjából keletkezett új típusú szöveg, amelyet az ukrán katalógus a *Befalazott szeretőként* szokott meghatározni.

Térjünk most vissza a Vargyas által Nyírvasváriban gyűjtött, szöveghiányos *Csudahalotthoz*, s emeljük ki belőle a prózában restaurált befejezést: „*Mikor harangoztak néki, azt mondta a lány a mostohaanyjának: Anyám, meghalt Bálány vitéz! No ha meghalt, lányom vedd fel a két korsót, vidd el, eridj vizért, nézd meg, hogy van kiterítve! Elment a lány, a két korsót betette a kemencébe, ő meg bement megnézni, hogy hogy van kiterítve. És mikor végigsiratta, meg akarta csókolni, akkor a fiú ölon kapta...a fiú meghalt, megrepedt a fiú örömeben, a lánynak meg meghasadt a szíve bánatában. Mind a ketten meghaltak. A mostoha anyja még akkor sem engedte, hogy egy sírba temessék. Hanem a katólikus templom egyik oldalára temették a lányt, másik oldalára a fiút. És két liliomszál... egyikből is egy liliomszál, a másik sirbul is egy*

¹⁴⁸ Kallós Zoltán: Balladák könyve. Magyar Helikon, Budapest, 1973. 107. o.

¹⁴⁹ Baladi, I. k. 206. o.

¹⁵⁰ Uo. 208. o.

lilionszál kinőtt és a ker... magas templom tornyán felül összesodróztak. Mégis együvé... együtt lettek."¹⁵¹

Ha a fent elmondottakban szóvá tettük a *Kádár Kata* jeleneteinek a ruszin balladákba való beépülését, most ez utóbbi példa alapján lehetetlen észre nem vennünk, hogy azok a *Csudahalottal* ügyesen szövetkezve miként térnek vissza a magyar szájhagyományba. Mert kétség nem férhet hozzá, hogy a tiszavasvári adat gyökereit valamelyik közeli, – borsodi vagy zempléni, esetleg ungi ruszin közösségben kellene keresnünk.

Lintur könyve jegyzeteiben közel húsz Kárpátalján gyűjtött változatról tesz említést, s mert ezek nagy része a megye Szlovákiát szegélyező peremvidékéről való, szlovák hatásnak tulajdonítja elterjedésüket. Ismeri pedig – ismernie kell – a magyar gyűjteményeket is, így ezek alapján kimondhatná, hogy az Ukrajnában igen ritka, ellenben a ruszin területeken népszerű balladának a magyarhoz legalább annyi köze van, mint a szlovákhhoz.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy a ruszin és ukrán folklórban önállóan is meghonosodott *Csudahalott*, az ukrán folkloristák szerint *Élő halott (Zsivij mrec)* története milyen elemekből építkezik. A kérdés már *Lovassy Andort*, a Kárpátalja visszacsatolása idején Ungvárra helyezett hivatalnok-újságíró is érdekelhette, mert a *Luka Demjan*-gyűjtötte ruszin balladák közül fordítás végett ezt is kijelölte. Íme, a *Csudahalott*, az ő fordításában:¹⁵²

*Meghalok én, anyám, meghalok a lányért,
Választott mátkámért, fehér Mariskámért.*

*Ne halj, fiam, ne halj, azt mondom én neked,
Fent a hegyen korcsmát építettetek neked.*

*Pálinkázó néppel tele lesz a korcsma,
Talán Mariskát is elengedi anyja.*

*Meghalok én, anyám, meghalok a lányért,
Választott mátkámért, fehér Mariskámért.*

*Ne halj, fiam, ne halj, azt mondom én neked,
Fent a hegyen malmot építettetek neked.*

*Jönnek majd a lányok búzát öröltetni,
Talán Mariskát is anyja elengedi.*

¹⁵¹ Vargyas, II. k. 465. o.

¹⁵² Lovassy Andor: Ruszin népballadák. A Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadása, Ungvár, 1944. 37. o.

*Mentek is a lányok búzáat öröltetni,
De Mariska lányát – anyja nem engedi.*

*Meghalok én, anyám, meghalok a lányért
Választott mátkámért, fehér Mariskámért.*

*Ne halj, fiam, ne halj, azt mondom én neked,
Templomot a hegyre építették neked.*

*Imádkozni sokan jönnek a templomba,
Talán Mariskát is elengedi anyja.*

*Mentek is a lányok, mentek imádkozni,
De Mariska lányát – anyja nem engedi.*

*Ne halj, fiam, ne halj, azt mondom én neked,
Ravatalra teszünk, mint egy holt tetemet.*

*Jönnek majd a lányok a halottat nézni,
Talán Mariskát is anyja elengedi.*

*Mentek is a lányok a halottat nézni,
Mariska leányát anyja elengedi:*

*Eredj te is, lányom, senkinek se köszönj,
A házba se menj be, állj meg a küszöbön!*

*El is ment a házhoz, köszönt is ott nyomban:
Egészséget adjon Isten a halottnak!*

*Lányok, engem most már el ne temessetek,
Fehér Mariskával összeeskessetek!*

E derűsen végződő mese forgatókönyve már szinte azonos a *Csudahalott* magyar változataival, melyekhez képest csupán a fogalmazás részleteiben, a csábítás módjában, eszközeiben mutatkoznak eltérések. A csábítás eszközeül első fokon legtöbbször a mindennapi létezés fontos szükséglete, a díszes és jó vizű kőkút szolgál, amely a hegyvidék lakói számára a kedvezőtlen terepviszonyok miatt valóságos kincs, de építésében az sem mellékes szempont, hogy a vízhordás errefelé a nők feladatkörébe tartozott. Aztán mindjárt a szórakozás, az ismerkedés helyszíne következik, a korcsma, majd a hitélet gyakorlásához a templom. Egy-két alkalommal, mint a *Lovassy-féle*, s azon kívül egy galíciai szövegből is kiderül¹⁵³, az anya csak búza őrlésére alkalmas malmot, s nem csudamalmot épített fiával, mert a

---

¹⁵³ Baladi, I. k. 411. o.

realisztikus szemléletű történet nem bírja el a francia és magyar változatok csodákra képes, aranyat-gyöngyöt járó malmait.

Azt mondhatjuk tehát, hogy ezek az eltérések, apróbb változtatások a ruszin és a magyar gondolkodás értékrendbeli eltolódásait is tükrözik. Ebből kifolyólag olyan fontos kiigazítások, amelyek nélkül elképzelhetetlen a ballada „átigazolása”, azaz a ruszin közösség szellemi kincsébe való beágyazódása. Végző soron a szöveg ezektől a simításoktól kapja meg újabb „nemzeti kötődését.”

A ruszin területeken *Zádor – Kosztyu – Miloszlavszkij*,¹⁵⁴ majd *Lintur* is megtalálta az önállósult *Csudahalottat*, amelyek tartalmi és formai tekintetben egyaránt megegyeznek úgy a fentebb ismertetett szövegekkel, mint egymással. Különösebb figyelmet itt az a körülmény kelthet, hogy a ballada rendkívüli népszerűsége folytán a galíciai területek közvetítésével a belső-ukrajnai régiókban – Kijev, Csernyigov, Hmelnickij környékén is viszonylag változatlan tartalommal honosodott meg. Egy esetben azért mégis kimutatható némi bővülés, mégpedig a befejező jelenetben, amikor a halottlátás végett érkező leány így beszél: *Jaj, az ő gyöngye lábai, melyekkel hozzám járt, jaj az ő gyöngye kezei, melyekkel ajándékot hozott, jaj, az ő gyöngye szája, amelyjel csókolt!... S miután a legény talpra szökken, hogy világgá kiáltja örömét, a legvégén ezt a talányszerű összegzést olvashatjuk: *Eljegyezte a holt az élő, az élő a holtnak ingét kihímezte. Hímezte, hímezte fekete cérnával, hogy megismerje a legények között. Hímezte, hímezte vörös selyemszállal, hogy felismerje az ezred katonái között.*¹⁵⁵*

Megjegyezzük még, mert mindenképpen elgondolkodtató, hogy a *színlelt halál-motívum* egy másik ukrán balladában is főszerephez jut, mégpedig a *Hűségpróba*-típus egyik változatában. Itt a lány tettetni magát halottnak, hogy hadba vonult szeretőjét,¹⁵⁶ aki sem apja, sem anyja halálhírére nem fordult vissza, hazacsalja. Halálra hajsolt lován érkezik a kozák, de már asztalosok kisebbszerű hada készíti a túlvilági „házikót”. – *Szélesre mérjétek, mélyre készítsétek, őt középre, engem mellé fektessetek* – szól a legény, s erre a halottnak hitt szerető feltámad.

Irodalom- s egyben folklórtörténeti érdekességként ide kíváncozik még, hogy a *Zsivij mrec* egyik legkorábbi ukrán változatát *Ivan Franko*, a neves ukrán író jegyezte le 1880-ban a kolomeai börtönben¹⁵⁷ egy galíciai rabtársától. Ez a tény jelentősen megemeli a *Csudahalott-család* ukrán ágának rangját, de ezzel együtt hangsúlyozza a galíciai régiónak, mint közvetítő övezetnek a szerepét is.

¹⁵⁴ Zádor – Kosztyu – Miloszlavszkij: Narodnyi pisznyj podkarpatszkih ruszinov. A Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadása. Ungvár, 1944.

¹⁵⁵ Baladi, I. k. 412. o.

¹⁵⁶ Uo. 139. o

¹⁵⁷ Narodna Tvorciszty ta Etnografija. 1985. 5. sz. 67. o.

3.10. Szeretet próbája (69) – Az önfeláldozó szerető (I – F-2)

Ki ne ismerné a pásztorfiú esetét a kebelébe bújtt sárighasú kígyóval, s ki ne marasztalná el a szülőket, testvéreket, akik testi épségüket jobban féltik a veszélybe került hozzátartozó életénél? De hát azért rendelt Isten az ember mellé társat, hogy akár karja árán is megóvja szeretője életét.

A példabeszédnek sem utolsó történet a Székelyföldön és Moldvában lírai részletekben gazdag, csodálnivalóan ép balladákba tömörülve maradt ránk, de az európai népek szájhagyományában is jelentős mennyiségű hasonló feldolgozással találkozhatunk. A téma kiváló ismerői már évtizedekkel ezelőtt felfedezték a párhuzamot e balladai történet és az ógörög *Alkesztisz* legendája között, aki az istenek törvényei ellen vétő férje, *Admetosz* helyett magára vállalta a halálbüntetést, amikor erre az áldozatra a férj tulajdon szülei nem voltak hajlandók.

Vargyas Lajos *E. Long* amerikai és *G. Megas* német kollégái nyomán maga is úgy véli, hogy a középkor emberének alaposan felkeltette érdeklődését ez az ógörög mondai emlék, s minden bizonnyal ekkortájt keletkeztek a téma prózai feldolgozásai. A magunk részéről ezt megtoldjuk azzal a feltételezéssel, hogy az így létrejött mesék saját nemzeti és társadalmi körülményeiknek megfelelő aktuális tartalmakat kaptak, melyeknek központi eleme minden esetben a hozzátartozók önzetlen, önfeláldozó szeretetéről való meggyőződés. Arról már szó sem esik, hogy a ballada hősének miféle vétek miatt kellene *Admetoszhoz* hasonlóan bűnhődnie, mert e családi drámák konfliktusai célirányosan a *szeretet próbatételére* vannak kiélezve. Ennek elérésére eléggé extrém és meghökkentő alkalom a kígyók szerepeltetése még akkor is, ha esetleg utólag kiderül, hogy csak színlelt volt a veszély. Itt ugyanis sem helye, sem ideje nincs a kertelésnek: egyértelműen ki kell nyilvánítani, hogy az ember által eredendően utált és rettegett kígyóval szemben van-e szívünkben elegendő szeretet?

Pálóczi Horváth Ádám már 1813-ban felvette gyűjteményébe¹⁵⁸ a ballada egy erősen redukálódott, kopott változatát, s talán véletlenszerűen, nagyjából ebben az időben – 1814 és 1819 között rögzítette népdalai között *Zorian Dolenga-Hodakovsszkij* az egyetlen olyan általunk ismert ukrán szöveget,¹⁵⁹ amelyben a magyarhoz hasonlóan a kígyó megjelenése kelt riadalmat. E részlet kiemelése azért fontos, mert a típus európai elterjedését és felépítését vizsgálva Vargyas

¹⁵⁸ Énekes poézis. Válogatás Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekeiből*. Magyar Helikon, 1979. 231. o.

¹⁵⁹ Baladi, I. k. 143. o.

Lajos külföldön csak a magyar nyelvterülettől délre és keletre – szerb, bolgár és román területeken tudta kimutatni a *kígyómotívumot*. S bár tucatnyi ukrán szöveget végigelemezett, ezzel az eggyel nem volt alkalma találkozni. Kezdjük hát az áttekintést elsőként ezzel az ukrán adattal:

*Aj, elmentem én az erdőbe eprészni.
Bangita, málna, szép piros bogyócska,
karomba ragadt ott egy mérges kígyócska,
bangita, málna, szép piros bogyócska!
– Jaj, szedd le kezemről – kérleltem apámat.
– Szedje le az, aki kinézett magának.*

*Aj, elmentem én az erdőbe eprészni.
Bangita, málna, szép piros bogyócska,
karomba ragadt ott egy mérges kígyócska,
bangita, málna, szép piros bogyócska!
– Jaj, szedd le kezemről – kérleltem anyámat.
– Szedje le az, aki kinézett magának!*

*Aj, elmentem én az erdőbe eprészni.
Bangita, málna, szép piros bogyócska,
karomba ragadt ott egy mérges kígyócska,
bangita, málna, szép piros bogyócska!
– Jaj, szedd le kezemről – kérleltem babámat.
Jött is ő azonnal, meg is szabadított,
bangita, málna, szép piros bogyócska!*

VFL fordítása

Mint tapasztaljuk, a történet alapötlete és főbb mozzanatai megegyeznek a magyar balladákkal: a szülők elutasítása után a szerető szabadítja meg mátkáját a kígyótól, s ezzel valós veszélyhelyzetet old fel. A túlzottan egyszerűsítő, a költői eszközökben szerény szerkesztésmód azonban esztétikai hiányérzetet kelthet az olvasóban, a további variációs lehetőségek kihagyása pedig a dráma hatásosabb lehetőségeinek kibontakozása elé támaszt akadályt.

A típus további ukrán variációiban, mint már utaltunk rá, a kígyó nem kap szerepet. Helyette az élet által produkált valós veszélyhelyzetek váltakoznak, de a dramaturgia ezekben is ugyanaz: a bajbajutott hiába kéri szüleit, testvéreit – önzetlen segítséget csak szerető társától várhat. Megfigyelhető, hogy bizonyos élethelyzetek gyakori ismétlődése, mint például a rabság, katonaság vagy hadifogság, a típuson belül akár önálló csoportot is alkothat. Ismerkedjünk velük.

Oscar Kolberg lengyel zeneszerző és folklorista a XIX. század végén, nyugat-ukrán területen rögzítette a *rabságban sínylődő kozák* siralmait:

A tömlöcben kesergő kozák búsan búgó gerlepárral üzeni apjának, hogy adja el lovait, váltsa ki fiát a rabságból. – Eszemben sincs lovaimtól megválni, inkább hagyom a fiamat szenvedni. Nővérének üzeni, hogy adja el a borjakat, s azok árán váltsa ki őt a rabságból. A válasz hasonlóképpen elutasító. Kedvesének üzeni, hogy akár szoknyája árán is váltsa meg a szabadságát. A lány visszaüzen: – Megválok én szívesen a szoknyámtól, kiváltalak a szomorú rabságból.¹⁶⁰

A szoknya eladásának jelképes üzenetét fölösleges magyarázni. Lovakkal és szarvasmarhákkal azonos értékcsoportha női ruhadarab csak egyféleképpen kerülhet, mégpedig levetve.

A következő példát *Marko Vovcsok* ukrán író kéziratban hátrahagyott s azóta közreadott gyűjtéséből emeltük ki.¹⁶¹ Hőse a frissen sorozott legény, aki társaival üzen az övéinek:

*Búg a gerle bánatosan már kora hajnalban,
könnyes szemmel áll az újonc a regrutasorban.
Kertek fölött szárnyra kelve egyre búg a gerle,
jaj, de nagy a menetelő regruták keserve!*

*– Ej, katonák, testvéreim, sok derék pajtásom,
mondjátok meg az apámnak, hogy látni kívánom.
Adja el szürke ökreit, minden gazdagságát,
annak árán megválthatná fia szabadságát.*

*– Nem bánom én, hogyha nem lesz soha hazatérted,
ökreimet az udvarról le nem hajtom érted.*

*Búg a gerle bánatosan már kora hajnalban,
Könnyes szemmel áll az újonc a regrutasorban.
Kertek fölött szárnyra kelve egyre búg a gerle,
jaj, de nagy a menetelő regruták keserve!*

*– Ej, katonák, testvéreim, sok derék pajtásom,
mondjátok meg az anyámnak, hogy látni kívánom.
Adja el az udvaráról sok fejős jószágát,
annak árán megválthatná fia szabadságát.*

*– Nem bánom én, hogyha nem lesz soha hazatérted,
teheneim az udvarról el nem adom érted.*

*Búg a gerle bánatosan már kora hajnalban,
Könnyes szemmel áll az újonc a regrutasorban.
Kertek fölött szárnyra kelve egyre búg a gerle,
jaj, de nagy a menetelő regruták keserve!*

¹⁶⁰ Uo. 140. o.

¹⁶¹ Uo. 141. o.

– *Ej, katonák, testvéreim, sok derék pajtásom,
mondjátok meg a mátkámnak, hogy látni kívánom.
Tegye pénzzé keze alól minden ingóságát,
azzal megválthatná szeretője szabadságát.*

– *Eladom én mindenemet, marháim sem szánom,
hogy szemtől-szembe láthassam, nagyon régen várom.*

VFL fordítása

A galíciai *Stanislau* (Ivano-Frankivszk) közeléből szintén van adatunk. E változat¹⁶² szereplője rabságba vetett kozáklegény, aki az előbbiektől eltérően levélben kéri a váltságdíjat. A hozzátartozók némi szánalmat tanusítva tudakolják, mi lenne a fizetnivaló? Apjától száz pár igavonó ökröt, anyjától száz fejős tehenet és három borjút, bátyjától száz felszerszámozott lovat, nővérétől száz juhot és száz bárányt kér, de azok sokallják, és beletörődve üzenik, hogy a legénynek ott kell elvesznie. Utolsó levelét kedveséhez írja, aki örömmel adja meg a száz vemhes üszőt, s ugyanannyi borjút.

Az *Ivan Franko* által lejegyezett ballada¹⁶³ helyszíne a *Beszkidek tetején* a nagy kányafa alatt épült mulató. A fiatal lány térden állva kéri az őt fogva tartó törököt, hogy ne vegye el fiatal életét, az apja meg hozza a váltságdíjat. Az apa csak nem jön, a lány tovább zokog, életéért könyörög az iszogató töröknek, mert reméli, hogy anyja megérkezik a pénzzel. De hiába várja őt is. Végül kedvesének üzen, aki még idejében meg hozza a váltságdíjat. Végző tanulságként elhangzik, hogy a hű szerető a szülőknél, testvérnél is jobban tud szeretni.

Holováckij Galíciai és magyar-orosz népdalaiban a *Szeretetpróba*-balladákhöz tucatnyi szöveg tartozik. Közöttük önálló változatcsoportba sorolható az a három dal, amelyek vízben fuldoló legény, illetve lány megmeneküléséről regélnek.¹⁶⁴ A fiatal kozák a Dunában, a lány a tenger vizében küzd életéért. Sorra jönnek a hozzátartozók, akik nem tagadják meg a mentést, de sem a csónakot, sem az evezőt nem találják. Majd csak a kedves az, aki csónakkal és evezővel jó időben érkezik. A harmadik változat hőse ugyancsak a Dunában fuldoló leány, aki az éppen arra járó apját, majd anyját, bátyját s nővérét kéri, hogy húzzák ki, de a válasz minden esetben elutasító: – *Adja Isten, hogy elpusztulj, nem voltál jó leányunk!* Szerencsére jegyese is arra megy, aki kezét nyújtja a végső pillanatban. Ez is tanulsággal zárul: – *Jobb az én édesem apámnál s anyámnál!*

¹⁶² Uo. 141. o.

¹⁶³ Uo. 142. o.

¹⁶⁴ Uo. 143-144. o.

Csernyigov körzetében, a XIX. sz. közepén rögzítették a tatár elől menekülő lány történetét,¹⁶⁵ aki bátyja házában keres oltalmat. A testvér a veszélyt tapasztalva, saját háza népe miatt aggódva megállítja hűgát a küszöbön, s mint idegentől, megtagadja tőle a bebocsátást. – *Micsoda idők járnak, hogy a testvér testvért megtagad!* – mondja a lány, s ezek után nővére háza felé igyekszik. Ott is ugyanúgy jár, végül az utolsó menedék reményében kedvese háza felé fut, s az nyit neki ajtót. Ekkor elégedetten állapítja meg, hogy meglelte az igazi hozzátartozóját.

Mivel a fenti ruszin és ukrán történetek előadása azonos alaphelyzetekből építkezik, mindegyik tisztán illeszkedik a *Szeretetpróba* keretébe. A variációs lehetőségek azonban tovább is bonyolíthatók, s ezt igazolandóan most kitérünk a típus egy oldalági változatcsoportjára. Ezek meghatározó motívuma, a *szereletlenség*, csak árnyalatában különbözik a *Szeretet próbájától*, de új elemként még egy emberi negatívum társul hozzá, mégpedig a *haszonlesés és a kapzsiság*, s ez a momentum már a ballada önállósodása felé mozdítja el a cselekményt. Az alábbi, lírai részletekben gazdag népballada *A. Duleba* kelet-szlovákiai gyűjtésű ukrán népdalaiból való:¹⁶⁶

*Makovica nincs felszántva,
csak golyókkal teleszórva.
Dombja alatt, zsenge fűben
harcos fekszik sebesülten,
lova nyihog, a patája
egyre csak a földet vágja.*

*Már anyja is megérkezett,
megállott a fia felett,
kezét fejére kulcsolja,
aztán mégis azt firtatja:
– Odajártál, háborúztál,
s egy kis portékát se hoztál?
– Anyám, hagyj békén engemet,
ne hasogasd a szívemet,
azt már úgyis golyó járta,
éles szablya átalvágta.*

*Alkonyattájt, estefelé
apja jó a fia elé.
Illendően megkönnyezi,
közben egyre kérdezteti:
– Odajártál, háborúztál,
hol a zsákmány, amit hoztál?
– A zsákmány nem engem illet,
de hoztam egy véres inget.*

¹⁶⁵ Uo. 145. o.

¹⁶⁶ Uo. 146. o.

*Élamott az erdőszélen
huga lohol az ösvényen.
Ő is elkezdi a sírást,
majd ekképp tesz szemrehányást:
– Mindhiába verekedtél,
hogya semmit sem szereztél!
– Húgom, hagyj nyugton engemet,
ne hasogasd a szívemet.
Azt már úgyis golyó járta,
éles szablya átalvágta.*

*Bátyja ballag arra éppen.
Látja testvérét a vérben,
könnyhullatva fejét fogja,
aztán ő is csak faggatja:
– Őcsém, ugyan merre jártál,
s hová dugtad, amit hoztál?
– Nem haszonért hadakoztam,
haza csak a lovam hoztam.*

*Egyszer csak az istenadta
jegyesének hangját hallja.
Szívrepesve fut a lányka,
örül, hogy élve találja:
– Egyetlenem, mutasd sebed,
meglásd, doktort hívok neked!
S keszkenőjét felhasgatja,
sebét friss pólyába rakja.*

*Áldja meg azt a Jóisten,
akit küldött, hogy segítsen.
Százszor jobb az a szülőknél,
ezerszer a testvéreknél!*

VFL fordítása

Holovackij galíciai és magyar-orosz népdalai között két ehhez fogható módosított változatot tett közzé.¹⁶⁷ Az elsőben sebesült katonát találunk, aki tűz melegénél gyógyítgatja sebeit. Ezek egyike mély, mert golyó ütötte, másika széles, mert szablya hasította. A sebesült hideg vizet kérne látogatóitól, de azokat csak a feltételezett, elrejtett szerzemény érdekli. A másik szöveg hősenek társadalmi helyzetéről, betegségének okáról semmi sem derül ki, de ő is inni kíván, ám apjának, anyjának, akik az elrejtett értékek miatt aggódnak, fontosabb dolguk akad, s a véráldozattal szerzett javak az önzetlenül szerető lányt illetik. A közösség ítélete tehát ismét kimondatott.

¹⁶⁷ Uo. 147-148. o.

Megközelíthetjük a tárgyalt típus vizsgálatát a népköltészetre erősen jellemző szöveg-összefüggések irányából is. Ez a folklórjelenség, bár a műfajok közötti viszonylatban is jelen van, többnyire a műfajokon belül működik jól kimutatható eredménnyel. Így például a családtagok szeretetlenségének felemlégetésével szemben a szerető helytállása, mint drámai alaphelyzet, alkalmasnak mutatkozik a cselekmény további építésére. Arra, hogy az alapszöveg teljesen új elemekkel bővülne, nincs értékelhető adatunk, ellenben az alábbi példa markánsan szemlélteti a más típusoktól kölcsönzött elemek felhasználását:¹⁶⁸

*Búsul Pintye egymagában
a vármegye fogdájában.
Levelét ott körmölgeti,
apjurának ezt üzeni:*

*– Kedves apám, ha megszánál,
száz arannyal kiválthatnál.
– Inkább fiamnak se mondlak,
minthogy érted annyit adjak!*

*Búsul Pintye egymagában
a vármegye fogdájában.
Levelét ott körmölgeti,
jó anyjának ezt üzeni:*

*– Édesanyám, ha megszánál,
száz arannyal kiválthatnál.
Inkább fiamnak se mondlak,
minthogy érted annyit adjak!*

*Búsul Pintye egymagában
a vármegye fogdájában.
Levelét ott körmölgeti,
babájának ezt üzeni:*

*– Hallod, Ánca, ha megszánál,
száz arannyal kiválthatnál.
Ánca rendben leszámolta,
a rabságból kiváltotta,*

*asszonyaként elkísérte,
s fiúcskát szült már egy évre.
Pólyás fiacskáját nézi,
és így énekelget neki:*

*– Tente, tente, kis bubácska,
ne hasonlíts az apádra,*

---

¹⁶⁸ Lintur, im. 187. o.

*mert én akkor felaprítlak,
hegyes karókra aggatlak!*

*Nótáját még be sem végzi,
Pintye az ablakon nézi:
– Fújjad, Ánca, csak azt fújjad,
amivel fiam altattad!*

*– Tente, tente, kicsi bubám,
pont olyan vagy, mint az apád,
csurgatott mézben fürdetlek,
finom gyolcsokba göngyöllek!*

*– Hazudsz, szuka, nem ezt fújtad,
fiam nem ezzel ringattad,
épp az ablak előtt álltam,
jól hallottam, mindent láttam!*

*Hagyd most, asszony, a gyermeket,
vedd fel legszebb öltözeted,
tedd fiamat a rengőbe,
s gyere velem az erdőbe.*

*Esteledni kezdett éppen,
megálltak egy irtásszélen,
s mire a nap lehanyatlott,
az asszonynak feje hullott.*

VFL fordítása

Mint látható, a *Szeretet próbája* és a *Zsivány felesége* találkozásából akár újnak is mondható, kontaminált ballada keletkezett, szinte csak azért, hogy direkt módon ki nem mondott, le nem írt nevelési szándékkal megfogalmazza és elítélje a jótevővel szemben tanúsított emberi háládatlanságot. Lintur több olyan kárpátaljai és kelet-szlovákiai változatról tesz említést, amelyek hőse a máramarosi román származású *Pintye*¹⁶⁹ (*Gligor Pinte*) nevű betyár. Azt azonban a magyar betyárballadák kapcsán is tudjuk, hogy a történelmi alak valódisága mögött általában csak sztereotípiákból komponált költött eseményeket találunk. Akárcsak a *Csudahalott* és a *Két kápolnavirág* egyesülésében, itt is a vidámabb szüzsére épül rá a tragédiába ívelő folytatás, és a két típusalkotó motívum közül ez alkalommal is az erősebb kisugárzású, nagyobb fajsúlyú tragikus elem nyer dominanciát.

Ezek után, gondolatban újra bejárva a fentebb tárgyalt balladák világát, jogosan vetődik fel a kérdés: honnan való, s van-e valós alapja ennek a nagyfokú vérrokonok iránti kiábrándultságnak? Mivel egy

¹⁶⁹ I. Lipót császár 1701-ben vérdíjat tűzött ki a román származású Pinte Gligor fejére.

kimerítő és kielégítő válasz megfogalmazásához visszamenőleges szociográfiai felméréseket e dolgozat szűkös keretei miatt nem végezhetünk, a társadalom-lélektan felől próbáljuk megadni a megközelítő választ. Az tény, hogy a szülők és gyermekek viszonyában mindig voltak és lesznek is a fiatalok párválasztása okán fellobbanó konfliktusok, de azok csak igen ritkán hevülhetnek fel a balladákban tapasztalt élethelyzetek hőfokára. A balladameséket a szerelemtől bódult fiatalok, vagy az ő eszükkel gondolkodó népi énekesek szülték a világra, akik hajlamosak a szerelem érdekeit mindenek fölé emelni.

3.11. A Katonalány (80) – Katonalány (III – F-1)

Már az ókori görögök mítoszteremtő képzelete is megformálta és életre keltette a harcos amazonok szemrevaló népét, mintegy azt a felismerést közvetítve, hogy a férfiak mindig fokozott érdeklődést tanúsítottak a különlegesnek mondható, az alaptermészetükkel és társadalmi szerepükkel szemben harcias nők iránt. Mint az antik kultúra oly sok eleme, a középkorban ez a téma is kisebb metamorfózison ment keresztül, melynek eredményeként a nők már csak egyedi alkalmakra korlátozott helyzetekben – például, ha a fiú utód nélkül megöregedett uralkodó nem tudott vezért állítani hadai élére –, végszükség esetén öltöttek vértet, és fogtak fegyvert. A helyzet még így is kiemelt figyelmet érdemlő, amint azt a különböző népek mese- és mondafeldolgozásai kellőképpen alá is támasztják.

Az európai népballada-költészet a XIV. század óta kedveli, kiemelten variálja, egyik kultúrából a másikba adja a közönség számára is közkedvelt témát, mely a magyar mellett a germán, latin és szláv népek költészetében egyaránt termékeny talajra lelt.

A katonalány magyarban meghonosodott történetének mindössze három Moldvából származó változata ismert.¹⁷⁰ Ezek mindegyike a fiúutódokat hiányoló Dancia király panaszával indul, akinek így reménye sincs a „katonafogságból” való szabadulásra. Legkisebb lánya azonban haját *vitézek módjára vereti* (vágatja), köntösét *huszárok módjára szabatja*, majd lóra pattan, s elindul a Duna felé. Katonatársaiban mindjárt felébred a gyanú:

*Istenem, Istenem, vajon e mi lehet,
Vitéz-e, vaj kegyes?
Tán ülése hojza, mintha vitéz volna,
Személye úgy hojza, mintha kegyes volna.*

¹⁷⁰ Vargyas, II. k. 534. o.

Az igazság felderítésének szándékával háromszor állítják próba elé. Elsőként guzsalyakat és puskákat raknak elé, de ő csak a fegyverekhez nyúl. Aztán búzakévék és rozmaringsokrok közül kell választania, s miután ez alkalommal is sikeresen leplezi női mivoltát, meleg vizű fürdőbe hívják, ahol a levetkezés elkerülése végett cselhez kell folyamodnia, szolgálait ezért ekképpen oktatja:

*Mikor én lehúgom lengyel sarkú csizmám,
Akkor rikojtsátok: szökjél, uram, szökjél,
Szökjél, uram, szökjél, Ferenc Jóska császár,
Égetik országod, rabolják népedet.
Ott se ismerték ki, vitéz-e, vaj kegyes.
Pusztina (Moldva), Kallós, 1951.*

Köztudott ugyanakkor, hogy a balladával párhuzamosan 1570 óta a műköltészetben, pontosabban *széphistóriáink* között is jelen van a téma, melyet a Semptei Névtelen, mint a költemény kolofonjában tudunkra adja, horvátból fordított magyarra.¹⁷¹ A mű (*Az Béla királyrul való és az Bankó leányáruul szép história*) a király eszén túljáró, vitéznek öltözött, próbák elé állított lány helytállásáról tudósít, arról, hogyan sikerült nem mindennapi vállalkozása végéig lepleznie nőiségét, melyet „selymes” keblei megmutatásával csak akkor fed fel, amikor biztonságban érzi magát, s már nem tart az „erőszakos” csábítástól. Sajnálatos, hogy a fordítással egykorú horvát szöveg nem maradt fenn, ellenben a horvát irodalom szakértőjeként ismert Bajza József – nem azonos a reformkori költővel és kritikussal – 1934-ben közzétette egy 1840 táján följegyzett nyugat-magyarországi horvát változatát, amely saját prózai fordításában a következőképpen szól:

Az ifjú királyfi öreget és fiatal táborba parancsol. Azt az öreg atyát is, akinek kilenc leánya volt. A legidősebb Rozalinka, a legfiatalabb Vidovinka. Az öreg atya megijedt, mit tegyen most, merre menjen? Mondja neki a legfiatalabb leány, a szép ifjú Vidovinka: „Ne félj, öreg atyám, én foglak helyettesíteni. Vegyél mókus-lovat (ti. fűrgét, mint a mókus – Bajza J.), szabj ruhát katona módra. Vidovinka felül a lóra, katona-öltözetet visel. Mikor a táborba ér, megnézi az ifjú királyfi, csodálkozik és nézi őt, és mondja az ifjú királyfi: „Gyertek ide, katonák, valamennyien és katonák kapitányai! Közöttünk van egy ifjú, szebb minden leánynál. Vezessük őt Új-Vásárra, hogy lássuk, nem leány-e? Vajjon elkerüli-e a selymet, puskát-lőport fog-e venni?” A leány bölcs volt, bölcs volt és ravasz volt, hogy a selymet elkerülte, puskát és lőport vett. „Vezessük oda a Dunára, átússza-e a Dunát?” Az ifjú királyfi a Duna partján, ám a leány a Duna közepén, az ifjú királyfi a Duna

¹⁷¹ Semptei Névtelen: *Az Béla királyrul való és az Bankó leányáruul szép história* (1570) Régi magyar költők tára, 8. k. Sajtó alá rendezte Dézsi Lajos, Budapest, 1930.

közepén, ám a leány a Duna túlsó oldalán. Felfedte selymes keblét, megmutatta a csípőjét. „Nézd csak, nézd csak, ifjú királyfi, íme leány vagyok.” „Várj csak, várj csak, leányka, te leszel az én szerelmem.” „Én meg nem leszek, és nem leszek, elég próbára tettél engemet.”¹⁷²

Mint látjuk, a horvátból magyarított *széphistória* és a prózai változat cselekménye több eleme alapján is azonosítható, ami a két forrás rögzítése közt eltelt majd háromszáz esztendőre való tekintettel a történet életképességét dicséri. Ami megkülönbözteti a két szöveget, az sem feltétlenül romlás, hisz a fordítást készítő Névtelen a XVI. század esztétikai normái szerint meglehetősen szabadon bánhatott a kezébe került horvát énekkel, így az eltérések részben az ő számlájára is írhatók. Ezen túl pedig ismernie kellett, s minden valóság szerint használta is *A katonalány* magyar népballadai szerkesztéseit. Vargyas e tekintetben bizonyítékot is felmutat, mégpedig a balladák és a *széphistória* azonos módon előadott fürdési jelenetét,¹⁷³ ugyanis a későbbi horvát szövegek a Duna átúszásáról szólnak, s a lány a folyam vizében igyekszik távol tartani magától a legényt. De a Bankó név sem ismert a horvátoknál, a *Semptei Névtelen* azt csakis magyar forrásokból kölcsönözhetette, mivel a bolgárok anyagát, melyben ugyancsak gyakori a Bankó név, nem ismerhette.

Tehát a témának a magyar folklórban és az úgynevezett magasabb magyar kultúrában való párhuzamosságára bőséggel van adatunk, s minden bizonnyal hasonlóképpen alakult *A katonalány* „regénye” Nyugat- és Dél-Európa más népeinél, de semmi esetre sem közvetlen szomszédainknál, a szlovákoknál, valamint a ruszinoknál.

Lintur gyűjteményében három változatát olvashatjuk a témának. Az alábbiakban ezek egyikének magyar fordítása következik.¹⁷⁴

*A császárnak nincs fia,
kit küldjön háborúba?
– Nincs énnékem kozákom,
csak három szép leányom.*

*– Legidősebb, te menj el
harcolni a sereggel!
– Katona én nem vagyok,
öldökölni nem tudok,*

*remegek, ha nő a baj,
szívem olyan, mint a vaj.
– Te, középső, te menj el
harcolni a sereggel!*

¹⁷² Irodalomtörténet, 1934. 9 – 10. o.

¹⁷³ Vargyas, II. k. 544.o.

¹⁷⁴ V. P. Lintur, 165. o.

– *Katona én nem vagyok,
öldökölni nem tudok,
remegek, ha nő a baj,
szívem olyan, mint a vaj.*

– *Legkisebbik, te menj el
harcolni a sereggel!*
– *Édesapám, indulok,
hű vitézed én vagyok,*

*ha ölni kell, ölk én,
szívem, mint a vas, kemény.*

*Lóra pattant boldogan,
meg is siratták sokan,
és amint kardot rántott,
háromszázat levágott.*

*A vezér csak csodálja:
– Melyik ezred huszárja?
Dehogy huszár, huszárlány,
a legkisebb királylány!*

VFL fordítása

Rögtön szembetűnik az erős tömörítésben elbeszél cselekmény és a szöveg szikár, líraiságot nélkülöző stílusa. Ha ezzel egyetértünk, máris elejét vehetjük a magyar változatokkal való párhuzamkeresésnek, mert az alaphelyzet azonosságán kívül szinte nem is találunk benne ismerős elemet. Ebben a döntésünkben *Lintur* is megerősít bennünket, aki azt hangsúlyozza, hogy a kárpátukrán folklórban kevés az ehhez hasonló, ennyire meggyőző példája a nyugati szláv, azaz a szlovák hatásnak. Mint kötete jegyzetanyagában írja, a szlovák határ menti földrajzi sávban természetesnek vehető a ballada gyakorisága, de az már elgondolkodtató, hogy attól mintegy 250 km-re, a kárpátukrán néprajzi területre mélyen behatolva, a máramarosi falvakban is fellelték *A katonalányt*.¹⁷⁵ Igaz, említésre méltó eltéréseket ezek a változatok sem mutatnak, egyaránt kezdetleges fogalmazásúak, s nemcsak a magyarral, de más európai feldolgozással sem hasonlíthatók össze igazán, amennyiben azok költőileg kidolgozott elemeit keressük bennük. De hogy a *Lintur* szövegein túl más példákat is említsünk, megvizsgálhatjuk akár *Volodimir Hnatyuk* bácskai gyűjtését is: az ott olvasható változatok hasonlóképpen szükséztavúak.¹⁷⁶ Érdekes módon a szlovák szövegekben is

¹⁷⁵ Uo. 267.o.

¹⁷⁶ V. Hnatyuk: Ruzski narodnyi pisznyi. Szerk. Djura Latjak. Ruzske Szlovo, év n. Novy Sad, 39. o

ugyanazt az állapotot találjuk,¹⁷⁷ de nyugatabbra tekintve a Vargyas által idézett egyetlen délfrancia töredék sem bővelkedik a leíró részletekben, cselekménye annak is mindössze ennyi: *A háborút kihirdették. Lent, a tengermelléki vidéken Ossau-ban van egy nemes úr, három lánya van. Odamegy az elsőhöz: lányom, elmész-e oda? Nem, nem, atyám, harcra nem megyek... Odamegy az utolsóhoz: lányom, elmész-e oda? Ó igen, ó igen atyám, elmegyek a harcra. Adja nekem lovát, amely harcra való, adja fegyvereit, amiket a királytól kapott, adjon egy kis apródot, aki hű legyen hozzám. (Jean, a harcos rendezi katonáit, szétszórta az ossau-i gárdát.)*¹⁷⁸

Ezek után úgy véljük, mindenképpen érdemes fontolóra venni Vargyasnak azt a véleményét, mely szerint a délfrancia szöveg csak töredék, ugyanis lehetetlen, hogy a szövegromlás három, de ha jobban utánanézőnk, több nép szájhagyományában is ilyen egységes módon menjen végbe. Itt arról lehet inkább szó, hogy az Európa-szerte népszerű történet népballadai feldolgozásai időben jóval megelőzhatték a magyar *széphistóriát* és egyéb, bizonyára más népek műköltői produktumait, így volt rá bőséggel idő és alkalom, akár a Vargyas által sokszor emlegetett vallon telepések közreműködése által, hogy széthordják a kelet-európai népekhez is a történet egyszerűbb francia változatát. Ahol pedig a népi fogalmazásokkal párhuzamosan, a XVI. század második felében megjelentek a széphistória-szerű műköltői változatok, ott a kettő keveredése, egymásra hatása eredményeként kialakulhattak a moldvai, a spanyol, portugál és olasz mintákhoz hasonlítható részletező, a katonalány próbáinak (ezek csak részben és egyes változatokban minősíthetők ügyességi próbáknak, valójában a hős(nő) nemiségének a felderítése a céljuk) meseszerű elemeit is tartalmazó balladaszerű énekek.

Mivel tehát sem a szlovák, sem pedig a ruszin (ukrán) írásbeliségben nincs nyoma a téma széphistóriai megjelenítésének, a ruszin változatokat – a szlovákot is beleértve – teljes értékűként kell fogadnunk, akárcsak a velük kísértetiesen rokon franciát, mely egyébként akár a ballada ősalakja is lehetett. S ezen a ponton megdőlni látszik Vargyasnak az a kijelentése, mely szerint a francia eredetű *Katonalány* magyar közvetítéssel jutott el északi és keleti szomszédainkhoz, hiszen eljuthatott egyenes ágon is, az oly sokat emlegetett vallon telepések közvetítésével.

3.12. A Gunaras lány (81) – Az eltört korsó (I – L-13)

¹⁷⁷ Fényes a tűz lángja. Szlovák népballadák, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1962. 137. o.

¹⁷⁸ Vargyas, II. k. 538. o.

A gunaras lány könnyed kis meséjét olvasva úgy érezzük, mintha az „kilógna” a súlyos, veretes balladatémák sorából, hisz „ártatlan gyermekcsíny” – a libák meghajigálása, a gúnár leverése – okoz némi bonyodalmat. Ennek tisztázására a libapásztorlány a fiú apjához, a bíróhoz fordul panaszával, ott azonban az okozott kárért irreálisan magas, teljesíthetetlen követeléseket támaszt, szinte azt sugallva, hogy a „büntett” anyagiakkal nem, legfeljebb a házassággal kompenzálható. A minden bizonnyal jelképes üzenetű történethez Vargyas Lajos a következő „használati utasítást” csatolja: „*E játékos hangú énekünkben szerelmi szimbólum rejlik. A ludak tulajdonképpen magát a lányt jelképezik, amint a legényt is a népdalban lova vagy ökre. S ha a ludak közé hajigált a bíró fia – méghozzá arany buzogánnyal –, amiért a lány kártérítést kér, azaz ki akarja kényszeríteni a házasságot, abból világos, hogy a megtörtént szerelmet kell jóvátenni.*”¹⁷⁹

Ezen az értelmezésen kívül Vargyas csak a változatok eltéréseiről beszél, amelyek lényegesebb különbségeket nem mutatnak, s a lehetséges külföldi párhuzamok felé sincs különösebb észrevétele. „*Igazi megfelelőjét nem ismerjük. Valami hasonlót találunk egy francia énekben három szép kacsáról.*”¹⁸⁰ Mindössze ennyi, illetve egy lábjegyzetben Dános Erzsébet ide vonatkozó észrevételét idézi még, mely szerint *a Gunaras lány – kétségtelenül magyar eredetű ballada, azonban „...nem mentes szláv hatástól” idegenszerű dallama miatt.*(?)¹⁸¹

Mivel a kérdőjel a megállapítás első részére nem vonatkozik, lépünk tovább a ballada magyar eredetének szegletkövéről. *A Gunaras lány* keletkezését illetően csak abban lehetünk bizonyosak, hogy a XVIII. század végén már dalolták,¹⁸² tehát a felvilágosodás és a válságát élő reneszánsz között bármikor világra jöhetett. Balassi nyomán – már az ő írásait is átvette, és részben átdolgozta a szerelmi közköltészet – hihetetlenül megemelkedett a szerelmi líra népszerűsége, mert megnőtt az iránta való társadalmi igény is. A XVII. századi szövegemlékek arról is árulkodnak, hogy művelődéstörténetünknek ebben a szakaszában a szájhagyomány és a műköltészet szinte elválaszthatatlanul együtt élnek, egymásból táplálkoznak, hisz az eredetiség „luxusára” ekkor még csak egy magára valamit is adó Balassi vagy Csokonai tarthatott igényt.

A gunaras lányt tehát elsősorban azért soroljuk az epikus népi lírához, mert szerzőjét nem tudjuk megnevezni, másodsorban pedig – s ez a döntő érv – azért, mert félszáznál több szövegváltozata révén népballada-költészetünk elidegeníthetetlen részévé vált. A típus Kárpátalján gyűjtött változatai nagyjából egységes fogalmazásúak, mint

¹⁷⁹ Uo. 548. o.

¹⁸⁰ Uo. 549. o.

¹⁸¹ Uo. 550. o.

¹⁸² Bartha Dénes: A XVIII. sz. magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumából (1770-1800) Budapest, 1935.

ahogyan a magyar nyelvterületről előkerült anyagok is többnyire azonos elemekből építkeznek. Arra még ma is kifejezetten emlékszünk, hogy az adatközlők – afféle gyermekdalnak minősítve – már a gyűjtések idején sem tulajdonítottak neki különösebb figyelmet, elhomályosult eredeti jelentésének felfejtésére pedig kísérletet sem tettek. Ez az „érdektelenség” jelentősen hozzájárult szövegeink fokozatos romlásához, kopásához, ami viszont a kutatókra hatott kiábrándítólag. Nemzetközi kapcsolatainak irányába azonban – úgy véljük – Vargyas kételkedése ellenére is érdemes elmozdulni.

A Kisfaludy Társaság 1870-ben *A hazai nem magyar ajkú népköltészet tára* második köteteként karcsú kiadványban tette közkinccsé *Fincicky Mihály* magyar nyelvre átültetett *Magyar-orosz népdalait*, mai szóhasználatnál a kárpátaljai ruszin népdalok egy kisebb gyűjteményét. A népdalok közé örömeinkre balladák, balladaszerű alkotások keverednek, s azok közül emelkedik ki a következő epikus dal.¹⁸³

*Vizért ment a leányka,
A zöld fának árnyába:
S edényét
Eltörték.*

*A lánynak ez nem tetszett,
S korsójáért könnyezett:
„Ha úr vagy,
fizess csak!”*

*„Csitt, leányka, ne könnyezz,
itt a pénz, rajt’ mást vehetsz.
Érte vedd
Ökrömet.”*

*A lánynak ez nem tetszett,
S korsójáért könnyezett:
„Ha úr vagy,
fizess csak!”*

*„Csitt, leányka, ne könnyezz,
itt a pénz, rajt’ mást vehetsz.
Korsódért
Vedd lovamat.”*

*A lánynak ez nem tetszett,
S korsójáért könnyezett:
„Ha úr vagy,
fizess csak!”*

---

¹⁸³ Fincicky, im. 116-117. o.

„Csitt, leányka, ne könnyezz,
itt a pénz, rajt más vehetsz.
Korsódért
vedd aranyom.”

*A lánynak ez nem tetszett,
Korsójáért könnyezett:*
„Ha úr vagy,
fizess csak!”

„Csitt, leányka, ne könnyezz,
itt a pénz, rajt más vehetsz.
Korsódért
Vedd telkemet.”

*A lánynak ez nem tetszett,
S korsójáért könnyezett:*
„Ha úr vagy,
fizess csak!”

„Csitt, leányka, ne könnyezz,
Magam adom korsódért.

*Tetszett már a lánynak ez,
S korsójáért nem könnyez.*

Fincicky Mihály fordítása

Nyugodtan kimondhatjuk, hogy ez a kezdetlegesen megfogalmazott történet az alaphelyzet és a megoldás tekintetében is tökéletes megfelelője *A gunaras lány* meséjének. Más formai és tartalmi eszközökkel ugyan, de a magyarral azonos erkölcsi állásponton ez is azt sugallja, hogy az elveszített ártatlanság csak törvényes házassággal kárpótolható. Tartalmi elemeinek különbözőségei a ruszin etnikum sajátos életkörülményeiből és gondolkodásmódjából fakadnak. A főszereplő már csak azért sem lehet libapásztorlány, mert a hegyvidéki gazdálkodásra nem jellemző a lúdtartás, ellenben a vízhordás mindennapos feladata rendszerint a nagyobbacska lányok dolga volt, akik a kannával vagy korsóval több száz métert is gyalogoltak a forráskútra jó minőségű ivóvízért. A gyéren lakott utcákon, erdei tisztásokon áthaladó több száz méteres utat olykor kisebb pihenők szakították meg, s ilyenkor történhetett meg, hogy *a korsó eltörött*. Ezzel az áttétellel már sokkal természetesebben hangzik, ez által válik valóban a ruszinság szellemi kincsévé a mese.

Mivel fordításaihoz *Fincicky* nem készített jegyzeteket, ma már nem tudjuk megállapítani, hogy a dalok eredetije melyik helységről való. E kisebb filológiai mulasztás fölött, mely egyébként nem jóvátehető, nem

eltekinthetünk, hisz a valóban ritka ruszin népballadának két eredeti változata is fennmaradt. Egyiket *Filaret Kolessza* gyűjtötte a *lemkók földjén*,¹⁸⁴ a másikat *Volodimir Hnatyuk* a *bácskai ruszinoknál*.¹⁸⁵ A szövegekkel megismerkedve kijelenthetjük, hogy azok a jelentős földrajzi eltolódás ellenére is egyazon fogalmazás változatai. Ez első hallásra talán meglepő, ugyanakkor természetes, ha tudjuk, hogy a bácskai ruszinok eredeti lakhelyükről – a Latorca felső folyása és az egykori Zemplén megye, a mai Kelet-Szlovákia területéről – a XVIII. század 30-as éveiben települtek át a hosszúra nyúlt háborúk miatt elnéptelenedett délvidéki területekre, ahová átmentették anyagi és szellemi kultúrájuk jelentős részét. Így már sokkal inkább értelmezhető – *Fincicky* fordítását is beleértve – a szövegek közti megfelelés. Kisebb eltérések csak a felkínált jóvátétel mértékében és természetében mutatkoznak: *Kolesszánál tallérocskát*, majd *ezret* (jelentése nem egészen világos), végül *önmagát* kínálja fel az úr, a legteljesebbnek mondható bácskai történetnek pedig ismerjük meg a teljes fordítását, amint alább következik:

*Vízért indult a lányka,
az úrfi meg utána,
s korsóját eltörte,
hej, hej, eltörte!*

*Könnye fakadt miatta,
korsóját úgy siratta:
– Ha úr vagy, fizess meg,
hej, hej, fizess meg!*

*– Ne sírj húgom, oly nagyon,
korsód árát megadom,
vedd érte dukátom,
hej, hej, dukátom!*

*Az arany nem kell neki,
csak korsóját könnyezi:
– Ha úr vagy, fizess meg,
hej, hej, fizess meg!*

*– Ne sírj, húgom, oly nagyon,
korsód árát megadom,
vedd érte lovamat,
hej, hej, a lovamat.*

De a ló sem kell neki,

¹⁸⁴ Baladi, I. k. 338. o.

¹⁸⁵ Uo. 597. o.

*csak korsóját könnyezi:
– Ha úr vagy, fizess meg,
hej, hej, fizess meg!*

*– Ne sírj húgom, oly nagyon,
korsód árát megadom,
vidd érte anyámat,
hej, hej, az apámat!*

*A két öreg mire jó?
Többet ért az a korsó:
– Ha úr vagy, fizess meg,
hej, hej, fizess meg!*

*– Ne sírj, húgom, oly nagyon,
korsód árát megadom,
ha kell, nénémet adom,
hej, hej, neked adom!*

*Nem kell neki a nővér,
egyre sír a korsóért:
– Ha úr vagy, fizess meg,
hej, hej, fizess meg!*

*– Ne sírj húgom, oly nagyon,
korsód árát megadom,
fogadd ifjú magamat,
hej, ifjú magamat!*

*– Hála neked, Istenem,
urat adtál énnekem
korsómért cserébe,
hej, hej, cserébe!*

Fordította: VFL

Ezek után kétségtelenül kijelenthetnénk, hogy a fenti fordításokban a magyar *Gunaras lány* ruszin feldolgozásával szembesültünk, azonban ettől egy-két zavaró körülmény visszatart. Az egyik éppen a keletkezés ideje, amelyet a *bácskai ruszinság* letelepedése alapján a XVIII. sz. elejére, esetleg még korábbra tehetünk, míg *A gunaras lány* első írott változatai csak a XVIII. sz. végéről valók. A másik körülmény a motívumazonosság hiánya. Mint már utaltunk rá, csak a drámai alaphelyzet és a megoldás azonos, a formai és tartalmi elemek különbözőek. Míg a magyar szövegekben az *alkudozási jelenet* mindössze egy-két szakasznyira zsúfolódik össze, a ruszinoknál ez a rész dramatizálva, strófaismétlő formában kiteljesedve alkotja a történet gerincét.

Világos tehát, hogy az összevetett szövegek között nem *genetikai*, hanem *tipológiai egyezés* mutatható ki. Ez azt jelenti, hogy csak a történet és az értelmezés átvétele valószínűsíthető, a feldolgozást az átvevők már önálló módon, saját képi eszközeikkel valósították meg.

3.13. A Halott vőlegény (86) – A Halott szerető (I – B-1)

Ki ne hallott volna az *Ördögszeretőről*, a párkapcsolatra vágyó fonó lány mellé szegődött lólábú gavallérról, aki romlásba viszi a meggondolatlan, hiszékeny fehérnépet? Közösségi munkaalkalmak, emlékezésre, mesélésre való összejövetelek vissza-visszatérő, nevelő szándékkal is sokat emlegetett története ez, melynek alapja a gonosz emlegetésének tilalma, illetve e tilalom jegyében fogant hiedelem. Ritkábban bár, de a történet hasonlatossága folytán megvan rá az esély, hogy a mesélők ilyenkor a varázslattal megidézett *Halott vőlegény* alakját is felelevenítik, hogy a fiatalság ebből is okulva elzárkózzon a kiszámíthatatlan, bizonytalan kimenetelű mitikus-mágikus praktikáktól és annak gyakorlóitól egyaránt.

A *Halott vőlegény* népi (mondai és balladai) feldolgozásainak konkrét szépirodalmi előképe, mint köztudott, *Gottfried Bürger* híres balladája, az 1773-ban *Herder* hatására írott *Lenore*. A történet egy háborúban elesett legény kedveséről szól, aki képtelen beletörödni az őt ért veszteségbe, ezért *visszasírja*, illetve mágikus eljárással megidézi halott vőlegényét, aki lovon érkezik, és a lányt magával szeretné vinni a másvilágra. Európában a német nyelvterületeken túl az angolok, franciák, dánok, csehek, morvák, szlovákok és ruszinok (ukránok) ismerik, ám az alaptörténetet mindenki saját ízlése szerint magyarázza

A magyar változatok kivétel nélkül mesei-mondai formában maradtak ránk, ám ismétlődő versbetétek, valamint a Vargyasnál közzétett dalbetétes szekszárdi változat¹⁸⁶ arra vallanak, hogy valaha balladai feldolgozásuk is elterjedt lehetett. A szekszárdi szöveg hősnője egy közeli boszorkány tanácsára nagypéntek éjjelén kimegy a sírhoz, kedvese keresztjéről elhoz egy darabkát, és éjnek idején belefőzi a kásába. Amikor a kása pufogni kezdett, megzörrentették a lány ajtaját:

*Eressz be már, Ilonám,
én Ilonám, szép rózsám!
Nem eresztlek, nem én!
Nem vagy az én rózsám!*

Aztán vacsorát főzet a vendég, majd az asztal megterítését kéri, s miután elkölti az étket, felszólítja a lányt, hogy üljön mellé, majd

¹⁸⁶ Vargyas, II. k. 562. o.

csókolja meg, végül menjen vele. A lány az első versszak képlete szerint először minden egyes kérést elutasít, de aztán mégis teljesíti őket, így az utolsót is. Csak a temetőben veszi észre, hogy kísérőjének lólábai vannak, s ekkor elkeseredésében így énekel:

*Óh, kakasok, szóljatok,
angyalok, trombitáljatok!
Mert én beteg vagyok,
talán meg is halok!*

Az ördög erre így válaszolt: *Szerencséd, hogy az angyalokat hívod, különben széttéptelek volna!*

A monda elterjedtebb, a nyelvterület teljességében ismert versbetétje – dallama egyébként már feledésbe merült – így szól:

*Jaj, de szépen süt a hold,
egy eleven, meg egy holt.
Nem félsz, édes rózsám?
Dehogy félek, ha veled vagyok!*

A befejezés eltérései között meg kell említenünk, hogy a lány olykor egy halottas házban rejtőzik el, és üldözője most a ravatalon fekvő halottat szólítja fel a lány kiadására. Az készségesen engedelmeskedik: az első szóra megrázkódik, a másodikra felül, a harmadikra ajtót nyit, de ekkor megszólal a kakas.

Vargyas szerint a magyar változatok az osztrák és német feldolgozások felépítését követik, tehát valószínűsíti a németből, pontosabban a magyarországi nemektől való kölcsönzést, míg az ukrán és más szláv fogalmazású balladaszerű epikus énekeket a magyar és német anyagoktól meglehetősen távolinak tartja, elemzésükkel ezért különösebben nem foglalkozik.

Megjegyezzük mindennek előtt, hogy a típus Ukrajna belső területein ismeretlen, ezért a továbbiakban csak ruszin vonatkozásairól lesz szó. A *Holovackij-féle* anyagból két változatot áll módunkban bemutatni, s ezek mellett egy kelet-szlovákiai, valamint egy bácskai ruszin szöveget. Ezek egyébként a magyartól eltérően mind versformájúak, ám dallamát csak az Eperjes környéki ruszinokénak ismerjük. Az alábbiakban *Holovackij* egyik magyarított változata következik:¹⁸⁷

*A legény hogy hadba indult,
kedvesétől így búcsúzott:
– Várj két évig türelemmel,*

¹⁸⁷ Baladi, I. k. 37. o,

s ha nem jövök meg, feledj el.

*Kettőt várt, tovább nem győzte,
varázslattal megidézte:
olyan szertartást rendezett,
hogy a föld is repedezett.*

*Negyednapon éjfél tájon
ül Hancsa a vetett ágyon,
áztatgatja gyöngye lábát,
megzörgetik az ajtaját.*

*– Hancsa, Hancsa, mi dolog ez,
mért van betolva a retesz?
Elaludtál, nem is hallod,
hogy hazajött a galambod?*

*– Dehogyan alszom, ébren vagyok,
egyfolytában rád gondolok.
Jobb kezével kinyitotta,
bal karjával átkarolta.*

*– Üdvözöllek, egyetlenem,
kedvedet mivel lelhetem?
Vacsorát készítek néked,
ébresszem a cselédséget?*

*– Ne készítsél eleséget,
ne verd fel a cselédséget.
Azért adott az Úr estét,
hogy nyugtassa fáradt testét,
ki egész nap elfáradott.*

*Azzal járhatsz a kedvemben,
ha keresgélisz a fejemben.
Fejét hát ölébe vette,
s babirkálni¹⁸⁸ kezdett benne:*

*– Hajad selyme, kedves babám,
mállik, porlad ujjam nyomán,
s hová lett az arcod pírja?*

*– A csatában szélen álltam,
sűrű eső verte hátam,
göndör hajam odaveszett,
arcom attól feketedett.*

– Kedvesem, ha velem jönnél,

---

¹⁸⁸ Ugocsai tájnyelvi elem. Jelentése – hajban turkálni, fejbőrt vakargatni.

*a Dunához elkísérenél,
ott örök nyugalomunk lenne,
árnyas erdő elrejtene.*

*Kapta mindjárt a kendőjét,
hogy kövesse szeretőjét,
úgy ballagtak a Dunához,
ártéri erdő aljához.*

*– Ej, te leány, hol az eszed,
a lólábút mért követed?*

*Szegény Hancsa összerettent,
ijedtében térdre esett:
– Jaj, Istenem, hogy megjártam,
az ördöggel összeálltam!*

*– Fordulj vissza, szívem, gyorsan,
nem az vagyok, ki rég voltam,
a gonosz maga áll előtted,
feledd el a szeretődöt!*

*El is indult, de megfordult,
s porrá hullott, elhamvadott.*

Fordította: VFL

Holovackij másik változata ugyenebből a fogalmazásból származik, eltérései többnyire lényegtelenek, ám a varázslás leírása valamivel konkrétabb, részletezőbb, s ha csak egy kevésbé komolyan vesszük, esetleg megkíséreljük értelmezni, akár a lényegét is megérthetjük. Hisz amióta a primitív társadalmak szokásait, az emberi gondolkodás fejlődését kutató brit etnológus, *James G. Frazer* a múlt század 20-as éveiben beletévedt a mágia kutatásának labirintusába, azóta tudjuk, hogy a fent leírt cselekmény a mágia homeopátiás módszerét¹⁸⁹ követi. A lány a halott legényhez hasonlított, vele azonosított kiszáradt körtefát locsolja meg az életet jelképező vízzel, s ebből következik, hogy a fa kizöldülése esetén a halottnak is fel kell támadnia.

Magyar szemmel olvasva *Holovackij* két változatát, nem mehetünk el szótlánul az egyértelműen magyar eredetűnek tartott *fejben keresés* jelenete mellett sem, amely az ukrán-ruszin folklórban a *Rászedett Marko* (magyar: *Elcsalt menyecske*) után itt bukkan fel másodízben. A motívum váratlan használatát bizonyára a már bomlásban lévő holttest

¹⁸⁹ James G. Frazer: *Az aranyág*. Osiris, Budapest, 2005. 522. o.

külső jeleire való rávezetés szándéka indokolja, s ennek elérésére talán nincs is alkalmasabb jelenet.

A ballada befejező része itt nem a Duna-parton, hanem a falu szélén játszódik, ahol a szerelmesek lepihentek, de együttlétüket a kakas szava zavarja meg. A legény ezekkel a szavakkal búcsúzik: „*Egyetlen szívem, édesem, köszönd a Mindenhatónak és a korán kelő kakasnak, hogy megmenekülsz, mert ha a kakas meg nem szólal, már letéptem volna a fejedet.*”¹⁹⁰

A kelet-szlovákiai ruszinok a múlt század 60-as éveiben még ismerték a balladát,¹⁹¹ mely a fentiekkel teljesen azonos módon épül. A varázslat leírásából kiderül, hogy a meglocsolt körtefa fehér virágba borul, s meg is szólal, amin a leány elcsodálkozik. A *fejben keresést* ez a változat is megőrizte, ám művelet közben a lány nemcsak a haj és a fej bomló állapotát teszi szóvá, hanem a legény nyirkos, málladozó ingét is.

1897-ben *Volodimir Hnatyuk*, a bácskai ruszin folklór kutatója is lejegyezte a *Halott vőlegényt*,¹⁹² amely a fenti változatokhoz képest néhány mozzanattal rövidebb lett ugyan (a *fejben keresést* már nem ismeri), de a varázslás-motívumnak legrészletesebb változatát őrizte meg: „*Kiszáradt forrásból vizet hozott, melyel a száraz körtefát öntözte. Ahogy hordta rá a vizet, a fa úgy borult virágba, miközben mondogatta: „Körtefácskám, növekedjen, a kedvesem közeledjen!” S egyszer honnan, honnan nem, de kopogtak az ablakán.*” Ám e szép kerek formulán túl a ballada délvidéki emléke figyelmet érdemel annak okán is, hogy a fentebb bemutatottakkal minden bizonyosság szerint egy töről származik. E dolgozatban más helyütt, a *Gunaras lány* és az *Eltört korsó* kapcsán már említettük, hogy a bácskai ruszinság a XVIII. század elején egy jelentősebb migrációs hullámba kapaszkodva a felvidékről húzódott le a monarchia déli tartományába, de szellemi hagyományait, különös tekintettel a balladákra, majd kétszáz éven át hűséggel őrizte.

Ebből pedig azt a fontos következtetést vonhatjuk le, hogy a *Halott vőlegény* ruszin fogalmazásai már jóval *Bürger* előtt léteztek. A téma tehát, amelyet *Bürger Lenore* című balladájával párhuzamosan a világirodalom olyan nagyságai is feldolgoztak, mint *Zsukovszkij*, *Mickiewicz*, már régóta jelen lehetett és vándorolhatott az európai folklórban, de hogy eredetileg hol alakulhatott ki, erre máig nem tudunk egyértelmű választ adni. Oda kell azonban figyelni a téma magyar kutatói között számon tartott *Benkő Lászlóra*, aki 1934-ben Marosvásárhelyen jelentette meg *A „halott vőlegény” története* című tanulmányát, majd tovább terjeszkedő kutatásai eredményét, mely szerint a történet szláv területeken már a VI-VII. században közkedvelt lett, s

¹⁹⁰ Naukovij zbirnik, Muzej Ukrajinszkoji Kulturi u Szvidniku. 1981, 9. k. 112-113. o.

¹⁹¹ Baladi, I. k. 37. o.

¹⁹² V. Hnatyuk: Ruszki narodni pisznyi. Szerk: Djura Latjak, Ruszke Szlovo, év n. Novy Sad, 29. o.

valószínűleg vándorénekesek ajkán innen terjedt tovább, az *Ethnographiában* tette közzé.¹⁹³

3.14. A Pávás lány (93) – A pávát őrző lányt klerikus csábítja¹⁹⁴

A vándorló(k) által elcsábított lány vagy menyecske meglehetősen széles skálán mozgó tematikája a népballada virágzásának századai során jól körülírható típusok és változatok népes családját hozta létre. Tartalmi összetevőit tekintve már a *Molnár Anna* balladák is ide sorolhatók, de a szomszédaink folklórájában rendkívül népszerű vándorlás-motívum hangsúlyozása által ez sokkal inkább elmondható a típus európai rokonairól. A szerelem – mint konfliktuskeltő tényező – témája a XVIII. sz. végén, a polgárosodás megindulásával jut fel igazán népszerűsége magaslatára, amikor a pajzánkodó diákköltészet szalonképebb vonulata egyre inkább tökélyre viszi a szerelmi szimbolika alkalmazását.

A pávás lány történetének első ismert darabjai – kéziratok és ponyvanyomtatványok – a XVIII - XIX. sz. fordulójától a század közepéig terjedően jelentkeznek, s a század végére lefedik a teljes magyar nyelvterületet. A kutatók által számon tartott negyvenegy szövegből négy adat köthető a mai Kárpátalja területéhez: egy Ung megyei 1834-ből Ungvárról, két máramarosi Técsőről és egy ugoctsi, a helység megnevezése nélkül.¹⁹⁵

A bizonyítottan vásári ponyvakiadványok által terjesztett, balladás hangvételi dal legkorábbi szövegemlékei még eléggé egységes fogalmazásúak és teljesnek mondhatók, ám az idő előrehaladtával a szájhagyomány által befogadott és onnan visszagyűjtött változatok már jóval kopottabbak, csak az idő próbáját is kiálló, valóban lényeges tartalmi és formai elemeket tartalmazzák, sok esetben romlottak, töredékesek. Az utóbbi évtizedek balladagyűjtéseit átlapozva már csak elvétve bukkannak fel, s többnyire erősen megrövidülve, mint például Kallósnál is.¹⁹⁶ E tekintetben az Ág Tibor-féle felvidéki anyag,¹⁹⁷ valamint Újváry Zoltán gömöri gyűjtése¹⁹⁸ képeznek kivételt, ahol e különleges hangvételi népballada öt, illetve két változatával ismerkedhetünk meg. Eszerint egyértelmű tény, hogy a Felvidék paraszti rétegei befogadták, feldolgozták, s mind az utóbbi időkig megőrizték e ritka balladát. Ez akár egykori kárpátaljai ismertségét is indokolhatná,

¹⁹³ Benkő László: Adalékok a Halott vőlegény balladatípus történetéhez. *Ethnographia*, 1936.

¹⁹⁴ Ez a típus (valójában csak egy töredék) nem található Dej katalógusában.

¹⁹⁵ Vargyas, II. k. 597. o.

¹⁹⁶ Kallós, im. 608. o.

¹⁹⁷ Ág Tibor – Sima Ferenc: Vétessék ki szóló szívem. Gondolat, Budapest, 1979. 367-377. o.

¹⁹⁸ Újváry Zoltán: Szállj el, fecskemadár. Gömöri magyar népballadák és népdalok. Magyar Helikon, Budapest, 1980. 98-99. o.

ám a múlt század 70-es éveitől kezdve,¹⁹⁹bár fokozottan kerestük nyomait, prózai emlékeken kívül máig nem találtunk rá élő, hitelesnek mondható adatot. Így hát meglévő levéltári anyagaink közül az ugocsai *Pávás lány*²⁰⁰tizenkét szakaszos, minden ismert változatnál terjedelmesebb versére hívjuk fel a figyelmet:

*Egy szép lány a hegyek között
csak egyedül pávát őrzött.
Jöttek hozzá jövevények,
három vándorló legények.*

*– Arra kérünk, Szelivecske,
jőjj ki velünk az erdőre.
Ott mulatunk mulatsággal,
tisztes barátsággal.*

*– Nem vagyok én Szelivecske,
sem leányka, sem menyecske,
mert én kerti rózsza vagyok,
még nyílok, s már elhervadok.*

*Ha veletek utam venném,
a pávámat hova tenném?
Gyenge lábom elfáradna,
nem szokott a gyaloglásra.*

*– A pávádat hajtsd forrásra,
mert azt nem bízhatod másra.
Gyenge lábod ne sajnáljad,
rózsák közt vezet el utad.*

*– De ha pávám eltévedne,
a szívem is megrepedne.
– Nem messze van, majd meglátod,
ha visszajössz, megtalálod.*

*Hogy kiértek az erdőbe,
leheverték a zöld fűre.
A Szűz elfáradván ledült,
és mély álomba szenderült.*

*– Hallod-é, te Szelivecske,
leány vagy-é, vagy menyecske?
– Se nem leány, sem menyecske,
rózsza vagyok egy kiskertbe.*

¹⁹⁹ A Forrás Stúdió (1967 – 1971) tagjainak kárpátaljai balladagyűjtő akciói.

²⁰⁰ EA – Székely Sándor ugocsai gyűjtése az 1900-as évek elejéről.

*– Ha te rózsá vagy a kertbe,
én meg harmat leszek benne,
este a rózsára szálllok,
reggelig rajta tanyázok.*

*Látod, rózsám, azt a hegyet?
Oda megyünk szedni meggyet.
Én megrázom, te meg szedjed,
csókot is kapsz, de csak egyet.*

*Árok, árok, be mé' árok,
többet utánad nem járok.
Ha járok is, kegyelembül,
de nem igaz szerelembül.*

*Árok, árok, be mé' árok,
többet utánad nem járok.
Ha többet utánad járok,
szakadjon rám ez az árok!*

Aki valamelyest járatos a különböző indíttatású jelképrendszerek értelmezésében, hamar rájön, hogy a hősnő nem páva-pásztorlány. Különbösen sem szokás a főúri kastélyparkok díszmadarait legelőre csapni – egészen másról van itt szó. Arról, hogy a XV. századtól megjelenő virágénekek elavult, közhelyszerűvé váló, megunt szimbolikáját egy elevebb, érzékibb jelképrendszer váltja fel: a madárszimbolika. A gerlice, gólya, páva, sólyom, bagoly és kakukk, mint jelképes tartalmak, üzenetek megfelelői már jóval korábban jelen vannak úgy a magyar, mint az európai folklórban, azonban a rájuk eső figyelem korszakonként és stílusonként változó. Míg a magyar népdalokban a páva (katonadalainkban a gólya is helyettesítheti) elsősorban a szabadság, a rabságból való szabadulás madaraként ismert, a népművészetben, a pásztorok által ötletesen használt díszítőelemek tanúsága szerint a páva félreérthetetlenül szerelmi jelentést hordoz,²⁰¹ egyes ábrázolásokban pedig a testi szerelmet gyakorló párok fölött öröklik. Ebből következik, hogy a pávák megőrzése, illetve elszalasztása a női szüzesség megóvását, vagy elvesztését jelképezi.

A hősnő névalakja – *Szelivecske* – bizonyára félrehallás vagy elírás eredménye, s így nem igen tudunk vele bármit is kezdeni. Értelmezéséhez a Kallós-féle *Balladák könyvében* találjuk a megerősítő magyarázatot. Az ott közölt töredék az érthetőbb *Szelidecske* névváltozatot őrizte meg, aki beszédes nevéhez híven, nemcsak hogy nem riad el a férfiktől, de szelíd, simulékony természete folytán úgy keresi barátságukat, mint Balassi költeményeiben a szépségük kegyeit könnyű szívvel osztogató *kegyesek*.

A csábító kérdésére (*Leány vagy-é, vagy menyecske?*) adott válasz (*Se nem leány, sem menyecske*) egyértelműen utal a megesettség állapotára, amelynek további definiálása (*mert én kerti rózsák vagyok*) a hősnő szerelem utáni vágyódását is felfedi, s ettől kezdve újra a virágénekek nyelvén folytatódik a párbeszéd:

*Ha te rózsák vagy a kertbe,
én meg harmat leszek benne.
Este a rózsára szállok,
reggelig rajta tanyázok.*

Ez a választékosan jelképes, mégis egyenes beszéd szinte töretlenül ível a korai Petőfihez, aki közismert szép versében tovább árnyalva, finomítva a fenti gondolatot, ugyanezzel a logikával tudatosítja a testi szerelemre való törekvést:

---

²⁰¹ S. Kovács Ilona: Szerelmeábrázolások a dunántúli pásztorművészetben. In: Erősz a folklórban. Szerk.: Hoppál Mihály, Szepes Erika. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 241-267. o.

*Fa leszek, ha fának vagy virága,
ha harmat vagy, én virág leszek.
Harmat leszek, ha te napsugár vagy,
csak hogy lényünk egyesüljenek.*

Van-e értelme azon töprengeni, hogy melyik szövegrészt illeti itt az elsőbbség joga? *Folklorizációnak*, vagy csak *folklorizmusnak* nevezzük e feltűnő gondolati azonosságot? Ha afelé hajlunk, hogy Petőfi joggal merített mindannyiunk tiszta forrásából, a *Pávás Lány* ponyvai eredetének ismeretében nem kétes-e kissé ama forrás tisztasága? És ha az ismeretlen ponyvaszerző mégsem maga alkotta, hanem a népköltészetből kölcsönözte ezt a sziporkázóan tökéletes allegóriát, úgy most hányadán állunk? Abban lehetünk csak biztosak, hogy a folklór és az irodalom olykor egymás vérével élnek, mint az egymásnak teremtett szerelmesek. S ha valamelyest odafigyelünk, erről beszélnek a ballada találóan megválasztott, újstílusú népdalmotívumokat variáló befejező szakaszai is:

*Árok, árok, be bé' árok!
Többet utánad nem járok.
Ha járok is, kegyelembül,
de nem igaz szerelembül.*

*Árok árok, be mé' árok!
Többet utánad nem járok.
Ha többet utánad járok,
szakadjon rám ez az árok!*

A pávás lány európai párhuzamait Bartók Béla és Vargyas Lajos egyaránt keresték, de alapotívumait csak a szlovák népköltészeti anyag két töredékében sikerült azonosítaniuk. Mindketten megállapítják, hogy a magyar változatok minden tekintetben – mennyiségileg és minőségileg is fölöttük állnak, ezektől semmiképp sem származhatnak, de fordítva sokkal inkább elképzelhető az átvétel, mert ráadásul az egyik szlovák szöveghez új stílusú magyar népdal társul.²⁰² „Az azonban meggondolkodtató – fejtegeti Vargyas –, hogy a páva mint a lány szüzességének jelképe a szomszédos északi népeknél több dalban is szerepel. Ezekben a más jellegű történetekben vagy lírai párbeszédekben a páva elhajtása mindig azt jelenti, hogy valami baj van vagy lesz a lány szüzességével... Minthogy nálunk ez a motívum nem mutatható ki – a páva nálunk inkább szabadulási szimbólum, ami középkori nap, illetve Krisztus-jelentéséből magyarázható –, az egykori ponyvaszerző vehette

---

²⁰² Vargyas, im. II. k. 598. o.

át ezt a jelentést a szláv hagyományból, amikor az új történetet megalkotta.”²⁰³

Az a körülmény, hogy a ballada szláv kötődéseit ma új adattal áll módunkban bővíteni, mit sem változtat a Vargyas által jó húsz évvel ezelőtt megfogalmazott következtetéseken, inkább azt kell mondanunk, hogy alátámasztja azokat. De nézzük, miről is van szó?

A XIX. század végén Volodimir Hnatyuk a bácskai ruszinok között lejegyezte a *Pávás lány* ruszin változatát,²⁰⁴ mely töredékes voltában is egyértelműen őrzi a fentebb tárgyalt szerelmi románc fontosabb szövegelemeit:

A lány páváit legeltette a zöldellő pázsiton, amikor három ifjoncforma legény ment oda, s így szóltak hozzá: – Jöjj velünk, te szép leány! – Nem mehetek veletek, mert páváimra kell vigyáznom. – Páváidat hajtsd a hegyek közé legelni, te pedig jöjj velünk. A lány erre azt felelte, hogy megkérdezi anyját. – Ne félj tőlem, te szép leány, én felszentelt pap vagyok. – Ha te felszenteelt pap vagy, olvasd a Kanter-nustert,²⁰⁵ mert neked a templomban a helyed, és ne járj a lányok után.

A történet első része formailag és tartalmilag tökéletes megfelelője a magyarnak, amelyhez képest csak a csábító személyének felfedése hat újdonságként. Jó lenne tudni, milyen részletei lehettek még az ez idáig egyetlen ismert ruszin változatnak, mi állhatott a hiányosságot jelző kipontozás helyén. Sajnálattal ugyan, de be kell látnunk, hogy ezt a töredéket hiába is faggatnánk tovább. Ugyanakkor bizonyos árulkodó jelek – egyáltalán nem általánosítható állandó jelzők, különleges frazeológiai egységek más ruszin, illetve ukrán szövegek környezetben való váratlan felbukkanása azt feltételezi, hogy léteznie kellett valaha egy részletekben gazdagabb változatnak. 1925-ben a podoliai Vinnyicában, az egykori Bukovinától nem is oly távol jegyezték le azt a népballadát, melynek az aratási munkák idején megesett hősnője szomorú sorsa, kilátástalansága fölött kesereg. Helyzetét édesanyja minden bizonnyal az ukrán nyelvben is szólásértékű, állandó szókapcsolattal jellemzi: „*Nem vagy már hajadon, de asszony sem vagy, lányom*” (*Teper zse ti donyju, nyi gyivká, nyi zsinká.*)²⁰⁶ S ugyan mi lehet ennek a magyar megfelelője, ha nem a „*Se nem leány, sem menyecske*” állapot konstatálása, azaz az ártatlanságát elveszített lány labilissá váló társadalmi helyzetének ötletes körülírása?

S bár e körülírások által jelölt élethelyzetek a legtöbb nép esetében tipikusak, költői megfogalmazásuk módjáról, képi kifejezésük

²⁰³ Uo. 598. o.

²⁰⁴ V. Hnatyuk: Ruszki narodnyi pisznyi. Szerkesztette és a kiadást előkészítette Djura Latjak. Novy Sad, év n. 87. o.

²⁰⁵ Kanter-nuster – Bizonyára a latin Pater noster félrehallása.

²⁰⁶ Baladi, I. k. 326. o.

eszközeiről ez nem mondható el. Az ismertetett egybeesések nem véletlenszerűen, hanem egy állandósult, etnikumközi kulturális értékcseré eredményeként keletkeztek. Az összehasonlító folklorisztika művelője sok esetben csak feltételezésekre alapozza következtetéseit, de ez alkalommal Bartók és Vargyas véleményéhez társulva biztonsággal megerősíthetjük, hogy a *Pávás lány* alaptörténetét szlovákok és ruszinok egyaránt a magyar népköltészetből kölcsönözték.

3.15. Templomkerülő (95) – Magzatgyilkos lány a pokolban (I – N-3)

A kárpátaljai magyar lakosság 1945 utáni művelődéstörténetében már kijelölték a helyét és értékelték a feldolgozott anyagait azoknak a néprajzi gyűjtőtáboroknak, amelyek a *Forrás Stúdió (1967–1971)* tevékenységéhez kötődnek.²⁰⁷ Az viszont ez idáig nem volt köztudott, hogy a terepmunka izgalmaiba belekóstolt diákok későbbi tanári pályafutásuk állomáshelyein – tanítványaikat is erre serkentve – folytatták a népköltészet gyűjtését. Györke Lászlótól, Horváth Gyulától és Csada Máriától 1976 nyarán két tucatra való, főként új stílusú népdalszövegekkel, ismertebb balladák változataival teleírt iskolás füzetet vettem át feldolgozás végett, s őrzöm őket ma is, mint folklórtörténetünk emlékeit. Ezek egyikében, népi és mūdalog társaságában, egy balladaszerű, ám meglehetősen kezdetleges, a magyar népballadák nyelvi, formai színvonalától erősen elmaradó fogalmazvány hívja fel magára mégis a figyelmet.²⁰⁸ Íme:

*A karádi bíróné
küldte lányát misére,
de a lánya nem ment el,
leszaladt a kiskertbe.*

*Ottan virágot szedett,
abból bokrétát kötött.
Mikor elsőt kötötte,
pap a misét elkezdte.*

*Másodikat kötötte,
pap az Urat felvette.
Harmadikat kötötte,
pap a misét végezte.*

*Negyediket kötötte,
három gonosz ment érte.
Kapta ördög hátára,*

²⁰⁷ S. Benedek András: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bereményi Kiadó, Budapest, 1993.

²⁰⁸ Harangláb, 1974. Kézirat. Elmondta Gerő Zita.

vitte pokol ajtajára.

*–Zúgó pajtás, eressz be,
testet hoztam lelkestül.*

*–Ültessétek le székre,
itassátok meg vízzel.*

*Öntsetek az üvegbe,
üvegből a pohárba.
Harmadikat megitta,
szavát megindította:*

*–Izenek az apámnak,
apámtól az anyámnak,
hogy a fiát nevelje,
a templomba elküldje.*

*Mert aki azt kerüli,
a poklot megérdemli.
Lám, én is azt kerültem,
s a pokolba kerültem.*

Ami első olvasásra is kiemelkedik a cselekményből, az a büntetést végrehajtó és a kapun álló ördögök szokatlan hangú párbeszéde, a bűnös lány vízzel való itatása. Egyfajta rítus ez, mely figyelem-felkeltő szerepén túl jó adag misztikummal borzolja fel az amúgy jelentéktelennek tűnő balladai történetet. Mivel az akkoriban már meglévő és hozzáférhető magyar népköltészeti gyűjtemények egyikében sem tudtam nyomára lelni, mint megfejtetlen rejtélyt, egy időre félretettem. Ám 1979-ben, amikor megjelenéséhez képest három éves késéssel kezembe került Vargyas Lajosnak a magyar népballadát és annak európai kapcsolatait vizsgáló nagy összefoglaló tanulmánya, ennek katalógus-kötetében a 95. típus-szám alatt végre azonosíthattam a korábban kérdőjel alá került szöveget. Köztudott, hogy a válogatás készítésénél Vargyas a szövegminőségi szempontok szerint dolgozott, tehát a magyar nyelvterületen előkerült változatok közül mindig a legteljesebbnek ítélt adatokat közölte. A típust ez alkalommal a baranyai Mánfa községben Kiss Lajos által rögzített ballada képviseli,²⁰⁹ amely *a morvaji kislejány*-ról énekelve a történet származási gyökereit is sejtetni engedi. Ezt a feltevést a jegyzetanyagban említett somogyi és nyitrai adatok sem cáfolják. A neves kutató mindössze néhány soros értelmezésében a magyar szöveg népietlen, alig folklorizált jellegét hangsúlyozza, vásári énekes terméknek ítéli, s Kodály idevágó

---

²⁰⁹ Vargyas, II. k. 604. o.

kutatásaira hivatkozva²¹⁰ megerősíti a morvaországi eredetet. Igaz, egy rövid utalás jelzi, hogy a témának *Holovackij* révén²¹¹ nyugat-ukrán, ruszin vonatkozása is van. Ez az értékelés ma is helytálló, de mivel a ballada kárpátaljai felbukkanása bennünket újabb kutatásra sarkallt, a felszínre került részletekkel mindenképpen kiegészítendő a Vargyas által készített vázlat.

Kezdem azzal, hogy mindenek előtt ellenőriztem a haranglábi adatot. Kiderült, hogy az adatközlő ismerete csak a fentebb bemutatott szövegre terjed ki, a hozzátartozó dallamot nem tudja. Pár évvel később, kisebb meglepetést okozva, de sajnos, ugyanezzel a hiányossággal került elő a *Templomkerülő* története a vegyes lakosú (ruszin-magyar) Izsnyéte községben.²¹² A haranglábival szinte azonos izsnyétei körülmények, a szövegek hasonlósága megerősítik azt a feltételezést, hogy hozzánk is ponyva-nyomtatványokon érkezett, s közszájon nem sok ideig foroghatott. Csak a véletlennek köszönhetően maradt meg, miközben a hozzá tartozó dallamnak ennyi esélye sem volt.

Amikor 1987 nyarán a kárpátaljai magyar népballadák ügyében személyesen konzultálhattam Vargyas professzorral, felhívtam figyelmét a típus kárpátaljai nóvumaira: az ördögök (magyarországi változatokból hiányzó) párbeszédére, a *testet hoztam lelkestől* formulára s a vízzel való itatásra, mint a büntetés-végrehajtás egyelőre értelmezhetetlen módjára. Az ismert tudós a kiegészítéseket mindenképpen érdekeseeknek és értékeseknek minősítette, amelyek közelebb vihetnek a magyar változatokban elhomályosult balladai konfliktus megfejtéséhez.

Miközben szülőföldünk népballadáinak további rendszerezésén munkálkodtam, az ukrán-ruszin anyagra való kitekintés végett elővettem *V. P. Lintur* fentebb már sokat idézett munkáját, s ebben csakhamar felfigyeltem az ismerős történetre:

*Játszott egy lány a réten, haj,
a réten, a réten,
táncolt is örömeben,
heje-huja-haj!*

*Szembe jött rá egy legény, haj
egy legény, egy legény:
– Koszorúd légyen enyém,
heje-huja-haj!*

– Koszorúmtól elmaradj, haj,

²¹⁰ Kodály Zoltán: Dalvándorlás. In: *Zbornik za narodni zivot i obicaje*. Zagreb, 1962. 262 – 266. o.

²¹¹ J. F. Holovackij: *Narodnije pesznyi Halickoj i Uhorszkjoj Ruszi*. I-III. k. Moszkva, 1878.

²¹² Vannak ringó bölcsők. Kárpátaljai magyar népballadák. Gyűjtötték: VFL és a Forrás Stúdió tagjai, Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta VFL, a zenei jegyzeteket Paksa Katalin készítette. Intermix Kiadó, Ungvár, 1992.

*elmaradj, elmaradj,
pokolbéli fajzat vagy,
heje-huja-haj!*

– Miről ismertél reám, haj?

*– A tüzes szemedről,
szőrös ördög-képedről,
heje-huja-haj!*

*A hátára felkapta, haj,
felkapta, felkapta,
erdőkön át vonszolta,
heje-huja-haj.*

*– Tégy le engem, ne vigyél, haj,
félek az erdőtől,
az erdei ördögtől
heje-huja-haj!*

*Vigyél inkább anyámhoz, haj,
anyámhoz, anyámhoz,
leánypajtásaimhoz,
heje-huja-haj!*

*A pokol már közel van, haj,
közel van, közel van,
hej, de kutya meleg van,
heje-huja-haj!*

*Leültette a székre, haj,
a székre, a székre,
kupát adott kezébe,
heje-huja-haj.*

*Az elsőt hogy megitta, haj,
megitta, megitta,
az ereje elhagyta,
heje-huja-haj.*

*Másodszor megtöltötte, haj,
töltötte, töltötte,
ekkor lett csak fekete,
heje-huja-haj!*

*Harmadikat megitta, haj,
megitta, megitta,
az igazat kimondta,
heje-huja-haj!*

– Hét magzatom elástam, haj,

*elástam, elástam,
mégis lányként sétáltam,
heje-huja-haj!*

*Vár rám otthon az anyám, haj,
az anyám, az anyám.
– Merre jártál, leánykám,
heje-huja-haj?*

*– Arattam én a nyáron, haj,
a nyáron, a nyáron.
– Mit kerestél, leányom,
heje-huja-haj?*

*– Három arany megérte, haj,
megérte, megérte.
– Ugyan mit vettél érte,
heje-huja-haj?*

*– Szépen szóló citerát, haj,
citerát, citerát.
– Hogy pengették a húrját,
heje-huja-haj?*

*– Hope-cupe, járt a tánc, haj,
anyácskám, anyácskám.
– Hogyan fűjták a nótát,
heje-huja-haj?*

*– Széles folyó, keskeny híd, haj,
keskeny híd, keskeny híd,
a folyóban hideg víz,
heje-huja-haj!²¹³*

VFL fordítása

Teljesen egyértelmű, hogy a két ballada alaptörténete azonos, a ruszinból azonban kiderül, hogy a hősnő nem a templomkerülésért, hanem sokkal súlyosabb vétekért: magzatgyilkosságért került a pokolra. Talán indokolt, ha e fejlemény ismeretében a továbbiakban nem a *Templomkerülőről*, hanem a ruszin besorolás szerint a pokolra hurcolt *Magzatgyilkos lányról* beszélünk.

A magyarhoz képest itt egész sor új elemmel találkozunk. A tüzes szemű legény képében megjelenő ördög a női ártatlanság jelképét, a koszorút kéri, majd azt tudakolja, miről ismert rá a lány? Bár egyelőre még nem derül ki, hogy az itatás fokozatai közben mit töltenek a

---

²¹³ Lintur, 169. o.

pohárba, a következményekre azonban, hogy az első pohár után ereje hagyja el, a másodiktól megfeketedik, a harmadiktól pedig nyelve ered meg, mindenképpen figyelniük kell. Az anya és lánya közti derűs párbeszéd, a lány könnyed hazudozása rendhagyó módon oldja fel az indokoltan előkészített tragédiát, mintha a magzatgyilkosság már nem lenne halállal büntetendő véték. Legyünk iránta mi is megértéssel, mert nagyon valószínű, hogy ez a változat már a 20. század szellemében formálódott.

Gyűjteménye jegyzetanyagában *Lintur* fontos szempontként hangsúlyozza, hogy a ballada a nyugat-európai római katolikus közösségek szájhagyományában keletkezett, majd *Kollár, Safarik, Pauli és Kolberg* neves kelet-európai folkloristák gyűjteményeire hivatkozva jelöli meg a típus keletre való szivárgásának csatornáit az ukrán görög katolikus lakosság rétegei felé.

Ássunk azonban mélyebbre. *Holováckijra* nemcsak Vargyas, de *Lintur* is hivatkozik. A neves folklorista kéziratot hagyatékából *Az Ukrán Kultúra Svidniki Múzeuma* által közreadott változat a ballada egy jóval archaikusabb állapotát rögzíti:

A leány vízért indult a pap kertjén keresztül, de közben aranyvesszőt (zlátenec) talált, s abból koszorút kezdett fonni. Hozzá lépett egy legény, aki a koszorút kérte. – Hogy adhatnám neked koszorúmat, mikor te a pokolbéli vagy? Erre hátára kapta, s már erdők és hegyek fölött szálltak.

*– Kerüld a kéményeket, a füst marja a szememet! Hogy elérték a poklot, rettentő forróság lett. – Bátyáim, bátyáim, nyissatok gyorsan kaput! – Miféle terhet hozol, hogy kaput kell nyitnunk? – Testet hozok lelkestől, a Rihtárék (Bíróék – VFL) Hannáját. – Ugyan mit tett Hanusa, amiért ide hoztad? – Egyik magzatát a kutyákkal etette meg, másikat a vízbe ölte, harmadikat a mezsgyébe temette, hogy senki se tudja meg. Leültették a székre, és szurokkal kezdték itatni. Az első pohártól szörnyen elsápadt, a másodiktól lángokban égett, a harmadiktól a földre hullt. – Vigyetek ki, akasszatok a kapura, hadd járjon át a szél! Darvak szálltak fölötte, hozzájuk fordult: – Mondjátok meg anyámnak, van még két leánya, nevelje őket szigorúan, s a kocsma helyett a templomba küldje. Engem nem nevelt, így a pokolba kerültem.*²¹⁴

Nos, az előző változatokhoz képest itt újabb részletekkel lettünk gazdagabbak s egyben okosabbak. Kiderült, hogy a leányanya milyen módon vetett véget gyermekei életének, s hogy a vallató ital eredetileg nem víz, hanem folyékony szurok. Újabb motívum a darvakkal küldött üzenet, s a részletekig kiterjedő erkölcsi intelem is.

²¹⁴ MUK u Svidniku, 1983. 9. k. 219. o.

A *Kárpátaljai Tudományos Társaság*²¹⁵ folyóirata, a *Karpatszka Nyegyilja* irodalmi mellékleteként megjelenő *Lityerturna Nyegyilja* négy éves fennállása alatt két ízben (1942. 08. 15. és 1943. 05. 15.) foglalkozott a *Gyitohubnicja* (Gyermekgyilkos) témájával. Mindkét írás szerzője *Fegyir Potusnyák*, a sokoldalúan képzett néprajztudós, aki az ismert kárpátaljai adatok (*Holováckij*) mellett a *galíciai lemákok*,²¹⁶ valamint a *bácskai ruszinok*²¹⁷ között gyűjtött dalszövegekre hívja fel figyelmünket. Az általa idézett, vagy tartalmilag ismertetett szövegek az értelmezéshez újabb elemeket szolgáltatnak. A bácskai változat²¹⁸ cselekménye így alakul:

– *Halod-e, te lány, add nekem a koszorúdat! – Milyen legény vagy te, hogy nincs saját koszorú? – Milyen lány vagy te, ha már három gyermeket is szültél, s mindegyiket a vízbe dobtad? Ölbe kapta, s háromszor járták körbe a poklot, de a kaput nem találták.*

– *Kapu, kapu, kapucska, nyilj meg Katica előtt! Egyik ördög a kaput nyitotta, másik a zárkát készítette, harmadik a szurkot olvasztotta.*

– *Itassátok szurokkal, hadd tudja meg, mi a pokol! – Hadd írjak az anyámnak, hogy tartsa kézben lányait. Ne a nyelvével büntesse őket, ahogy velem tette, hanem vesszővel. Üzenem, hogy jól vagyok, sáfránymagot árulok, gyűszűvel méregetem, vásárlóim az ördögök.*

A lemákoknál az ördög panaszba teszi, hogy a bűnös lélek nehéz teher, de az elkövetett bűn itt nem tárul fel. Ám az anyához küldött üzenet, ami szemrehányásként hangzik, mégis sejteti a súlyos erkölcsi kihágást:

– *Miattad kerültem a pokolra, mert a templom helyett a kocsmába küldtél és cifra ruhákban járattál. Csak nyírfavesszővel vertél, de itt szurokkal büntetnek.*²¹⁹

Azt hiszem, további változatok ismertetése fölösleges lenne, hisz lényeges eltérésre, mivel a bemutatott darabok mindegyike egyetlen közös fogalmazásra vezethető vissza, nem számíthatunk. Erre utal a szövegalkotó elemek elrendezése, a nyilvánvaló „szerzői” koncepció, a közös ritmika, s a minden bizonnyal azonos dallamtípus. Ellenben *Lintur* szinevíri adata, mint utaltunk rá, megismert elődeinél talán száz esztendővel is fiatalabb, s már egy könnyedebb életfelfogás szellemében történt átdolgozás. Tánchoz igazított ritmusát refrénként ismétlődő, vidámságra serkentő, hangulatfokozó indulatszók (*heje-huja-haj!*) teszik szaporábbá, s a hazatérést részletező hozzátoldás – csak erre a változatra

²¹⁵ Podkarpatszkoje Obszesztvo Nauki (A kárpátaljai ruszin értelmiség Ungváron Működő tudós társasága – 1941-1944.)

²¹⁶ F. Kolessza: *Etnohraficsnij Zbirnik XXXIX – XL.* 339. o.

²¹⁷ V. Hnatyuk: *Ruszki narodnyi pisznyi.*

²¹⁸ V. Hnatyuk: *Ruszki narodnyi pisznyi.* 27-28. o.

²¹⁹ F. Kolessza, *im.* 341. o.

jellemző – a tartalmi többleten túl egy lazább erkölcsi értékrend kialakulásáról tanúskodik.

E megállapításoknak a formára vonatkozó része a *Templomkerülő* kárpátaljai emlékeire is rávetíthető. A magyar és ruszin verssorok tökéletesen egyező ritmusa, a 7 szótagos sorok hibátlan 4+3-as tagolása, a főbb elemek pontos tartalmi megfelelése (*nyeszu tyilo i dusu* – testet hoztam lelkestől, *tretyij pohárj vöpilá* – harmadikat megitta stb.) akár azt is bizonyíthatják, hogy a haranglábi szövegünk fordítás eredménye, melynek őse valamelyik ruszin fogalmazvány lehetett. A Vargyas által közölt mánfai változatra, mely nem ismeri e fontos elemeket, mindez – természetesen – nem érvényes, így a morvából való kölcsönzés elmélete ott továbbra is teljesen helytálló. A hozzá tartozó dallam a gyakori sorismétlésekkel strófaszerkezetét is átalakította, minek következtében úgy viszonyul haranglábi rokonához, mint *Lintur* szövege a *Kolesszáéhoz*, *Holováckijéhoz*, *Hnatyukéhoz* stb.

Potusnyák, mint alapos kutató, arra törekedett, hogy komplex vizsgálatnak vesse alá a balladát. Miután minden elérhető ruszin variánst egybevetett, genetikailag is górcső alá vette a típust, s a származás kiderítése érdekében kitért annak nemzetközi kapcsolataira. Megállapította, hogy az alapmotívum az angol és a német folklórból vándorolt keletre, mégpedig morva, cseh és szlovák közvetítéssel. Mint fentebb már szóltunk róla, jó húsz évvel később *Lintur* lényegében ugyanezt mondja, de vele szemben *Potusnyák* figyelme a magyar vonatkozásokra is kiterjed. Kiváló érzékkel talál rá Bartók munkásságában²²⁰ az őt érdeklő témára, s igazolva látja magát, amikor a zenetudós szintén északi szomszédainkat nevezi meg közvetítőként.

De nézzük, a következő lépésben miként tesz kísérletet a viszonylag egyszerű történet tágabb értelmezésére, s a népi hiedelemvilág felől közelítve feltárja a szövegalkotó elemek mélyről jövő társadalmi-lélektani üzenetét. Megállapítja, hogy a csecsemőgyilkosság a paraszti társadalom felfogásában egyenértékű az ördöggel kötött szövetséggel. Aki erre vetemedik, az eladja lelkét a gonosznak, aki ez által korlátlan hatalmat gyakorolhat fölötte, de hogy a fajtalanokásban is méltó társa lehessen, a bűnös nőt olykor nőtényördöggé változtatja. A néphit azt is értésünkre adja, hogy az ördög csak a legszörnyűbb büntetésként viszi el testestől a lelket: jelen eseten túl azokat, akik előre eladták magukat, az istenkáromlókét, s azokat, akik végképp elveszítették az isteni kegyelmet. Ez nem más, mint a német Faust-motívum reinkarnációja.²²¹

A hiedelmek megerősítik továbbá azt is, hogy a kegyetlen módon elpusztított magzatok kísértik anyjukat: legyen éjszaka vagy fényes

²²⁰ Bartók Béla: *Das ungarische volkslied*. Berlin, 1925.

²²¹ F. Potusnyak: *Pisznyi pro gyitohubnicju* (A magzatgyilkos balladá). *Literaturnaja Negyilja*, 1942. 08. 15.

nappal, bármikor megjelenhetnek előtte, sokszor az ablak alatt sírnak, nyöszörögnek. De ez csak a kezdet: egyesek tudni vélik, hogy a gyermekgyilkos anyával a másvilágon megetetik elveszejtett csecsemője tetemét.²²² Nem Dante Pokla ez véletlenül?

De a szurokról se feledkezzünk meg, hisz olvasztott formában a pokol igen fontos kelléke. Az alvilág alkalmazottai egyrészt a büzkeltéshez használják, másrészt megitatják azokkal a bűnösökkel, akik rászolgáltak. A gyermekgyilkos leányanyák tehát megérdemlik a kínvallatásnak ezt a módját, mert bűnük a legszörnyűbb, amit nő elkövethet.

Súlyos bűn továbbá, ha az ártatlanságukat elveszített lányok továbbra is viselik a szüzi koszorút, s bűn az is, ha az ilyenek fedetlen fővel mennek a templomba. Az ördög csak attól kéri a koszorút, aki már nem méltó rá, aki jogtalanul viseli.

A ruszinok alvilághoz kötődő hiedelmeinek leltára ezzel még korántsem teljes, de talán az elmondottakból is érzékelhető, hogy az ősidőig visszavezethető, a hiedelmek-szülte kollektív félelmek idővel tiltásokká és intelmekké alakulva, a ruszin közösségek egészére kiterjedve – sokszor még ma is! – íratlan, belső törvényként szabályozzák az emberi kapcsolatokat. Ezzel mindenki tisztában van, s el is fogadja, de nem mindenki tud e szerint élni. Ám tudni kell, hogy a legkülönbözőbb társadalmi bűnöknek, a haszonállatok és személyek ellen elkövetett rontásoknak nemcsak azok a szenvedő alanyai, akik ellen a rossz irányul, hanem utólag azok is, akik elkövetik, vagy akiktől az ártó szándék ered. Válaszként a társadalom általában megtalálja, vagy kialakítja, ha pedig nem tudja, képzeletben teremti meg az igazságszolgáltatás körülményeit, mert vétek büntetlenül nem maradhat. Olyan misztikus és félelmetes ez a közeg, mintha a világi törvények előtti időket konzerválta volna, mintha csak együtt kaptuk volna a teremtéssel.

Végül itt az ideje, hogy megismerjük a balladát elemző *Potusnyák* összefoglaló gondolatait, ám ezúttal egy másik írásából idézünk: „*Bár ez a balladatípus nyugatról jött, általános erkölcsi értékeket közvetítve könnyen beágyazódott a kelet-európai népek folklórájába, s útja során mindenütt felszedett valamilyen nemzeti jellegzetességet.* (Karádi bíróné – VFL) *Eleven pszichológiai és szociális kérdéseket dolgoz fel, de megegyezik a népi világnézettel, s a vallás feltétlen gyakorlására buzdít. Ez különbözteti meg más típusoktól.*”²²³

Nos, a bemutatott változatokban feltárult részletek, az érintett értelmezési lehetőségek tükrében mindjárt más szemmel nézzük a

²²² F. Potusnyak, uo.

²²³ F. Potusnyak: *Pesznyi pro gyitohubnicju. Literaturna Negyilja*, 1943. 05. 15.

vizsgált balladát. Visszafelé kellett haladnunk az időben, hogy rájöjjünk: amire kíváncsiak voltunk, sokkal több annál a kezdetleges szövegnél, amelytől elindultunk. S bár az archetípusig nem sikerült eljutnunk, a kereké teljesegett mese szinte csábít, hogy a benne rejtőző fantasztikus drámát valaki kibontsa, s a szélesebb közönség számára művészileg feldolgozza.

4. A távolabbi (bizonytalan) rokonságot mutató réteg vizsgálata

4.1. Gyermekeit elhagyó, elcsalt menyecske (5) – A szigorú anyós miatt gyermekét a mezőn felejtő asszony (II – H-3)

Az egyetlen magyar szövegmű (Gyönyörű Bán Kata) Vargyas szerint az Elcsalt menyecske cselekményéből fejlődhetett önálló, új balladává.²²⁴ Az ukrán népballadák nem ismerik a magyar történetet, azonban annak fontos motívumai visszaköszönnek más ukrán altípusokból. Például: *Túl a sötét erdőn lenföldön dolgozik egy lány, de abba kell hagynia a munkát, mert szülési fájdalmakat érez. A Duna partján hozza világra csecsemőjét, majd így beszél hozzá: „Bepólyáljalak, vagy vízbe fojtsalak? Ha pólyával térek haza, megszólnak, ha vízbe fojtlak, nagy bünt követek el. Megyek az erdőbe, nyírfavesszőt szedek, abból bölcsőt fonok, s azt a tölgyfa ágára akasztom. A fúvó szél majd elringatja, a madarak éneke elaltatja az én kicsi fiamat.” Ment egy mérföldet vagy kettőt, s hallja, hogy sír a gyermeke.” Visszatérek, megszoptom, utam majd aztán folytatom.*²²⁵ Egy másik ukrán fogalmazás ennél tragikusabb történetet ad elő. A *kegyetlen anyós* által agyonhajszolt menyecske a mezőn hagyja gyermekét, de hazaérve észbe kap, s eszeveszetten rohan vissza érte. Egy sasmadárral találkozik, tőle kérdi: nem látta-e a gyermeket? *„De bizony láttam – feleli –, három pesztonka is sűrög mellette. Az egyik szemét vájja, a másik szívét tépi ki, harmadik csontocskáit ropogatja.*”²²⁶ Mindkét ukrán szöveg motívumai kapcsolatba hozhatók a magyar *Gyermekeit elhagyó elcsalt menyecskével*, feltételezhető, hogy a magyarnak megfelelő alaptörténet valaha a ruszin folklórban is megvolt. Az azonban furcsa újdonság, hogy az utóbbi balladában megőrzött költői szépségű motívum pont az ukrán *Kegyetlen anyóshoz* csatlakozott.

4.2. Két rab testvér (17) – A börtönben felejtett testvérbáty (III – A-14)

A magyar ballada cselekménye foglyul ejtett testvérek (legény és húga) sorsáról szól. A legény tömlöc fenekére kerül, de a lányt elrablója asszonyává teszi, s csak évek múlva döbben rá, hogy ideje lenne bátyját kiszabadítani. Hazatérnek a szülői házhoz, de anyjuk nem ismeri fel, ezért nem fogadja rég elveszett gyermekeit. *Holovackij* kárpátukrán

²²⁴ Vargyas, II.k. 78. o.

²²⁵ Baladi, I. k. 345.o.

²²⁶ Baladi, II. k. 237. o.

gyűjtésű szövege²²⁷ csak a történet első felét őrizte meg: *A hegy egyik oldalán egy szegény árva lány áfonyát szed, s közben így beszél: „Miért is szedem, hisz se apám, se anyám, csak egy bátyám él valahol, de hírt sem kapok már régóta felőle.” Hangját a szél felkapja, a legény meghallja, s már fordítja lovát: „Rajta, lovam, rajta! Nem más szólított engem, mint egyetlen húgom.” Vitt is neki két vég drága kelmét, fodros szoknyára valót. De meglepték őket a tizenkét zsványok, s Hanicska húgocskát feleségül vették, Jánoskát pedig börtön fenekére vetették. „Hanicska, húgocskám, ha majd jól megy sorsod, gondoljál reám is, ne feledkezz rólam.” Hanicskának ugyan semmi gondja nem volt, bátyjáról mégis megfeledkezett. Hét év múltán gyermeket szült, s annak így énekelt: „Aludj, kicsi gyermek, aludj, álmodozzál, úgy sincsen tenéked semmilyen rokonod. De mégis, de mégis van neked egy bátyád, anyádnak testvére, a neve Jánoska.” Felkapta a kulcsot, rohant a börtönbe: „Jánoskám, testvérem, hogy vagy, mi van veled, mit ennél, mit innál, kedved mivel leljem?” „Ha ennyi ideig nem gondoltál reám, eredj, ne lássalak! Menj az orosz paphoz, gyónd meg vétkeidet.” Az egész ukrán folklórban ez az egyetlen épen maradt szöveg, ezen kívül csak egy bácskai töredék őrzi a ballada néhány fontos és érdekes részletét, amint az alábbiakban következik.²²⁸*

Amikor a törökök Belgrádot vívták, dúltak és raboltak, a fehérnépet elhurcolták. Hanicskát és Jancsikát is magukkal vitték – Hanicskát hintóban, Jancsikát ló mellett. „Hanicska, húgocskám, ne feledkezz rólam, jussak majd eszedbe, hogyha jól megy sorsod.” Jól volt dolga a török mellett, mégis elfeledkezett testvéréről. Egyszer azonban álmában mégis eszébe jutott a bátyja. „Jancsika, testvérem, élsz-e, halsz-, lelkem?” „Élek, épp hogy élek, téged alig várlak.” „Jancsikám, testvérem, mondd csak, mi van veled?” „Már akkora a hajam, hogy magam alá teríthetem, s akkora szakállam, hogy azzal takarózom. Hanicska, húgocskám, végy magadhoz engem, mert disznók közt fekszem, tyúkok közt ébredem.” A szakáll és a haj növekedésének hiperbolikus ábrázolása talán nem egészen alaptalanul a német mondavilág Barbarossa Frigyesét idézi emlékezetünkbe, így vándormotívumként tekinthetünk erre is.

4.3. Vitéz és kegyes (18) – A rablókká lett fivérek megbecstelenítik testvérhúgukat (II – P-1)

²²⁷ Baladi. Dnyipro, Kijiv, 1987. 217. o.

²²⁸ V. Hnatyuk, I, m. 54. o.

A magyar népballadák e ritka, csak néhány változatban fennmaradt típusának cselekménye feltételezhetően az előző *Két rab testvér* történetének egy sajátos elágazása. Míg az előbbi ballada rabságba került testvérekről szól, akiket szabadulásukat követően tulajdon édesanyjuk sem ismer fel, s hidegen eltaszít magától, itt a rablókká lett fivérek szerelmeseket szakítanak el egymástól. A cselekmény ezen a ponton indulhatna el igazán más irányba, azonban a magyar *Vitéz és kegyes* története nem teljesedik ki, valahol a cél előtt a homályba vész. Maga Vargyas is úgy véli, hogy a ballada részleteinek tisztázása végett célszerű körülnézni a szomszéd népek folklórájában, mert „*a magyar ballada töredékes vége egy más balladával tart rokonságot, amit az... ukrán változatok képviselnek.*”²²⁹ Nézzük elsőként Holovackij egyik XIX. századi szövegét:²³⁰ *A gazdag Újhely (Bizonyára Sátoraljaújhely VFL) városában lakó özvegy papné tizenkét fiát rosszul nevelte, azok rablókká lettek. Egyetlen lányára rábízta az újhelyi juhnyáját, de amikor a lány a szétszéledt nyáj keresésére indult, eltévedt és egy ismeretlen mezőn találta magát. Félelmében oroszul kezdett énekelni, s így leltek rá a tizenkét gyilkosok, majd sorsa fölött tanakodni kezdtek. A legfiatalabb zsvivány azonban származását firtatva rájött, hogy tulajdon húgukat ejtették rabul, ezért a bűnbánat jeleként kötője zsebeit ezüst tallérokkal rakták tele, hogy vigye haza özvegy édesanyjának.* Arról azonban, ami a rablók és a lány között történt, a magyar és az ukrán szöveg is szemérmesen hallgat, mert az *incestus*t az egyes változatok fogalmazói szerint, még ha véletlenül esett is, akkor sem illik szétfecsegni. Ezzel szemben *Lintur* gyűjteményének változata²³¹ felfedi a valóságot, s megkísérli megmagyarázni a rettenetes vétket:

*Jól ment sora Danyilonak,
takaros volt felesége,
jól megvoltak a faluban,
mégsem volt ott békessége.*

*Ezért az erdőbe mentek,
ott új házat építettek.
Három sarkát kőből rakták,
negyediket megvasalták.*

*– Asszony, menj a forráskútra,
hordj vizet a tekenőbe.
Ha réten jársz, ne dalolgass,
ne fütyöréssz az erdőben.*

²²⁹ Vargyas, II. k. 211.o.

²³⁰ Naukovij zbirnik Muzeju Ukrajinszkoji Kulturi u Svidniku. (Az Ukrán Kultúra Múzeumának Tudományos gyűjteménye Svidnikben) Prjasiv, 1980. 104. o.

²³¹ Lintur, i. m. 64.o.

*Neki aztán beszélhetett,
dalra fakadt már a réten,
befejezván újat kezdett,
s vígan fütyült az erdőben.*

*Kilenc rablók arra jártak,
s mindjárt a nyomába hágtak.
– Alszol, Danyil, vagy meghaltál,
vendégre nem számítottál?*

*– Ébren vagyok, meg sem haltam,
de rátok nem számítottam.
– Nyisd ki hát az ajtót nekünk,*

*addig nyisd, míg szépen kérünk.
– Az én ajtóm tiszta tölgyfa,
a vasalás is új rajta!
Kilencen ők nekidültek,*

*s a vaspántok lerepültek.
Danyil gazdát összevágták,
csöpp gyermekét megfojtották,
ágyba vitték a menyecskét,*

*egész éjjel ölelgették.
Vigadoztak véle nyolcan,
de a kilencedik szótlán.
Hajnaltájon csak faggatja:*

*hová való, ki volt apja?
– Sztanovo volt az én hazám,
papné volt az édesanyám.
– Nem volt néked több testvéred?*

*– Kilenc bátyám volt énnékem,
akik zshiványokká lettek,
s rabolnak most a hegyekben.
– Gyertek, fiúk, mosakodjunk,*

*bűneinktől szabaduljunk!
Szép hígunkat meggyaláztuk,
sógorunkat is levágtuk.
Sógorunk a kisleányával
elveszett a kezünk által.*

*Fölmentek egy szirttetőre,
leugráltak a mélységbe.
Holtan fekszenek ott nyolcan,
de a kilencedik hol van?*

*Ki a húgát nem ölelte,
a halál azt elkerülte.*

VFL fordítása

4.4. Háromszoros magzatgyilkos (24) – A megesett lány vízbe fojtja csecsemőjét (I – M-1)

A téma, sajnos, örökérvényű az életben és a folklórban egyaránt. A ruszin népköltészet a típus több tucatnyi változatát hozta létre, azonban ezek egyike sem rokonítható egyértelműen a magyar népballadával, még az egyes motívumok párhuzama alapján sem. Igaz ugyan, hogy a fentebb tárgyalt *Templomkerülő* hősnője is magzatai elvesztése miatt került a pokolra, mégsem beszélhetünk róla úgy, mint a magyar *magzatgyilkosok* megfelelőjéről. Lintur szövegei között legfeljebb olyat találunk, amelynek kezdőképe közel áll a magyar *Szégyenbe esett lány (10)* eufemisztikus magyarázkodásához.²³² Az alábbiakban egy részlet következik:

– *Maruszenykám, padlásunkon
ezt a zajt mi csapja?*

– *Talán csak az egereket
kergeti a macska.*

– *Maruszenykám,
a kisajtót ki nyikorogtatja?*

– *Csak a szél az, édesanyám,
annak sír a hangja.*

– *Maruszenykám, udvarunkon
lépéseket hallok.*

– *Szél himbálja a kútostort,
vasas vidriünk csattog.*

– *Maruszenykám, az ólajtót
vajon ki szaggatja?*

– *A kisborjú gyöngye csontját
farkas ropogtatja.*

– *Szép ruhácskád nem ér össze
derekadon, lányom.*

– *Megvallom, hogy gyermekemet
Ivánkától várom.*

*Vasárnapra virradóra
az az újság járta,*

²³² Lintur, i.m. 159. o.

*hogy Maruszja fattyúkölyköt
hozott a világra.*

*És amint világrahozta,
rongypólyába tette,
majd a Duna csendes vizén
szépen elengedte...*

Részlet) VFL fordítása

A ballada hősnője a felelősség elől menekülve csendőrökbe botlik, s ez a jelenet akár ismerősnek is tűnhet a magyar *Háromszoros magzatgyilkos* változataiból, mégsem vonhatunk köztük párhuzamot, mert ez a fejlemény csak a téma természeténél fogva került a szövegbe, genetikai rokonságról szó sem lehet.

4.5. Kegyetlen anyós (28) – Az anyós fia távollétében elpusztítja menyét (II – H-4)

A magyar anyagban mindössze 19 változata ismert az anyósa által halálba hajszolt menyecskének. A bőséges ruszin feldolgozásokat vizsgálva első olvasásra úgy tűnik, hogy nincsenek közös gyökereik a magyar balladával, hisz ezekben a menyecske halálát előkészítő rontás – a magyar változatok egyáltalán nem ismerik – domináns motívumként uralja a cselekményt. Az alaptörténet elemei azonban úgy a magyar, mint a ruszin szövegekben hasonló következetességgel épülnek egymásra: 1. *Az ifjú férj hosszabb útra, katonának készül, s feleségét anyjára bízta;* 2. *Az anyós, akinek a középkori jogrend értelmében megvolt hozzá a hatalma, elveszejtí szeretetlen menyét;* 3. *A hazatérő férj hitvesét szólítja, de csak anyja nyit kaput;* 4. *Érdeklődésére anyjától különböző magyarázatokat kap;* 5. *A fiú követi hitvesét a halálba.*

A *Lintur-féle* gyűjtemény egyik változata²³³ a következőképpen dolgozza fel a témát:

*– Mért nem leled a helyedet,
derék szép Ivánom?
Egész télen nyugton voltál,
s most mehetnél, látom.*

*– Maruszenykám, meglátod csak,
rendben lesz majd minden,
elmegyek világot látni,
megsegít az Isten!*

²³³ Lintur, i.m. 74. o.

*Háborúba indult Iván,
csaták kürtje hívta,
ifjú feleségét addig
ősz anyjára bizta.*

*– Kedveskedjen neki, anyám,
jó búzakenyérrel,
s ha szomjazik, itassa meg
aranszínű mézzel.*

*Vén boszorka jól tartotta
csúszó nyers húsával,
megitatta méregerős
répapálinkával.*

*Pirkadattól délig himzett,
a tűt le sem tette,
fényes déltől alkonyatig
az orsót pörgette.*

*Éjfélre életet adott
egy szép csecsemőnek,
s lelkét reggel visszaadta
a jó Teremtőnek.*

*Vége lett a háborúnak,
megjött Iván gazda,
kapuja alatt a lovát
vígan táncoltatja.*

*Nyihog a mén, patkó dobog
cifra kapuszárnyon:
– Nyiss már ajtót, Maruszenykám,
aranyos virágom!*

*De asszonya helyett anyja
jött a kisajtóra:
– Feleséged ruhát mosni
ment ki a folyóra.*

*Templom mellett a kis ösvény
hosszája visz éppen:
megleled őt a temető
bánatos ölében.*

*Hol a szomorúfűz lombja
rábukik egy sírra,
ott van feleséged neve
a keresztre írva.*

*Lovát Iván kipányvázta,
zabot tett eléje,
ő maga meg letérdelt
az új kereszt tövébe.*

*– Aluszol-e, Maruszenykám,
bús szavamat hallod?
Hányadik napja viseled
ezt a nehéz hantot?*

*– Dehogyan alszom, csak azt várom,
hogyan elgyere hozzám.
Harmadnapja szívja a föld
hervadt-piros orcám.*

*– Sírod fölött meggyfa virít,
fehér a virága,
szép kedvesem, fiatal vagy
te még a halálra!*

*Sírod fölött, Maruszenykám,
bangita bíborlik,
árván hagyott kicsi fiad
könnye érted hullik!*

*– Holtomban is fáj a szívem,
mikor sírva ébred,
anyja helyett anyja lesz majd
az új feleséged.*

*– Kelj fel sírodból, hitvesem,
vigasztalj meg, párom,
ideje lesz házasodnom,
áldásodat várom.*

*– Énfelelem házasodhatsz,
hozzám nem köt hála,
de tudd meg, anyád boszorkány,
s húgod sem jobb nála!*

*Anyád híres tudományát
a húgod folytatja.
Amit az ég egybekötött,
azt ő szétválasztja.*

*Követ víztől, téged tőlem –
erről szólt a nóta.
Kakukkmadár, kiabáld szét,
okuljanak róla!*

VFL fordítása

A magyar ballada zárójeleneteiben gyakran jelenik meg a sírvirág, ám ezzel, a ruszinoknál is oly gyakori motívummal ebben a típusban nem találkozunk. *Lintur* 20. számú változatának befejezése azonban mintha mégis ennek emlékét idézné, amikor arról beszél, hogy a hitvese után halt fiú szívéből jávorfa sarjad, s a fiát sírva kereső anyának ez a fa válaszol: „*Menj innen, anyám, semmi közöm már hozzád. Elvarázsoltad hitvesemet, s elveszejtettél engem is.*”²³⁴ A típus európai rokonságát felmérve és vándorlásának lehetséges útvonalait rekonstruálva Vargyas Lajos kijelenti, hogy „*A szlovákoktól tovább terjedt balladánk az ukránokon, lengyeleken és oroszokon, litvánokon át egészen Arhangelszkiig, mindenütt a magyar megoldás szerint, a halálra kínzott menyecskével, s további bővítésekkel, változtatásokkal.*”²³⁵

4.6. Gögös feleség (67) – A szeretetlen férj korbáccsal neveli asszonyát (II – E-12)

Mivel az európai folklórban nem találja megfelelő párhuzamait, Vargyas kategorikusan magyar eredetű balladaként lajstromozza, hozzátéve, hogy „*Keletkezését egymástól távoli területeken (Dunántúl, Baranya, Fejér, Veszprém, Békés, Bodrogek, Bereg (!), Udvarhely, Csik, Moldva – VFL) jelentkező, ritka variánsai alapján a klasszikus, középkori balladákkal egyidőre tehetjük.*”²³⁶ Igaz, Holovackij és *Lintur* anyagaiban, amelyek számára is hozzáférhetőek voltak, a *Gögös feleség* ukrán megfelelője nem szerepel, mert csak a 80-as évek vége felé jelenik meg egy válogatásban két különböző szövegváltozata. Ezek egyikének cselekménye jól felismerhetően a magyar változatok forgatókönyve szerint formálódik.²³⁷ A rátarti hősnő a *madárszimbólika* körülményeskedő nyelvi eszközeivel maga beszéli el első szerelmétől való elszakadását, amiért a *gyigyko*²³⁸ megbünteti: olyan ember felesége lesz, akit sem teste, sem lelke nem kíván. Sorsa a továbbiakban ekképpen alakul:

A férj így szól inasához: „Eredj te legényke, hozz neki drága szoknyát, hadd jöjjön meg kedve, s szóljon bár hozzám az én úrnőm!” „Ej, haj, a drága szoknya mit sem segít. Eddig sem szerettelek, ezután sem foglak, beszélni sem akarok veled!” „Eredj, te legényke, hozz neki drága cipellőt, hadd jöjjön meg kedve, s szóljon bár hozzám az én úrnőm!” „Ej, haj, a drága cipellő mit sem segít. Eddig sem szerettelek,

²³⁴ Uo.: 78. o.

²³⁵ Vargyas, II. k. 311. o.

²³⁶ Vargyas, II. 460. o.

²³⁷ Baladi, Dnyipro, Kijiv, 1987. 136-137. o.

²³⁸ *Dyigyko* – tulajdonképpen öreg, az ukrán népi hitvilág házi ördöge, házi szelleme

ezután sem foglak, beszélni sem akarok veled!” „Eredj, te legényke, hozz neki drága kalárist..., tál cservonyecet²³⁹ ..., hozd elő neki pompás szürke paripámat...!” „Ej, haj, a pompás szürke paripa mit sem segít. Eddig sem szerettelek, ezután sem foglak, beszélni sem akarok veled!” „Eredj, te legényke, hozzad a drótból font korbácsot, hátha ettől jön meg az én úrnőm kedve, s szól hozzám az én kedves szerelmem?” „Ej, haj, édes jó Istenem, segít a korbács, segít!” A másik ukrán szöveg végén megjelenik ugyan a drótkorbács, de azt nem előzik meg a nő megnyerésére tett kísérletek. Az előtörténet itt még inkább mozgalmas, mondhatnánk – novellisztikusan cselekményes, ezért mindenképpen érdemes megismernünk.²⁴⁰ A hősnő itt is egyes szám első személyben indítja élete történetét:

Férjhez adott anyám egy félkegyelmű legényhez, akit soha nem szerettem, s négy hétig nem is szóltam hozzá. Az ötödik héten megszántam, s így szóltam hozzá: „Fogd be a lovakat a szekérbe, vendégségbe megyünk apámhoz. De az én apám háza és udvara mind el volt foglalva a vendégei által, ezért aztán tovább hajtottunk két határon át, s a harmadikhoz érve megpihentünk. „Szállj le a szekérről, te legény, szedd le a lovakról a szerszámot, hadd kösselek meg!” Megkötöttem arccal egy fenyőhöz, háttal az út felé, s zöld füvet is tettem eléje, hogy a szúnyogok ne őt egyék. Magam visszatértem apám udvarába, ott öt hétig vendégeskedtem, majd hazaindultam, hogy megnézzem az én félkegyelmű uramat. „– Megjöttem, félkegyelmű uram. Csak szunyókálsz, vagy tán alszol is, nem vártál reám a vendégségből?” „– Hozott Isten, kedvesem, nem szunyókálok, nem is alszom, csak téged várlak vissza öt hete! Adj legalább innom, kedvesem, mert szomjan halok menten.” „– Nem fogsz panaszkodni apádnak?” „– Nem fogok, kedvesem, dehogyan is fogok, a te vendégségedet, míg élek, el nem feledem!” Elment a félkegyelmű a vásárba, gyapjúszineget és drótkorbácsot vett, hazavitte. Felesége kezét és lábát összekötötte, majd fogta a drótkorbácsot, és úgy kiporolta, amint a kék posztót szokás. „Nesze neked, kedvesem, a vendégeskedésért!”

4.7. Tücsöklakodalom (91) – A szúnyog temetése²⁴¹

A magyar nyelvterület teljes egészében elterjedt *Tücsöklakodalom*, más megközelítésben *Állatlakodalom* műfaját a szakemberek manapság már énekelt meseként, vidám lakodalmi énekként pontosítják, s ilyen értelemben nincs helye a népballadák között. Az epikus jellegű történet, a vidám, mozgalmas cselekmény, a változatok sokasága azonban a

²³⁹ Cservonyec – tíz rubel értékű aranypénz.

²⁴⁰ Baladi, II. k. 93-94. o.

²⁴¹ Az ukrán katalógus nem ismer ilyen típust.

ballada műfajához is köti, a német szakirodalom pedig egyenesen a *bohózszerű balladák* (swankballade) közt tartja számon. A téma verses feldolgozása Európa-szerte – a német, francia, olasz, szlovák, cseh, morva, ukrán, dán, lett folklórban – ismert, a típus összehasonlító vizsgálatát azonban jelentősen megnehezíti az a körülmény, hogy közeli idegen nyelvű párhuzamai nincsenek, „nem alakul ki összefüggés a nemzeti megoldások közt, ami eligazítana az eredet és a terjedés tekintetében. A hasonlatosságok itt-ott felcsillannak teljesen más, idegen jellegű elemek között és eléggé szeszélyes összevisszaságban.”²⁴² Így a ruszin anyagból kihalászott szövegemlékek, amint azt a *Fincickynél* olvasható változat²⁴³ is tanúsítja, *a szúnyog temetéséről* szólnak:

*Zörrent, dörrent az erdőbe’,
szúnyog pottyant fa tövébe.
Fejcskáját oda vágta,
s szétütötte a tölgyfába’.*

*Házából a légy kionson
sajnálkozni a szúnyogon:
„Hej, szúnyogom, jó szúnyogom,
sajnállok én téged nagyon!*

*Hova akarsz temetkezni?
Hova hagyod tested tenni?”
„Temessetek az erdőbe,
oda a völgy közelébe.*

*Ültessetek rám violát,
s rezedát, mely illatot ad.
A lányok, ha egykor szedik,
szúnyogot megemlegetik.*

*Danoljátok nekem: dudu,
hej, dududu, dudu, dudu!
Hej, dududu, dudu, dudu,
s eszetekbe juttat a bú.*

*Itten fekszik már a hája,
soknak vérét szívta rája:
itten fekszik a hullája,
fáról történt zuhanása.*

A magyar népdalok egyes rétegeiben – gyermekdalok, gúnydalok között – ugyancsak tettenérhető a bogarak, madarak stb. hasonló jellegű,

²⁴² Vargyas, II. k. 586. o.

²⁴³ Fincicky Mihály: Magyar-orosz népdalok. Kisfaludy-Társaság, Pest, 1870. 163-164. o.

a fenti mesénél sokkal zajosabb és szertelenebb tobzódása,²⁴⁴ de a tréfáskedvű alkotó képzelet olykor a háztartási konyhai eszközöket, szintén lakodalomba viszi:²⁴⁵

*Házasodik a lapát,
elveszi a piszkafát,
zireg-zörög a fedő,
sistereg a serpenyő.*

*Csörömpöl a rézkanál,
a mozsár is muzsikál,
nyújtózik a nyújtófa,
melyik is az új nóta?*

*Túrós béles, derelye
a menyasszony ereje,
levelen sült friss lepény,
attól vig a vőlegény. Stb.*

Ehhez képest a Kodály által is feldolgozott *A malomban, a malomban* kezdetű gyermekdal és annak szinte tökéletes ruszin megfelelője teljes komolysággal alkotott, szórakoztató gyermekdal:²⁴⁶

Két kakaska csépelte a búzát, két kendermagos tyúkocska a malomba hordta, a birka örölte, a bakkecske mérte, a liba szitálta, a gúnár a korpát gyűjtötte, a kacsza dagasztott, a gácsér vizet hordott, a macska kiszaggatta, a kandúr kemencébe vetette, stb.

Minél inkább megismerjük e furcsa, fejtetőre állított világ bemutatására szolgáló költszetet, stílusa és funkciója alapján annál inkább meggyőződhetünk származása, eredete felől. Kollégiumi diákköltészet ez, melynek alkotásai ritkán terjedtek túl az adott alma-materek holduvarán, ám a jól bejáratott alkotói módszer, a világ, az élet dolgainak határtalan humorral való kiforgatása és az arra való szándék terjedt, mint a tűz, s ahol fogadókészségre talált, ott megtelepedett. *Dóhovics Bazil*, máramarosi származású görög katolikus lelkész, Csokonai kortársa és minden bizonnyal személyes ismerőse, nagyhírű magyar felsőoskolák hallgatója, aki kiválóan verselt latinul, magyarul és ruszinul is. Ő fordította ruszinra többek között a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című Csokonai-verset, s mellette még a kor divatos diákköltészetének számos alkotását. Amikor tehát a méltán híres magyar diákhumor szétáradásáról szólunk, nyugodtan gondoljunk arra, hogy Bazil atya is a közvetítők egyike lehetett.

²⁴⁴ Magyar népdalok, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1970. I. k. 143. o.

²⁴⁵ Ág Tibor-Szijjártó Jenő: 100 szlovákiai magyar népdal. Bratislava, 1957. 46. sz.

²⁴⁶ Naukovij zbirnik MUK, XI. k. 447.o.

4.9. Megcsalt férj (129) – A csábító koldusnak adja ki magát (II – F-13)

Újabb kori ponyvaballadánk között igen ritka az ehhez fogható, népnyelvi fordulatokban gazdag, élvezetesen megformált szöveg. Ebben bizonyára a felesleges szótagokat taszító, stilisztikai fegyelmet követelő párbeszédés formának, valamint a németes, de a kérdések és válaszok közti ellentéteket nyomatékkal érzékeltető, kedvező hangfekvésű dallamnak is jelentős szerepe van.

Vargyas ismertetőjéből megtudjuk, hogy a ballada életrajza ezúttal ismert: német ponyvanyomtatványok (1790!) által Skandinávián át érkezett Magyarországra a 19. sz. elején, majd tőlünk feltehetően román, ruszin, s esetleg orosz nyelvterületre. Az elérhető ruszin,²⁴⁷ illetve ukrán²⁴⁸ anyagból mindössze egy-egy változat áll a rendelkezésünkre. Nézzük először a ruszint:

A Budáról érkező katona egy korsó mézes bort hozott magával. Egy asszonynak megtetszett, s a korsót kérte tőle. A korsót nem adhatom, mert magamnak is szükségem van rá. Majd megjött a férj, és kérdezi: „Miféle pipa van az asztalon?” „A tiszt úr kártyázott, ő felejtette az asztalon a pipát.” „Miért van szétdúlva az ágy?” „A macska az egér után ugrott, az dülta szét.” „Ki rejtőzködik az ajtó mögött?” „Egy szegény koldus jött be, s ha kegyes úr lennél el sem küldenéd alamizsna nélkül.” Erre arany dukátot vett elő, s a koldusnak nyújtotta. Az kiosont a házból, majd lovára pattant, s így örvendezett: „Az éjszaka az úrnővel háltam, s az úrtól még dukátot is kaptam!”

Kétségtelen, hogy az asszony hűtlenségének árulkodó jelei, a férj kérdéseire adott hamis válaszok, majd a csábító előkerülése a nálunk, magyaroknál elterjedt balladának is alkotó elemei, ám a koldus és a gazdag alamizsna motívuma már egy másik történetre, a *Beteg asszonyra* (130) utal. Tudnunk kell továbbá, hogy az ismertetett ruszin szöveg Volodimir Hnatyuk bácskai gyűjtéséből való, s ez a tény némi időzavart okoz a ballada közép-kelet-európai elterjedése körül. Azt már az előző elemzések során (*A gunaras lány – 81*) említettük, hogy a bácskai ruszinok a 18. sz. 30-as éveiben telepedtek át mai lakhelyükre anyagi és szellemi kultúrájukkal, szájhagyományukkal együtt, amikor a ballada német nyelvű ponyvaváltozata még nem is létezett. Ezt az ellentmondást csak olyképpen hidalhatjuk át, ha elfogadjuk, hogy a szakirodalom által nyugat-európai eredetűnek tartott *Megcsalt férj* a vele rokon alaptörténetű *Beteg asszonyból* fejlődött tovább. Ezt az elképzelést erősíti meg a belső ukrainai adat, mely ugyancsak megtartotta a

²⁴⁷ V. Hnatyuk, i.m. 33.o.

²⁴⁸ Baladi, Dnyipro, Kijiv, 1987. 297-298.o.

koldusnak mondott csábító motívumát, ugyanakkor valós történelmi személyekre hivatkozva, a szovjet polgárháború korába helyezve eleveníti fel az ismert, és minden valószínűség szerint sokkal régebbi keletű történetet:

– *Aj, Maruszcjám, Maruszcjám, mondd meg, szívem, nékem, kinek a pipája maradt itt? – A hetman²⁴⁹ legényei mulattak nálunk, s egy süveget is itt hagytak, ne neheztelj énrám. – Aj, Maruszcjám, Maruszcjám, mondd meg, szívem nékem, miféle szablya van a szögre akasztva? – Gyenyikin²⁵⁰ emberei mulattak, a kardot is elitták, nézd meg közelebbről. – Aj, Maruszcjám, Maruszcjám, miféle ló áll az istállómban? – Mahno²⁵¹ emberei jártak erre, azt a lovat elkártyázták, jöjj, szívem, ne kételkedj. – Aj, Maruszcjám, Maruszcjám, mondd meg, szívem nékem, a vetett ágyban ki fekszik? – Szegény öreg koldus, se keze, se lába, nézd meg, hogyha nem hiszed. A házból négykézláb kihátrált, a tornácról legurult, lóra ugrott, elporolt. – Aj, Maruszcjám, köszönöm, a te igazságod, de az mégsem volt szép tőled, hogy nekem hazudtál, s kommunárt²⁵² bújtattál a házamban. A banditák vezére éles kardját kihúzta, s nő feje, mint fű a kasza alatt, úgy dőlt le a csapástól.*

Íme, egy kirívó, mégis hatásos példája a szájhagyománynak az aktuálpolitikai események iránti fogékonyságára, melynek az ukránoknál még a következő nagy viláégés, a honvédő háború idején is kimutatható népdal-, illetve balladateremtő hatása,²⁵³ ám a szövegek alaposabb stilisztikai vizsgálata azt sejteti, hogy mindez talán a kommunista pártpropaganda sugallatára történő művi beavatkozás, magyarán – folklórhamisítás kétes értékű eredménye.

²⁴⁹ Hetman – A németek által hatalomra juttatott monarchista Pavlo Szkoropadzskij tábornok, 1918 áprilisától Ukrajna katonai parancsnoka.

²⁵⁰ Anton Gyenyikin, fehérgárdista tábornok.

²⁵¹ Nyesztor Mahno – a balparti Ukrajnában a fehérek és a vörösök ellen 1918 óta egyaránt harcoló anarchista parasztvezér.

²⁵² Kommunár – szocialista forradalmár, a vörös hadsereg harcosa.

²⁵³ A Nagy Honvédő Háború témája: Édesanyja búcsúzik halálosan sebzett partizán-fiától; A fasiszták által megsebzett partizán halála; A fasiszták és a csendőrök kirabolják és megölik a parasztgazdát; A feleség a kakukkmadártól érdeklődik frontharcos férje felől;

5. Összefoglalás

5.1. Az összehasonlítás szempontjai

A megvizsgált ruszin (ukrán) anyagból az elsődleges válogatás alkalmával 15, azaz tizenöt (!), a magyar epikus költészetben is egyértelműen azonosítható balladát emeltünk ki. Vargyas típusmutatója szerint ezek a következők: 1. *Az elcsalt menyecske* (3); 2. *Három árva* (6); 3. *Kényszerített menyasszony* (12, 13); 4. *Zsivány felesége* (20); 5. *Fia-rabolta anyja* (42); 6. *Hűségpróba* (43); 7. *Párjavesztett gerlice* (44); 8. *A megrontott fiú* (62); 9. *Csudahalott* (68); 10. *Szeretet próbája* (69);

11. *Katonalány* (80); 12. *Gunaras lány* (81); 13. *Halott vőlegény* (86); 14. *A pávás lány* (92); 15. *Templomkerülő* (95);

Ezekhez a második körben a következő – bizonytalan, illetve távolabbi rokoni kapcsolatot mutató – típusokat soroltunk: 1. *Gyermekeit elhagyó elcsalt menyecske*(5); 2. *Két rab testvér*(17); 3. *Vitéz és kegyes* (18); 4. *Háromszoros magzatgyilkos*(24); 5. *A kegyetlen anyós*(28); 6. *Göögös feleség*(67); 7. *Tücsöklakodalom*(91); 8. *A megcsalt férj*(129);

A két csoport összesen 23 balladatípust tartalmaz, ami – ha a változatokkal is számolunk, már önmagában véve is egy kisebbszerű válogatásra elegendő anyag, ráadásul olyan anyag, amelyet a ruszin és a magyar olvasó is egyaránt a magáénak érezhet.

Ha ezzel a válogatással most találkozónánk először, első gondolatunk talán az lehetne, hogy a *Pávás lány* és a *Templomkerülő* kivételével valamennyi a magyar népballadakincs archaikus rétegéből való. Ebből elsősorban arra kell következtetnünk, hogy a fentebbi balladák formálódása idején (14 – 16. sz.) népeink kapcsolatainak rendszerében az epikus költészetnek nemcsak a szerepe, de a fogadtatása is jelentős érdeklődéssel járhatott.

A folklórtörténet több olyan esetet ismer – különösen a 19. századi betyárköltészet virágzásától számítva –, amikor egy-egy ballada kialakulásának körülményei, esetleg az őstípus szerzőjének személye ismertté válnak. Középkori balladánk esetében ez elképzelhetetlen, ezért a folkloristák, mert biztos kiindulási pontról nincs tudomásuk, csak általánosságban beszélnek a ballada születésének egyéni és közösségi feltételeiről. Konkrét esetek rekonstruálására mi sem vállalkozhatunk, ellenben a vándorlás egyes mozzanatait, az átvétel első lépéseire készülő alkotó személyiséget megpróbálhatjuk tetten érni, nagyjából oly módon, ahogy az irodalomtörténet-írás tetten éri az első írott magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* névtelen fordítóját, aki csak az alkotás kényszerét érezte, akinek fogalma sem lehetett tette nagyszerűségéről. Hasonló érdeklődéssel és alkotási szándékkal fogadhatták a névtelenség mögé rejtőzött középkori énekszerzők a külföldről vagy a szomszédos néptől érkező balladát, mely *a beágyazódás első fázisában minden bizonnyal prózaformában lett a szójhagyomány része*. Ezt a feltevést prózai alakban megrekedt, a monda és a mese határán közlekedő balladánk (*Halott vőlegény*, *Fia-rabolta anya*), valamint egyes balladatípusok (*Halálra táncoltatott lány*, *Csudahalott*) próza-betétes változatai is alátámaszthatják, ám *a következő fázisban kedvező körülmények esetén már dalban szólalhatott meg a mások érdeklődését is felkeltő történet*.

Mivel azonban a „teremtés” nagy pillanatát lekéstük, a párhuzamok felmutatásán túl több tényező (*a változatok mennyisége, földrajzi*

elhelyezkedése, a fogalmazás egységessége, a cselekménysor felépítettsége stb.) együttes vizsgálata alapján csak a vándorlás feltételezett irányának és állomásainak megjelölését kísérelhetjük meg, kellő visszafogottsággal tartózkodva az elhamarkodott, ellenben „nemzeti büszkeségünknek” imponáló kinyilatkoztatásoktól. Ugyanis volt idő, amikor az összehasonlítás európai gyakorlatában a kulturális értékek áramlásával kapcsolatban *Walter Anderson*, a neves német származású mesekutató kifejtette, hogy *csak a kulturális és politikai hatalmi helyzetet élvező népektől áramolhat a hatás a kisebb, alárendelt pozícióban lévő népek felé.*²⁵⁴

Magasról nézvést ez akár általánosnak és igaznak is tűnhet, ám az alaposabb vizsgálódás megmutatja, hogy az áramlás olykor a fő sodorral szemben, visszafelé is megfigyelhető. Így van ez, természetesen, az évszázadokon át a magyar állam kötelékében élő ruszinokkal is, akik a történelmi hagyományoktól a nyelvi hatásokig sok mindent kaptak és befogadtak az államalkotó magyarságtól, ellenben tárgyi, szellemi javaikból adni is képesek voltak.

5. 2. A tipológiai és genetikus vizsgálódás eredményei

1. *Elcsalt menyecske* – A ballada központi elemeként emlegetett *kékszakáll-motívum* nyugat-európai eredetét az ukrán folkloristák is elfogadják, ám magasan kiemelik a típus ukrán, szlovák, cseh és lengyel fogalmazásainak egyöntetűségét, tehát a kölcsönzést kategorikusan nyugati szláv testvérnépektől valónak tartják. Ellenben a gyakori *fejben keresés*, valamint a történet elején az *új szekrény elrejtett kulcsára* való hivatkozás egyértelmű magyar, mégpedig *genetikus* hatásról árulkodik, bár számolnunk kell a ténnyel, mely szerint – *Dalajcsik tanító* Ung megyei változatát kivéve – az északkeleti régió magyar szájhagyományából már a 19. sz. végén kiveszőfélben volt a *Molnár Anna-balladák* típusa. A nyugat-és közép-ukrán területekre való beáramlás tehát még a korábbi századokban megtörtént.

2. *Három árva* – Míg a magyar feldolgozások minden esetben *három* gyermekről beszélnek, a ruszin (ukrán) szövegek általában csak egyről, s a tipikus alaphelyzet azonosságán túl három ponton kapcsolódnak a magyar balladához: *1. Az égi lényvel (Úristen, angyalok) való találkozás; 2. A megszólaló halott édesanya mostohájához küldi árváját; 3. A gyermek a fésülést panaszolja;* Ezek egyértelműen *genetikus* jellegű kötődések, ám a több tucatra tehető változatoknak csak

²⁵⁴ Walter Andersont idézi Ortutay Gyula A nemzeti és nemzetközi kérdése a néprajzban. In: Ortutay Gyula: A nép művészete. Gondolat, Budapest, 1981. 229.o.

harmadában lelhetők fel, ami arra enged következtetni, hogy az *árvasors* a ruszin (ukrán) folklórban, akárcsak a magyarban, több feldolgozásban is népszerű volt. A ballada tehát *tipológiailag és genetikusan* egyaránt a magyar rokonság felé mutat.

3. Kényszerített menyasszony – A típus gyakorlatilag két magyar balladát (*Halva talált menyasszony* – 12, *Nászmenetben haldokló menyasszony* - 13) egyesít, melyek valójában egymás verziói. Változatos cselekményű, költőileg gazdag ruszin (ukrán) változataihoz csak az azonos történelmi korban elhelyezett s az idegen kérők által elvinni kívánt lány tragédiájának elbeszélése hozza közel, ám a cselekmény fontosabb mozzanatain (*a lány tudta nélkül való elígérése, a kívánt halál*) kívül más kötődési pontokat nem tudunk felmutatni. A ruszin variánsok szüzséje erőteljes, jól vizionálható motívumokból (*a török kérők időjárásí fergetegre emlékeztető közeledése, az álmenyasszony szerepeltetése, a rózsákkal teleültetett, tejjel-mézzel folyó ország ígérete, a menyasszony öngyilkosságának konkretizálása stb.*) épül, teljesen egyértelmű tehát, hogy *a magyar szövegekhez genetikusan nem köthető, önálló ballada.*

4. Zsivány felesége – Amikor a fenti elemzés során egyik legszebb és legmeggrázóbb népballadánkat tipikus kárpát-medencei családi drámaként jellemeztük, tulajdonképpen halványan már a velünk szomszédos népek kultúrájához való kötődésére is utaltunk. A változatok megoldása szerint a magyar nyelvterület variánsait Vargyas két csoportra osztja (*1. A feleség bosszúból a törvény kezére juttatja urát, aki egyben hozzátartozói gyilkosa* – Nyugat-Magyarország; *2. A rabló kivégzi asszonyát, aki rájött aljas üzelmére* – Erdély, Moldva), szomszédaink feldolgozásait pedig e kettőből vezeti ki. A *szaván kapott feleség* magyar motívumát a legtöbb esetben felmutató ruszin változatok jelentős többsége a második verzió szerint épül fel, azonban a *bács-szerémi ruszinok* a meggyilkolt testvér *levágott kézfejével, a pecsétgyűrűvel* ismerik a kettő kontaminációját is. A magyar ballada eredetiségét illetően Vargyas bizonyítási eljárása valóban meggyőző, a *genetikus kötődéshez* nem férhet kétség, azonban a ruszinok továbbfejlesztett, *autonóm motívumok* ragyogó sorát produkáló feldolgozásait (*ökörrel szántó lány, a gyermek figyelmeztetése, hogy ne kövesse apját, az asszony búcsúja fiacskájától* – *egyik arcát megcsókolta, a másikat megharapta, a magára maradt apa gyermekét altatja stb.*) már teljesen önálló balladának kell tekintenünk.

5. *Fia-rabolta anya* – A *török mondakörbe* tartozó mondatípus valaha a magyar nyelvterület teljes szélességében ismert balladaként élhetett, a gyűjtések idejére azonban csak versbetétes, illetve a közismert bölcsődal-betétes prózai változatai és töredékei maradtak fenn, de ezek fogalmazása sem egységes. Vargyas szerint francia-vallon közvetítéssel került hozzánk, s tőlünk vették át a morvák, ukránok, lengyelek, délen a bolgárok. Az orosz, illetve ukrán folkloristák azonban jellegzetes szláv képződménynek tartják. A ruszin és egy bolgár szöveg, valamint a magyar prózai változatok összevetéséből az derül ki, hogy csak a történelmi háttér és a *testjegyekről való felismerés* igen régi, bizonyára a ballada előtti időkből való központi motívuma közös bennük, s az adott keretet mindegyik nemzet saját, közösségi igényeinek megfelelő tartalommal tölti ki. A nyilvánvaló *genetikus kötődések* ellenére az eredet, az elsőbbség kérdése ma már tisztázhatatlan.

6. *Hűségpróba* – A típust a magyar anyagban mindössze három töredékes változat képviseli, ami valójában az egykor teljes szövegű változatok sikertelenségére utal. A *Lintur* és *Misanics* által gyűjtött Ung megyei változatok lírai jegyekben ugyan szűkölködnek, ám a balladai cselekmény legfontosabb mozzanatait fel tudják mutatni: *1. Találkozás a zöld ligetben; 2. Csábítási kísérlet; 3. A lány jegyesére hivatkozva ellenáll; 4. A vitéz saját hűtlenségére hivatkozva is próbára teszi kedvese hűségét; 5. ha megházasodott, legyen boldog; 6. A jeggyűrű; 7. A boldog egymásra találás; 8. Hűtlensége esetén a lány fejével fizetett volna;* Mivel ehhez hasonló gazdag tartalommal talán csak a német változatok bírnak, alapos okunk van rá, hogy a ruszin balladát cseh – morva – szlovák közvetítéssel érkezett német eredetű szöveggént könyveljük el. *Lintur* maga ezúttal is a szlovák eredetet preferálja, így a magyar változatok vonatkozásában csak *tipológiai megfelelésről* beszélhetünk.

7. *Párjavesztett gerlice* – E balladaszerű szimbolikus ének akár a szerelmi hűség folklór által állított emlékműve is lehetne, ám a magyar és más európai változataival ellentétben a ruszin és ukrán szövegek között több olyan is akad, melyekben a társa nélkül maradt galamb egy idő után új szerelmi kapcsolatot létesít. A ruszin (ukrán) feldolgozások többsége, természetesen mélyen árnyalt líraisággal, a hagyományosnak tekinthető európai felfogás szerint készült, s alaptörténetük megegyezik a magyarral. Az európai téma rendkívüli népszerűsége következtében a ruszin és ukrán változatok száma több százra emelkedett, s ez a mennyiség a típus motívumkészletét is jelentős mértékben bővítette. Ukrán verziói közül az egyik *hattyúpárról* regél, s ettől egy horvát

dallamra költött, s lényegében ezt a történetet megéneklő Balassi-versen át (*Aenigma*) egyenes kapcsolat vezet a délszláv népköltészethez. Ily módon a ruszin és ukrán szövegek magyar vonatkozásait illetően ez esetben is csak *tipológiai párhuzamról* lehet szó.

8. A megrontott fiú – A rontás mágiáját több tucatnyi ruszin és ukrán ballada úgy mutatja be, mint konfliktus-megoldó tényezőt, a magyarban azonban meglehetősen ritka elem. Vargyas három, egymáshoz igen közel álló, szövegegyezésekkel is kapcsolódó típusban (*Megétegetett János – 60, Meggyilkolt testvér – 61, Megrontott fiú – 62*) helyez el mindösszesen 5 (!) szövegváltozatot. Európai párhuzamaikat az angol, német, dán és szlovák népköltészetben találja meg, ruszin előfordulását viszont kérdőjel alá helyezi. Az ukrán folkloristák által szlovák eredetűnek tartott balladának Lintur is csak két kárpátaljai változatáról tesz említést, ellenben ma már tudjuk, hogy a 19. sz. végén Lemberg alatt és jobbpárti Ukrajnában is rögzítették változatait. Lintur két változatát illetően egyértelműnek tűnik a szlovák eredet, ellenben az archív változatok a „*lábas*” vagy „*körmös*” hal (valójában varangyos béka) eufemisztikusan megfogalmazott motívumával szorosan kötődnek a nyugat-európai hagyományhoz, ám közvetítő ebben az esetben csakis a magyar népköltészet lehet. Míg *Lintur* változatainak a magyar anyaghoz való kötődése *tipológiai*, ez utóbbiaké *genetikus*

9. Csudahalott – A vígballadaként ismert magyar Csudahalottnak kétféle ruszin és ukrán feldolgozása terjedt el. Az egyikben a magyar ballada cselekményét a Két kápolnavirág keretébe helyezi, a hősokeket pedig el is temeteti – kápolna elé és mögé, a sírvirágokkal egyetemben. A két különálló történet ötvözése föltöbb furcsa, és értelmetlen. Vargyas a jelenségről azt mondja, hogy „*az ilyen jellegű összeolvasztást az átvevő fél mindig ugyanannak a népnek két szövegéből szokta végezni.*”²⁵⁵ A *Zsivij mrec* (Élő halott) másik ruszin feldolgozásaiban viszont önállóan, a magyar történettel teljesen azonos módon találkozunk a magyar balladával. Ez esetben Vargyas Lajossal teljes egyetértésben mondhatjuk ki, hogy a ruszinok és galíciai ukránok ezt a balladát tőlünk kölcsönözték.

10. Szeretet próbája – Egész Európa ismeri az önfeláldozó szeretet ógörög eredetre és szépirodalmi előzményekre visszavezethető történetének balladai feldolgozását, így a ruszin és ukrán szájhagyomány is. A *kígyómotívum*, mint veszélyforrás a magyar nyelvterületen túl csak a délszlávoknál és románoknál ismert. A ruszin, ukrán változatok – egy

²⁵⁵ Vargyas, II. k. 164. o.

kivételével – szorult élethelyzetbe (*börtön, katonaság, sebesülés*) került hősök szabadulási kísérleteiről énekelnek, akárcsak európai rokonaik, s a tanulság a közeli hozzátartozókra nézvést mindig kiábrándító: *csak a szerető, a hitves szívében lakozik önfeláldozó szeretet*. Az a kivételt képező, *Zorian Dolenga-Hodakovszkij* által lejegyzett ukrain szöveg azonban a *kígyómotívummal* teljesen a magyar balladák dramaturgiáját követi. E szöveg bizonyára kalandos vándorlása előttünk ismeretlen ugyan, ellenben teljességgel bizonyos, hogy tőlünk, magyaroktól származik, míg a típus egyéb verzióinak gazdag és változatos ciklusa inkább az európai feldolgozásokkal rokon, azaz a magyar *Szeretet próbájához* csak *tipológiai* kapcsolódnak.

11. Katonalány – A XIV. századi népballadának mindössze három magyar (moldvai), viszonylag szűkszavú változata ismert, de hasonlóan rövidek, töredékszerűek a francia szövegek is. A téma Magyarországon és másutt a XVI. századi széphistóriák nyomán válik igazán ismertté, a magyar szerző azonban bevallja, hogy a történetet horvátból fordította. *Lintur* gyűjteményében a *Katonalány* három, meglehetősen egyöntetű feldolgozását közli, s ezek is, akárcsak az általa közvetítő láncszemnek tartott szlovák, esetleg a francia előadások, meglehetősen rövid, hiányos cselekményű alkotások. Nagyon valószínű, hogy Vargyas véleményével ellentétben a ruszinok nem tőlünk, hanem a szlovákoktól, ők viszont a sokat emlegetett *vallon telepeseiktől* közvetlenül jutottak a történet birtokába. A magyar anyaghoz viszonyítva csak *tipológiai rokonság* állhat fenn.

12. Gunaras lány – Az ártatlansága elvesztéséért jóvátételt követelő lány történetét balladánk a középkori szimbolika gazdag, változatos, ma is frissen ható nyelvén jeleníti meg, valós üzenetének megfejtése nem okoz nehézséget. A szakemberek által (Dános Erzsébet) egyértelműen magyar eredetűnek tartott ballada külföldi párhuzamairól Vargyasnak nincs különösebb mondanivalója, de XVIII. századi írott emlékei alapján tudjuk, hogy ekkor már énekelték. Ruszin párhuzamai azonban léteznek, s ma már hozzáférhetők. Ezeket a magyarral teljesen azonos alap gondolat hozta létre, és ugyanazzal a „technikával,” de sokkal látványosabb dramaturgiával formálódtak. Ezekben a szövegekben a levert gúnár helyett a ruszinság életterében sokkal inkább elképzelhető *vízfordó lány korsója* – az ártatlanság jelképe törik el, amelyért – természetesen jóvátételt kell fizetni. Ruszin területen ma már nem gyűjthető, meglévő változatai *Fincycki* és *Hnatyuk* XIX. századi anyagaiból valók. Nagyon fontos tény azonban, hogy a kelet-szlovákiai eredetű *bács-szerémi ruszinok* – tőlük való a *Hnatyuk-féle változat* – a

XVIII. sz. közepén, tehát a magyar kéziratok keletkezését néhány évtizeddel megelőzve – már mai lakhelyükön éltek! *Genetikus szövegösszefüggést* ugyan nem tudunk kimutatni, ám a téma és a feldolgozás szemlélete alapján nyilvánvaló a *tipológiai rokonság*, a bácskai adat révén pedig azt kell mondanunk, hogy mi kölcsönöztük ruszin testvéreinktől.

13. Halott vőlegény – A magyar folklórban többnyire versbetétes prózaként élő hiedelem-alapú történet osztrák és magyarországi német közvetítéssel kerülhetett hozzánk. Cselekményét maga a hősnő indítja el, aki *homeopatikus mágiával* megidéri halott szeretőjét. Az összehasonlító anyag változatai ruszin nyelvterületről, *Holovackij* és *Hnatyuk* XIX. századi gyűjtéséből valók, a Kárpátok gerincén túli ukrán közösségek nem ismerik. A szakemberek egy része egyetért abban, hogy az ősalak *Gottfried Bürger* „*Lenore*” című balladája lehetett, ennek azonban, akárcsak az előző típus esetében, a *Hnatyuk* bács-szerémi – a *Bürgerballadánál* száz évvel korábbi – változata mond ellent. Mindenképpen figyelmet érdemel Benkő Lászlónak 1936-ban az *Ethnographiában* közzétett tanulmánya, mely szerint a VI – VII. századi szláv törzsek ismerték, és vándorénekesek által terjesztették ugyanezt a történetet. Ezek szerint a téma népköltészeti feldolgozása már régóta vándorol Európa-szerte, s így juthatott el *Bürgeren* kívül még az orosz *Zukovszkijhoz* és *Miczkiewiczhez* is. Ez esetben viszont – a Benkő László állítására és a bácskai ruszin adatra hivatkozva – azt kíséreljük meg kijelenteni, hogy a *Halott vőlegény* történetét Európa szlávoktól kapta.

14. A pávás lány – A XVIII. századi ponyvanyomtatványokról elterjedt ballada magyar változatai Soprontól Somogy megyén és a Felvidéken, Ungon, Máramaroson, Biharon át, nagyjából a Székelyföldet is lefedve szinte a teljes magyar nyelvterületet bejárták. Akárcsak a középkori keletkezésű *Gunaras lány*, s annak ruszin változata – *Az eltört korsó* – a *pávák elkóborlása* által ez a románc is hősnője elveszített ártatlanságát siratja, a *jóvátétel* érdekében azonban már nem tesz panaszt, mert megváltoztak az idők, s a vándorlegények már messze járnak. Vargyas szerint az újkori keletkezésű balladaszerű ének egyidős lehet első (1789) írásos előfordulásával. Egy töredékes alakját – az egyetlen ruszin szövegméltet – *Hnatyuk* is leírta a bácskai ruszinoknál, s ez a néhány évtizeddel korábbi keletkezést támasztja alá. Ezen kívül szlovákoknál is előfordul, de más külföldi párhuzamai nincsenek. Magyar eredetű ballada.

15. Templomkerülő – Legkorábbi írott változata 1900-ból való. Népietlennek, csiszolatlanak tartott szövegeit – Somogyból, Baranyából és Nyitráról – Vargyas Kodályjal egyetértésben morva és szlovák eredetűeknek tartja, ám ezeknél jóval teljesebb, balladaszerűbb kárpátaljai magyar változatait ekkor még nem ismeri. Valójában – a változatok sokasága és motívumgazdagsága alapján biztonsággal kijelenthetjük – e ballada igazi hazája a *ruszinföld*. A kárpátaljai magyar változatok felismerhetően a ruszin szövegekből eredő fordítások, ám ezekből a *pokolban való bűnhődés* tényleges okára – ami a ruszinoknál a többszörös magzatgyilkosság – nem derül fény, hisz ezt a témát nálunk külön balladatípus dolgozza fel. Az eredetet illetően Vargyas véleményét tehát így egészíthetjük ki: A kárpátaljai magyar változatok *genetikusan kapcsolódnak* a ruszin szövegekhez.

5. 3. A távolabbi (bizonytalan) rokonsághoz tartozó réteg vizsgálatának eredményei

1. Gyermekét elhagyó, elcsalt menyecske(5) – A gyermek elhagyásának témáját a magyar változatokhoz közelítő fogalmazásban az ukrán folklór nem ismeri, ellenben más okokra (*nem kívánt gyermek aratás közben történt születik, az anyósa által agyonhajszolt asszony gyermekét a mezőn hagyja, stb.*) visszavezethetően kimutathatók a fenti típus vezérmotívumának változatai.

2. Két rab testvér(17) – A ritka magyar ballada cselekményének egy részlete (*a testvérek törökök fogságába, rablók kezébe kerülnek*) a ruszin népköltészetben megtermékenyülve önálló verziót hozott létre (*Holovackij, Hnatyuk*), amelyben a konfliktusokozó elem az ellenség, illetve a rablók vezérével összeállt lánytestvér hanyag hűtlensége, aki bár kiszabadíthatta volna bátyját a börtönből, a végső testi romlásig hagyta sínylődni. A rabbá lett testvérek motívuma így is felismerhető, azonosítható a magyarral.

3. Vitéz és kegyes(18) – A magyar szöveg is haramiák által elfogott vitézről és kegyesről, azaz együtt vándorló szeretőkről szól, de vége elhomályosul. A ruszin, mintegy tucatnyi változat azonban töredelmesen elbeszéli a testvérhúgukkal vérfertőző testi kapcsolatot létesítő haramiák erkölcsi megsemmisülését. Vargyas feltételezi, hogy a magyar ballada ebből a ruszin történetből fejlődött.

4. Háromszoros magzatgyilkos (24) – Magzatgyilkosságért a törvény elé került (*Csáki Vilma, Sályi Vilma, Berez Náni*) balladái

történetét csak tematikailag hozhatjuk összefüggésbe a ruszin szövegekkel (*Lintur* – 72, 81). Mint láhattuk, a *Templomkerülő*(95) típus ruszin megfelelőjének hősnőit is csak bűnük azonossága állíthatja párhuzamba magyar sorstársnőikkel, a bűnhődés mértéke és minősége már egy egészen más balladára utal. *Lintur* 72. szövegének elejéről azonban átködlük egy hangulat, ami a magyar *Szégyenbe esett lány*(10) kezdőképeire emlékeztet. Sem tipológiailag, sem genetikusan nem köthető a magyar anyaghoz.

5. *Kegyetlen anyós*(28) – A ballada Tolnából, Nógrádból és Moldvából előkerült szövegeinek csak az alaptörténete közös, a különböző feldolgozású változatok között szinte szövegösszefüggést sem találunk. A vele párhuzamba állítható ruszin feldolgozások (*Lintur* 18, 19, 20) cselekménye hasonló elemekből épül. Vargyas szerint tőlünk vették át a szlovákok, s tovább adták a ruszinoknak, oroszoknak fel Arhangelszkig, ám Ukrajnában – ezt *Lintur* is alátámasztja – a témának ezt a verzióját (a mérgezés motívumával) nem ismerik.

6. *Gőgös feleség*(67) – Európai párhuzamai híján Vargyas középkori gyökerű, magyar eredetű balladaként tartja számon, felbukkan azonban két változata is az újabbkori, tehát a Vargyas összegező munkája utáni ukrán gyűjteményekben, mindkettő Ukrajna belső területeiről. Ezek egyikének cselekménye felismerhetően a magyar változatok mozzanatai szerint épül, de a másik, novellisztikus elemeket is tartalmazó változat végén is elcsattan az ostor. Az első változat nyilvánvalóan magyarból való átvétel, a másodiknak csak a záró motívumáról mondhatjuk ugyanezt. Az átvétel körülményei tisztázatlanok.

7. *Tücsöklakodalom*(91) – Az állatlakodalomként is emlegetett *bohózat-balladának* számos, többnyire töredékszerű változata él a magyar nyelvterületen. A legtöbb európai nép folklórja ismer valami ehhez hasonló, bizonyára a vidám kollégiumi diákköltészetben gyökerező műfajt. A Fincicky által 1870-ben közreadott ruszin változat ugyan a *Szúnyog temetését* beszéli el, hangulatában azonban igen közeli rokona a magyar szövegeknek. Minden bizonnyal a magyar hatást tükrözi.

8. *Megcsalt férj*(129) – Az újabbkori ponyvaballada életrajzáról Vargyas viszonylag pontos adatokat tesz közzé, így tudjuk meg, hogy a német eredetű (1790) vidám történet Skandinávián át érkezett hozzánk a XIX. század elején, s tőlünk vették át közelebbi (ruszin, ukrán) és

távolabbi (román, orosz) szomszédaink. A ruszin (*Hnatyuk*, 33. o.) és ukrán (*Baladi, Dnyipro*, 297. o.) adatok ezt a feltételezést teljességgel igazolják, természetesen számolnunk kell, különösképpen az ukrán változatnál az időközben felszedett *fakultatív motívumokkal*.

5. 4. Következtetések

A fentiek alapján megállapítást nyert, hogy a téma- és motívumvándorlás irányainak meghatározása végett összehasonlított anyag korántsem olyan egynemű, mint azt az előzetes válogatáskor hittük, így a motívumok teljessége, a változatok száma és földrajzi elhelyezkedése alapján három részre tagoltuk:

1. A magyar folklórból átadott balladák: *Elcsalt menyecske, Három árva, Kegyetlen anyós, A megrontott fiú, Csudahalott, Szeretet próbája, Pávás lány, Gőgös feleség, Megcsalt férj*, azaz összesen – 9

2. Azonos alaptörténetű, de a ruszin (ukrán) szájhagyomány által jelentős mértékben átalakított – kettős, illetve többes kötődésű – balladák: *Kényszerített menyasszony, Zsivány felesége, Fia-rabolta anya, Hűségpróba, Párjavesztett gerlice, Katonalány, Gyermekét elhagyó menyecske, Két rab testvér, Háromszoros magzatgyilkos, Tücsöklakodalom*, azaz összesen – 10

3. A ruszinból kölcsönzött típusok: *Gunaras lány, Halott vőlegény, Vitéz és kegyes, Templomkerülő*, azaz összesen – 4.

Megjegyezzük mindenesetre, hogy a *Megrontott fiú (lány)* és a *Szeretet próbája* típusokat csak eredetinek ítélt változataik alapján tesszük a magyarból átvettek közé, mert a típus önálló életében kialakított verziók már teljes értékű ruszin (ukrán) balladának számítanak.

5. 5. Az ukrán folkloristák a ruszin (ukrán) népballadák nemzetközi párhuzamairól

Az összehasonlításra kiválasztott ruszin (ukrán) anyag elemzése során már több ízben szembesülhettünk az ukrán folkloristák meglehetősen merev, különösen a magyar vonatkozások felmerülése esetén elutasító véleményével. Azt azonban Lintur is kénytelen leírni, hogy a különleges földrajzi környezetben, „*politikai és néprajzi határokkal övezett*”²⁵⁶ Kárpátalja ukrán lakossága törvényszerűen ki van

²⁵⁶ Lintur, i.m.:25. o.

téve a környező népek felől áradó folklórhatásoknak, majd kijelenti: „*Kárpátalján valóban létezik egy olyan ballada-füzér, melyeknek alapmotívumai* (a halott szerető, a lakodalomban megrontott lány, a befalazott kedves, a katonalány, az eltört korsó, a kovács leánya, a hűség próbája, a pokolbéli ifjú, a sólyom és a gerle, Jancsi az akasztófa alatt, stb.) *Közép- és Kelet-Ukrajnában ismeretlenek.*”²⁵⁷ E motívumoknak a kárpátaljai meghonosodását Lintur – igaz, nem teljesen alaptalanul – kategorikusan a nyugati szláv, elsősorban szlovák hatásnak tulajdonítja. A kérdést önálló tanulmányban is feldolgozza,²⁵⁸s ott kihangsúlyozza, hogy az ukrán népballadák kérdéses (archaikus) rétege, amely egyben a nyugati szláv közösségek folklórájának is szerves része, még a szláv népek elkülönülése előtti időkben keletkezett. Erre hivatkozva utasítja el Vargyas elméletét,²⁵⁹mely szerint léteznie kellett egy középkori francia ballada-központnak, ahol létrejöttek a balladák, majd innen szétterjedtek Európában.

Linturnál valamivel tovább lép *O. I. Dej*, aki az ukrán népballadát szintén a keleti és az egységes szláv kontextusban vizsgálja, majd megállapítja: „*Az összehasonlító folklórkutatások jelenlegi fázisában teljes meggyőződéssel kijelenthetjük, hogy a különböző népek népballada-költészete – mint műfaj és a hozzá tartozó alkotások összessége – minden nép énekköltészetének saját, vitathatatlan tulajdona.*”²⁶⁰Nos, ez valóban így van, s amennyiben a jeles akadémikus sommás kijelentésben az is benne foglaltatik, hogy az ukrán szaktudomány más népek folklórája felé nem hajlandó nyitni, ez esetben nekünk sem lehet hozzáfűznievalónk.

Felnőtt, szerencsére, az utóbbi két évtizedben Kárpátalján is a ruszin értelmiségnek egy olyan rétege, amely már tudatosan elutasítja a szovjet időkből öröklődött nagyhatalmi törekvéseket, magáénak vallja a több évszázados, közösen megélt ruszin-magyar történelem örökségeit, és ennél fogva sokkal jobban figyel a kultúra helyi értékeire. Ilyen helytörténész és folklorista *V. M. Melnik*, aki a népköltészetet a történelemtudomány egyik lehetséges forrásának tekinti, s egyik nagyszerű tanulmányában a Kárpáti régió magyar-ukrán folklórkapcsolatait igyekszik feltárni.²⁶¹Mivel azonban a tanulmány népeink mondai hagyományának közös elemeivel foglalkozik, jelen dolgozat keretében nem szükséges rá kitérnünk, ellenben érdemes

²⁵⁷ Lintur, uo.

²⁵⁸ Lintur: Narodnije balladi Zakarpatyja i ih zapadnoszlavjanszkije szvjazi (A kárpátaljai népballadák nyugati szláv kapcsolatai) A szlavisták nemzetközi kongresszusán elhangzott előadás szövege, kiadja az USzSzk Tudományos Akadémiája, Kijev, 1963.

²⁵⁹ Lintur, uo. 10. o.

²⁶⁰ O. I. Dej: Ukrajinszka narodna balada. Naukova Dumka, Kijiv, 1986. 29. o.

²⁶¹ V. M. Melnik: Ukrajinszko-vengerszkije odnosenija v ukrajinszkom folklóre Karpatszckogo regiona. Szovjetszkaja etnografija, 1987. 5. 93-105.p.

alaposabban beletekintenünk egy másik tanulmányba, amely szorosan témánkkal, egy kárpáti ballada (*Zsivány felesége*) párhuzamaival foglalkozik.²⁶²

A tanulmány szerzője, A. A. Kovacs világosan látja, hogy bizonyos balladatípusok kutatása esetében nem lehet figyelmen kívül hagyni a szomszédos népek feldolgozásait, mert azok nemcsak tartalmi-tematikai, de sok esetben formai és stilisztikai tekintetben is permanens kölcsönhatásban vannak egymással. Ily módon a *Zsivány felesége* típust három nép: a ruszin, a magyar és a román verziók értelmezésében világítja meg, majd végezetül – a szakma képviselőinek is figyelmébe ajánlva – megjegyzi: „Az itt kiemelt párhuzamok – világos beszéd – korántsem érzékeltetik teljes mértékben három nép balladáinak érintkezési felületeit, azonban a kiemelt areális jellegzetességek olyan mély strukturális és szellemi egyezésekről tanúskodnak, amelyeket csakis a Kárpátok völgyeiben és előhegyeiben élő ukránok, magyarok és románok több évszázados együttélése hozhatott létre.”²⁶³

Talán remélhető, hogy e kutatói hitvallásnak is tisztességes és szép gondolat ruszin és ukrán kollégáink munkásságában a jövőben kutatási programmá teljeseedik, mert az összehasonlító vizsgálatok folytatása, a közös értékek felmutatása ma már alapvető cél Kárpátalján.

E gondolat jegyében készült ez az alaptípusokat felvonultató, s a tárgyalásban feldolgozott impozáns balladaanyag összehasonlító vizsgálata. Az elvégzett munka akár sikertörténetnek is tűnhetne, ha az ukrán állam biztosítaná hozzá a kulturális élet megfelelő közegét és intézményrendszerét. Sajnos, a leépülő közművelődési intézmények időszakában ezen a téren szinte lehetetlen továbblépni. Pedig a kárpátaljai helytörténeti és néprajzkutatás lépéskényszerben van. Sürgeti az idő, és sürgeti a feladat, amelynek megvalósítása egyszerre nyújthat értékeket az egységes magyar és Duna-medencei kultúrörökség számára, s egyben rekonstruálhatja a megtartó hagyományt a veszélyeztetett nemzeti közösségek megmaradására és boldogulására.

Az eddigi részközleményeket értékelve a szaksajtó is ezt emeli ki elsősorban, és ezt a feladatot óhajtja szolgálni legalább elméleti síkon a maga szerény eszközeivel a jelen dolgozat.

²⁶² A. A. Kovacs: Paraleli odnyijeji karpatszkoji baladi. Narodna tvorcsiszty ta etnografija, 1987. 1. 52-56.

²⁶³ A. A. Kovacs: Paraleli odnyijeji karpatszkoji baladi. (Egy őshonos kárpáti, azaz a régióban élő ballada párhuzamai) Narodna tvorcsiszty ta etnografija. 1987, 1. 52-56.o.

SUMMARY

Due to the geographical and ethnic peculiarities of its surroundings, the Hungarian population of Transcarpathia could get acquainted with the material and mental culture of the Rusyns, who have been having a common historical fate with the Hungarians. This familiarizing occurred on the levels of constant economic and cultural relationships. The Hungarians familiarized themselves with the Rusyn culture, while kept their own one with faith. The folklorist working in this multicultural context is similarly lucky because through the knowledge of language he is given the opportunity to carry out a comparative investigation of the two nations' treasure of ballads. Besides indicating the values of the given people, the analysis can prove to be a definite step towards each other's better understanding.

Reaching this purpose is the goal of the dissertation. However, as it is pointed out throughout the dissertation, it is important to emphasize the parallel use of the terms 'Ukrainian' and 'Rusyn', as the Ukrainian state has not acknowledged the Rusyns as an individual nation yet. The past one and a half centuries, and the past fifty years in particular, left significant marks on the life of the Rusyns. Because the process of becoming a nation was broken in the era of reforms in Hungary before 1948 by the strengthening Pan-Slavic propaganda, and forming the literary language could not be completed, the basic works of national culture were created, either (dictionaries, local historical monographs, and folklore collections).

In spite of this, it must be stated that the historical fate of the Rusyns is extra-ordinary, that is, it is not just one of the fates of people living in similar conditions. Therefore the lessons learnt from it are not ordinary, either. These can be of use for all the nations of the Danube-basin.

The overall processing of the Rusyn and Ukrainian ballads that can be also placed in the taxonomy of the European branch of science, in fact started in the 1980s. The 19th century published collections and those in manuscripts were gathered by O. I. Dej, professor of the Maksym Ryl's'ky Institute of History of Art, Folklore and Ethnography. His aim was to systematize and catalogue the ballads which were significant and outstanding even according to European standards. When defining the principles of systematization, he took human relationships and conflicts as a base, and divided Ukrainian ballads into the following subject areas: 1. Love and love affairs before marriage, 2. Family relationships and conflicts between family members, 3. Social – historical relations and conflicts. In Dej's system, these subject areas fall into cycles based on the important common features of conflicts, and the cycles are further divided into subtypes. So, 283 subtypes of Rusyn ballads can be distinguished which is a considerable amount compared to 134 types recorded by Vargyas.

Not only does the catalogue facilitate searching and orientation, but it is an excellent tool in starting the comparative analysis. Twenty-three ballads were selected from the total of the investigated Rusyn (Ukrainian) ballads. This selection was based on the correspondence of the story and similarity of the motives in the Ukrainian and Hungarian ballads. According to Vargyas' type indicator, these are the following: 1. *The allured young wife*(3), 2. *The allured young wife leaving her child* (5), 3. *Three orphans* (6), 4. *The intimidated wife* (12, 13), 5. *Two prisoner brothers* (17), 6. *The brave warrior and the lover* (18), 7. *The wife of the outlaw* (20), 8. *The triple baby-killer* (24), 9. *The cruel mother-in-law* (28), 10. *The mother kidnapped by her son* (42), 11. *The fidelity trial* (43), 12. *The turtledove who lost its pair* (44), 13. *The corrupted boy* (62), 14. *The haughty wife* (67), 15. *Miraculous dead* (68), 16. *The trial of love* (69), 17. *The girl soldier* (80), 18. *The girl with a gander* (81), 19. *The dead bridegroom* (86), 20. *The wedding of crickets* (91), 21. *The girl with a peacock* (92), 22. *The person keeping away from the church* (95), 23. *The cheated-on husband* (129).

The statement that there is no theory without comparison in folklore is a cliché nowadays. Instead or parallel with it, the methodology of comparative folklore must be worked out. On the other hand, while revealing the biography of the Hungarian folk ballad and its European relations, Lajos Vargyas warns us not to swing to the other extreme in forceful connecting of the cultures of people distant from each other in time and space.

To avoid rough mistakes, it was decided to use the typological and genetic criteria spread by V. Propp, P. Bogatyriov, and V. Zhirmunsky in analyzing the subtypes and their variants.

These two principles of the approach can either be used separately or as one supplementing the other for comparison of numerous common elements of form and meaning between the Hungarian and Rusyn ballads. This is due to the fact that the seven or eight hundred year long past of our peoples made it possible to constantly exchange economic goods and create the conditions for the movement of cultural phenomena. For example, if we look at the history of the north-eastern Highlands some decades after the war of independence led by Rákóczi, we can see that the migration of the population in territories devastated by wars and epidemic is extremely lively. Attila Paládi - Kovács, who surveys the region's Ukrainian diasporas in the 18th and 19th centuries, mentions more than fifty settlements inhabited totally or partly by Rusyns with a population of about 10000 people. However, it is Zoltán Újváry who calls the attention to the fact that the examination of the Ukrainian diasporas meets difficulties partly because of the linguistic assimilation, and partly because the Ukrainian settlements have been registered as Slovakian.

Based on the work done, it can be stated that the material compared with the purpose of defining the directions of topic and motive wandering is not as homogeneous as it was thought at the initial selection. The categorization was done taking into consideration such form and meaning criteria as follows: 1. *Correspondence of the theme and the basic story*, 2. *The consistency of the action's elements*, 3. *The completeness (distortion) of the motives*, 4. *The quantity and geographical position of the variants*, 5. *The instance of motives of other Hungarian types, Magyarisms*. Based on the above, the following results were found:

1. Ballads borrowed from Hungarian folklore: *The allured young wife*, *Three orphans*, *The cruel mother-in-law*, *The corrupted boy*, *Miraculous dead*, *The trial of love*, *The girl with a peacock*, *The haughty wife*, *The cheated-on husband*, altogether 9 ballads.

2. Double bound ballads with a common basic story of idea, but recreated by the Rusyn (Ukrainian) oral tradition: *The allured young wife leaving her child*, *Two prisoner brothers*, *The intimidated bride*, *The wife of the outlaw*, *The triple baby-killer*, *The mother kidnapped by her son*, *The fidelity trial*, *The turtledove who lost its pair*, *The girl soldier*, *The wedding of crickets*, altogether 10 ballads.

3. Types borrowed from Rusyn: *The girl with a gander*, *The dead bridegroom*, *The brave warrior and the pious man*, *The person keeping away from church*, altogether 4 ballads.

It must be stated that the types *The corrupted boy* and *The trial of love* are considered to be borrowed from Hungarian based on their variants believed to be original, because the versions that were formed in the individual existence of the type are thought to be true Rusyn or Ukrainian. Thus the comparative analysis of the ballads (including different subtypes) was carried out in the spirit of the above ideas. The work done might as well be a success story, if the Ukrainian state provided the appropriate medium and institutional system of cultural life. Unfortunately, it is almost impossible to move forward in this respect because of the degeneracy of institutions or general culture, though the Transcarpathian local historical and folklore research is under the pressure to move. It is urged by time and by the task the realization of which can provide value for the homogeneous Hungarian and Danube-basin cultural heritage, and at the same time it can reconstruct the retaining tradition for the survival and prosperity of endangered national communities.

Irodalom:

3. *Anderson, Benedict*: Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, Verso 1938.

1. *Ág Tibor – Szijjártó Jenő*: 100 szlovákiai magyar népdal. Bratislava, 1957.

2. *Ág Tibor – Sima Ferenc*: Vétessék ki szóló szívem. Szlovákiai magyar népballadák. Gondolat, Budapest, 1975.

3. *Bacsinszky Tivadar*: A magyar-orosz lakosság néprajza. In. Ungvár és Ung megye. Vármegyei szociográfiák IX-X. Budapest 1940.

4. *Balás Vilmos*: Az Erdős Kárpátok és a Nagy-Alföld, ruszinok és magyarok. In. Zorja/Hajnal. Kárpátaljai Tudományos Társaság, Ungvár, 1942.

5. *Bartha Dénes*: A XVIII. sz. magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diákmelodiáriumaiból (1770- 1800) Budapest, 1935.

6. *Benczur János*: Beregh vármegyei oroszok. In. A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig. Szerk.: S. Benedek András, Hatodik Síp-Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1996. 9-14.o.

7. *Bevka, Oleksza*: Szlovnik-pamjatnik. In: Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyháziensis, 15. Udvary István elő- és Badzey Zsigmond utószavával. Nyíregyháza, 2004.

8. *Beitl, Klaus*: Európától Európáig. In. Acta Ethnologica Dubiniana 7. Komárom-Komarno, 2005.

9. *Bélay Vilmos*: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. Budapest, 1943.

10. *S. Benedek András*: A gens fidelissima (A ruszinok). Budapest Főváros V. kerületi önkormányzata, 2003.

11. *S. Benedek András*: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, év n. (1993)

12. *S. Benedek András*: Vszpominanyije pro jednu beszidu. Ruszkij Almanah 2006.111. p.

13. *Benkő László*: Adalékok a Halott vőlegény balladatípus történetéhez. Ethnographia, 1936.

14. *Bíró A. Zoltán*: A regionális identitás szerveződésének új formái. In. Kisebbségkutatás, 11. évf. 2. sz.

15. *Bonkáló Sándor*: A rutének (ruszinok). Franklin Társulat, Budapest, 1939.

16. *Bogatirjov, P. – Zsirmunszkij, V.*: Szravnyityelno-isztoriceszkoje izucsenyije folklor. In: Problemi szovremennoj folklorisztiki, Avtoreferati dokladov, Leningrad, 1958.
17. *Botlik József*: Egestas Subcarpatica. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.
18. *Botlik József*: Hármass keresztt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Hatodik Síp Alapítvány-Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997.
19. *Dej, O. I. – Jaszencsuk, A. J.*: Baladi (Kohannya ta dosljubnyi vzajemini – Szerelem és házasság előtti szerelmi kapcsolatok) Naukova Dumka, Kijiv, 1987.
20. *Dej, O. I. – Jaszencsuk, A. J.*: Baladi (A családi élet konfliktusai) Naukova Dumka, Kijiv, 1988.
21. *Dej, O. I.* : Baladi. Dnyipro, Kijiv, 1987.
22. *Dej, O. I.*: Ukrajinszka narodna balada. Naukova Dumka, Kijiv, 1986.
23. *Duliskovich Mihály*: Verchovina. Hasznos multságok, 1838, 1. félév.
24. *Énekes poézis*. Válogatás Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekeiből*. Magyar Helikon, Budapest, 1979.
25. *Ferdinand-Armesto, Felipe*: Európa népei, Corvina, Budapest, 1995.
26. *Faragó József*: Balladák földjén. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
28. *Fényes a tűz lángja* (Szlovák népballadák Csuka Zoltán fordításában). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1962.
29. *Filep Tamás Gusztáv*: A (cseh)szlovákiai magyar irodalom, tudományosság és könyvkiadás nyolc évtizede. In. A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998. Ister, Budapest, 1999.
30. *Fincicky Mihály*: Magyar-országi népdalok. A Kisfaludy Társaság kiadása, 1870.
31. *Frazer, James G.*: Az aranyág. Osiris, Budapest, 2005.
32. *Frisnyák Sándor*: Kárpátalja gazdasági térszerkezete a 18-19. században. In. Kárpátalja. Észak- és Kelet-Magyarország (Földrajzi évkönyv). Nyíregyháza, 1999.
33. *Gáspár János*: A keleti szlávok antropológiája (Különös tekintettel a ruszinokra) A Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadása. Ungvár, 1944.
34. *Gosovszkij, Vlagyimir*: Ukrajinszkije narodnije pesznyi Zakarpatyja. Moszkva, 1968.

35. *Gunda Béla*: Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok. In. *Magyarság és szlávok*, Budapest, 1942. 205-225.o.
36. *Hadzsega, Vaszil*: Vpliv reformacii na podkarpatszkih ruszinov (A reformáció hatása a kárpátaljai ruszinokra). Kárpátaljai Tudományos Társaság, Ungvár, 1941. 4. szám.
37. *Hnatyuk, Volodimir*: Ruszki narodnyi pisznyi. Szerk.: Djura Latjak. Ruzske Szlovo, Novy Sad, é.n.
38. *Hodinka, Anton*: Pisnyi nasih predkiv (Száz ruszin népdal) Intermix, Budapest-Uzshorod, 1993.
39. *Horák, J.*: Slovenské l'udové balady. Bratislava, 1956.
40. *Kallós Zoltán*: Balladák könyve. Magyar Helikon, Budapest, 1973.
41. *Kríza Ildikó*: A legendaballada. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
42. *Kríza Ildikó*: A magyar népballada. Fejezetek a magyar balladaköltészetből. Debrecen, 1991.
43. *Kríza Ildikó*: A balladai tragédia születése és társadalmi háttere. In: Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára. Budapest, 2002.
44. *Kovacs, A. A.*: Paraleli odnyieji karpatszkoji baladi (Egy, a kárpáti régióban őshonos ballada – Zsivány felesége – magyar és román párhuzamai.). Narodna tvorcsiszty ta etnografija, 1987. 1. 52-56.o.
45. *Kodály Zoltán*: Dalvándorlás. In.: Zbornik za narodnizivot i obicaje. Zagreb, 1962. 262-266. o.
46. *Kósa László-Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1975.
47. *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988.
48. *Lizanec P. M.- Vaszócsik V. J.*: A kárpátontúli magyar lakosság népballadái. Uzshorod, 1974.
49. *Lizanec, Petro*: Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli nyelvjárások alapján) Uzshorod, 1970.
50. *Lintur, Petro*: Balladnaja pesznya i obrjadovaja poezija (A ballada és a rituális költészet) Russzkij folklor, 1965. 10. k. 228-236.o.
51. *Lintur, Petro*: Narodni baladi Zakarpatyja, Uzshorod, 1959.
53. *Lintur, Petro*: Narodni baladi Zakarpatyja. Gyűjtötte, szerkesztette, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta P. Lintur. Lviv, 1966.

54. *Lehmann, Alfred*: Babona és varázslat. Kiadja a K. M. Természettudományi Társulat, 1900.
55. *Lehoczky Tivadar*: Beregvármegye monographiája. Ungvár, 1881.
56. *Melnik, V. M.*: Ukrajinszko-vengerszkije otnosenijja v ukrajinszkom folklore Karpatszkohe regiona (Ukrán-magyar kapcsolatok a Kárpáti régió ukrán népköltészetében). Szovjetszkaja etnografija, 1977. 5. 93-105. o.
57. *Mogyorósi Sándor*: A kárpát-ukrajnai néprajzkutatás bibliográfiája. Debrecen, 1987.
58. *Nugyha, G. A.*: Baladnyi pisznyi (balladák) Szerkesztette G. A. Nugyha. Kijiv, 1969.
59. *Misanics, Sz. V.*: Z hir Karpatszkih (Ukrán népdalok és balladák). Uzshorod, 1981.
60. *Musketik Leszja*: Az interetnikus kapcsolatok kutatása az Ukrán Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetében. In. Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei Miskolc, 1996.
61. *Musketik, Leszja*: Zbirannya ta vivcsennya folkloru szlovjanszkih etnicsnih hrup v Uhorszkoj Narodnoj Reszpublici (A Magyar Népköztársaság területén élő szláv etnikai csoportok népköltészetének gyűjtése és tanulmányozása). Szlovjanszke literaturoznavsztva i folklorisztika, 1986. 15. 89-97. o.
62. *Ortutay Gyula*: A nép művészete. Gondolat, Budapest, 1981.
63. *Ortutay Gyula*: Rákóczi két népe. MEFHOSZ, Budapest, é.n.(1933)
64. *Paládi-Kovács Attila*: Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. In: Népi kultúra – népi társadalom, VII. 1973. 327-361 p.
65. *Popovics Tibor-Miklós*: Kik is tulajdonképpen a ruszinok az interetnikus kapcsolatok tükrében. In. Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Miskolc, 1996.
66. *Pop, Ivan*: Enciklopedija Podkarpatszkej Ruszi. Izdatyelsztvo V. Padjaka, Uzshorod, 2001.
67. *Potusnyak, Fegyir*: Voda, zemlja i vozduh v narodnom virovanju (A föld, a levegő és a víz a népi hiedelmekben). Kárpátaljai Tudományos Társaság, 1942. 3.4. szám.
68. *Potusnyak, Fegyir*: Pisznya pro gyitohubnicju. (A magzatgyilkos balladája). Literaturna Negyilja, 1942. 08. 15.

69. *Potusnyak, Fegyir*: Pisznya pro gyitohubnicju. Literaturna Negyilja, 1943. 05. 15.
70. *Potusnyak, Fegyir*: Kljatva v narodnom virovanyiju (Az átok a népi hiedelmekben). Literaturna Negyilja, 1943. 06. 1.
71. *Propp, V.*: Russzkij gerojicseszkij eposz. Moszkva, 1958.
72. *Putyilov, B. N.*: Szlavjanszkaja isztoricseszkaja balada. Moszkva-Leningrád, 1965
73. *Ruszin népballadák*. Fordította Lovassy Andor. A ruszin nyelvű előszó Ivan Harajda írta. Ungvár, 1944.
74. *Semptei Névtelen*: Az Béla királyról és az Bankó lányáról szép história (1570) Régi magyar költők tára, 8. Sajtó alá rendezte Dézsi Lajos. Budapest, 1930.
75. *Sándor László*: A kárpát-ukrán népköltés hazai történetéből (Fincicky Mihály kapcsolata a Kisfaludy Társasággal). Magyar Nemzet, 1980. 06. 15.
76. *Szabó Oreszt*: A magyar oroszokról (ruthének) Budapest, 1913.
77. *Udvary István*: Ruszinok a XVIII. században (Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok). Nyíregyháza, 1994.
78. *Udvary István*: Obrazcsiki z isztoriji pidkarpatszkih ruszinuv (Fejezetek a kárpátaljai ruszinok XVIII. századi történetéből) Szerkesztette Kercsa Ihor, V. Podjak Kiadó, Uzshorod, 2000.
79. *Ujváry Zoltán*: Az interetnikus kapcsolatok kérdései a Kárpát-medencében. In. Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Miskolc, 1996.
80. *Ujváry Zoltán*: Gömöri Népdalok és népballadák. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1977.
81. *Ujváry Zoltán*: Szállj el, fecskemadár. Magyar Helikon, Budapest, 1980.
82. *Ujváry Zoltán*: Népi színjátékok és maszkos szokások. Debrecen, 1977.
83. *Ujváry Zoltán*: Kapcsolatok és párhuzamok (Tanulmányok, előadások). Debrecen, 1994.
84. Ungvár és Ung vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. Budapest, 1940.
85. *Vargyas Lajos*: Kutatások az európai népballada középkori történetében. Ethnographia, 1960. 1-6.sz.
86. *Vargyas Lajos*: A magyar népballada és Európa I-II. Zeneműkiadó, Budapest, 1976.

87. *Viga Gyula*: Ruszin szolgálégyenyek a Bodroghözben. In. Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Miskolc, 1996.
88. *Voigt Vilmos*: A folklór alkotások elemzése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
89. *Voigt Vilmos*: A folklór esztétikájához. Budapest, 1972.
90. *Vári Fábián László*: A ruszin balladák bölcsője mellett (Magyar, angol és ukrán nyelven). In: Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából, 4. Szerk.: Eperjessy Ernő. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2002. 7-50. o.
91. *Vári Fábián László*: A madárrá változott leány (Kárpátaljai ruszin népballadák) Kortárs, 2001. 10. sz. 23-41. o.
92. *Vári Fábián László*: Magyar folklórhagyományok Ung megyében. Naput, 1999. 9.sz. 55-59.o.
93. *Vári Fábián László*: Vannak ringó Bölcsők (Kárpátaljai magyar népballadák, gyűjtötték: VFL és a Forrás Stúdió. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: VFL, a zenei jegyzeteket Paksa Katalin készítette). Intermix Kiadó, Ungvár, 1992.
94. *Vári Fábián László*: Shephrds, Let's Rise...(Nativity plays in Transcarpathia). In. Minorites Research, 2002. 4. 100-106.p.
95. *Vári Fábián László*: Népballadáink rehabilitálása. In Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája. Budapest.Ungvár, 1992. 77-80. o.
96. *Vári Fábián László*: Magyar népballadák Kárpátalján. In. Szem látta, szív bánta – Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok, szerk.: P. Punykó Mária, Hatodik Síp- Mandátum, Budapest-Beregszász, 1996. 163-167. o.
97. *Vári Fábián László*: Pásztorok, keljünk fel. Bevezető a kárpátaljai betlehemes játékok kötetéhez. KMKSZ, 1999. 5-9 p.
98. *Vrabely, Mihail*: Uhro-ruszkí narodní špivanki, 1. Špivanki maramarosszki (Magyar-ország (máramarosi) népdalok. Franklin Társulat, Budapest, 1900.
99. *Zádor-Kosztju-Miloszlavszkij*: Narodni pisznyi podkarpatszkih ruszinov. A Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadása. Ungvár, 1944.
100. *Zaleszkij*: Piesni poskie i ruskie ludu galyciesiego. Zebral i widal Waclav z Oleska. Lwow, 1833.
101. *Zselicky Béla*: Kárpátalja a cseh és szlovák politika érdekerében. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
-